

**T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ**

MOĞOLLARIN SURİYE SEFERLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEHRA KARTAL

TEZ YÖNETİCİSİ

YRD. DOÇ. DR. CEM TÜYSÜZ

KARS-2014

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ZEHRA KARTAL'a ait Moğolların Suriye Seferleri konulu çalışma, jürimiz tarafından Ortaçağ Ana Bilim Dalında/ Yüksek Lisan tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Ünvanı, Adı ve Soyadı

İmza

Doç. Dr. Ali İPEK

Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Yard. Doç. Dr. Cem TÜYSÜZ

Yard. Doç. Dr. Akın BİNGÖL

.....
.....
.....
.....

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 09.06./2014 tarih ve 2014./...05.. sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

...10.06./2014

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak “ Moğolların Suriye Seferleri” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakça gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

09.../06/2014

Adı Soyadı: Zehra KARTAL

İmza:

PLAGIARISM

I hereby declare that al information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and results that are not original to this work.

09.../06./2014

Name Surname: Zehra KARTAL

İmza:

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	IV
GİRİŞ.....	1
1. SURİYE ADININ ANLAMI VE KÖKENİ.....	1
2. BÖLGENİN COĞRAFİ YAPISI VE YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ.....	3
3. İLK ÇAĞLARDA SURİYE.....	5

I. BÖLÜM

1.MOĞOLLARDAN ÖNCE SURİYE.....	8
1.1. İslam Hâkimiyeti Döneminde Suriye.....	8
1.2. Suriyede Emeviler.....	10
1.3. Emevi Devletinin Çöküşü ve Suriye Üzerindeki Etkileri.....	13
1.4. Suriyede Abbasiler.....	15
1.5. Abbasi Devletinin Çöküşü ve Suriye Üzerindeki Etkileri.....	17
1.6. Suriyede Tolunoğulları.....	18
1.7. Suriyede Karmatiler.....	20
1.8. Suriyede İhşidiler.....	21
1.9. Suriyede Fatimiler.....	22
1.10. Suriyede Selçuklu Devleti.....	25
1.11. Haçlı Seferleri ve Suriye.....	27
1.12. Suriyede Eyyubiler.....	29
1.13. Suriyede Memlükler.....	30

II. BÖLÜM

1. MOĞOL İMPARATORLUĞU.....	33
1.1. Cengiz Han'ın Ortaya Çıkışı.....	35
1.2. Cengiz Han'ın İktidara Gelişi.....	37
1.3. Cengiz'in Çin Seferi.....	38
2. KARA HITAYLARIN YIKILIŞI.....	41
3. HARZEMŞAH MOĞOL MÜNASEBETLERİ.....	43
3.1. Otrar Hadisesi.....	45

3.2. Maveraünnehir'in Moğollar Tarafından Zaptı.....	49
3.3. Celâleddin Harzemşah'ın Ortaya Çıkışı ve Mücadelenin Yeniden Başlaması.....	52
4. CENGİZ HAN'IN ÖLÜMÜ.....	55
5. CENGİZDEN SONRA MOĞOL İMPARATORLUĞU.....	56
III. BÖLÜM	
1. MOĞOLLARIN SURİYE SEFERLERİ.....	62
1.1. Hülagü'nün Hayatı.....	62
1.2. Hülagü'den Önce Önasya'nın Genel Durumu.....	63
1.3. İlhanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Genişlemesi.....	63
1.4. Hülagü'nün Önasya'ya Gitmesi.....	67
1.5. İsmaililer Mücadelesi.....	69
2. HÜLAĞÜ'NÜN BAĞDAT SEFERİ.....	71
3. HÜLAĞÜ'NÜN SURİYE'NİN SEFERİ.....	73
4. HÜLAĞÜ'NÜN MISIR SEFERİ.....	76
4.1. AYN-I CÂLÛT SAVAŞI.....	77
5. HÜLAĞÜ'NÜN ÖLÜMÜ.....	80
6. BAYCU NOYAN'IN ANADOLU SEFERLERİ.....	80
7. ABAKA HAN VE SURİYE SEFERİ.....	83
8. AHMET TEKÜDAR HAN.....	86
9. ARGON HAN.....	87
10. KEYHATU VE BAYDU HAN.....	88
11. GAZAN HAN VE SURİYE SEFERLERİ.....	89
12. OLCAYTO.....	92
13. EBU SAİD.....	93
14. İLHANLI DEVLETİNİN YIKILIŞI.....	94
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA.....	98
EKLER.....	108
ÖZGEÇMİŞ.....	118

MOĞOLLARIN SURİYE SEFERLERİ

ZEHRA KARTAL

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH BÖLÜMÜ

ORTAÇAĞ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Cem TÜYSÜZ

2014-127

ÖZET

İmarının ve görünüşünün zenginliğinden dolayı “Cennetü’l Arz” yani yeryüzünün cenneti olarak adlandırılan Şam’a genel olarak Suriye denir. Bölgeye M.Ö 3000 yıllarında Sami halkları gelmiş böylece bu topraklara istila hareketleri başlamıştır. İlkçağlarda Akadlar, Sümerler, Hititler, Persler, Asurlar hâkimiyetinde kalan Suriye Ortaçağlarda İslam hâkimiyetiyle tanışmış, Emeviler’in merkezi haline gelmiştir. Ancak İslam hâkimiyetiyle parlak zamanlar geçiren Suriye, Moğollar’ın yağma ve yıkım hareketleriyle alt üst olmuş eski ihtişamını kaybetmiştir. Memlük ve İlhanlı mücadelesi Suriye tarihinde silinmeyecek izler bırakmış Suriye tarihini aydınlatacak birçok eserin yok olmasına sebep olmuştur.

İlk çağlardan İlhanlı Devletinin yıkılışına kadar Suriye’de hâkimiyet kurmuş devletler ve bu devletlerin Suriye’deki faaliyetleri açık anlaşılır bir dilde yazılmıştır. Suriye tarihini ve Moğolların Suriye hâkimiyetini merak edenler için başvuracakları önemli bir kaynak olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Ortaçağlar, Cengiz, İlhanlılar, Hülagü

MONGOLS EXPEDITIONS OF SYRIA

ZEHRA KARTAL

KAFKAS UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

HISTORY DEPARTMENT OF MEDIEVAL AGE

SUPERVISOR

Asst. Prof. Cem TÜYSÜZ

2014-127

ABSTRACT

Cenetül Arz” because of it’s zoning and natural wealth so called as “The heaven on the earth” which is Domascus is generally called Syria. Semi Peoples came to this region in 300s B.C. and thus invasion movements had began toward this lands.

In the first age, Syria had under domination of Akkadians, Sumerians, Hittites, Persians, Assyrians and later in the midieval age, Syria had met the domination of Islamism and then became the center of the Umayyads. Syria had lived it’s heyday with islamic movements, but afterwards; Syria had been exposed to movements of looting and destruction by the Mongols. Thus, Syria had been lost its former magnificence. The struggless between Mamluk and Ilkhanid had left indelible scars in Syria history and this led to destroyed many writting works which are able to illuminate the history of Syria.

From the first ages until the collapse of Ilkhanid Empire, the states which had established dominance in Syria and the activities of this states in Syria have been written in clear and understandable language. This thesis has been a major source for people who are curious about Syrian history and the Mongols' s dominance in Syria.

Key Words: Syria, Medieval, Cenghis, İlkanids, Hülagu

ÖNSÖZ

Suriye yüz yıllar boyunca birçok medeniyete yurt olmuş, bir bakıma doğu batı medeniyetinin temas noktası olmuştur. Sümer Asur gibi doğu, Makedonya, Roma gibi batı medeniyetlerinden sonra Türk ve İslam Medeniyetlerini yaşamıştır. İslam Medeniyetiyle birlikte ihtişamı artan Suriye, Moğol fütuhâtı ile bir o kadar sarsılmıştır.

Çalışmamın birinci bölümünde tarihi süreçte Suriye'ye değinip İlk Çağlar ve Moğollardan önce Suriye'de hâkimiyet kuran devletleri ve bu devletlerin faaliyetlerini araştırdım. İkinci bölümümde Moğol İmparatorluğu ve Cengiz Han hakkında detaylı bilgilere yer verdim. Üçüncü bölümde ise Moğol İmparatorluğunun Suriye üzerine düzenlediği seferlere ve Moğol-Memlûk ilişkilerine yer verdim.

Yardımlarından dolayı danışman hocam Yrd.Doç.Dr. Cem TÜYSÜZ'e teşekkürlerimi arz ederim.

KISALTMALAR

Bkz: Bakınız

C: Cilt

Çev: Çeviren

Fak: Fakülte

Haz: Hazırlayan

Ktp: Kütüphane

M.Ö: Milattan Önce

s: Sayfa

S: Sayı

TTK: Türk Tarih Kurumu

Yay: Yayın

GİRİŞ

1. SURİYE ADININ ANLAMI VE KÖKENİ

Suriye; Kitab-ı Mukaddes'te, Aram ve Arap dilinde Berrü's Şam adıyla bilinen büyük ve önemli bir vilayettir¹. Suriye'nin etimolojik kökeni ilk kez Yunan tarihi ve coğrafi metinlerinde görülür ve Roma yönetimi tarafından eyalet adları olarak kullanılmıştır². Ön Asya'nın Mezopotamya sınırlarından Süveyş Kanalına kadar uzanan parçasına eski Mısırlılar Retenu adını vermişler bu ad Tevrat'a Lotanu veya Rotanu olarak girmiştir³. Romalılar ve Avrupalı yazarlar ise bu ifade için genel olarak "Suriye" kelimesini kullanmışlardır. Osmanlıca metinlerde, bölge genel olarak "Arabistan" adıyla geçerken⁴ Müslümanlar bölgeyi fethettikleri zamandan beri, buraya Bilâd al-Şa'm (al- Şam) veya al-Şam demişlerdir⁵. Türkçeye büyük Suriye diye çevirebileceğimiz bu bölge⁶ Arap tarihi kaynakların da Şam ve Dimaşk olarak verilmiştir. Şam Asurca'da Dimaşki, Timaşgi olarak da zikredilmiştir⁷.

Şam şehri Meşhur bir beldedir. İmarının ve görünüşünün zenginliğinden dolayı "Cennetü'l-Arz", yeryüzünün cenneti denir. Nuh'un oğlu Şam'ın torunlarından birinin adı Dimaşk olduğu için Dimaşk da denmektedir. Dimaşk şehrinin 7.000 yıl önce inşa edildiği söylenir⁸.

Şam önceleri, Şam, Filistin ve Fenike diye üç kısım itibar edilirken, Haleb'in gelişmesiyle, Haleb, Dimaşk ve Filistin diye ayrılmıştır⁹. Mezhep ve etnik bakımdan en karışık ülkelerden biridir. (Sünni, Alevi, Dürzî, İsmaili, Şii ve Yezdiler; muhtelif

¹Remzi Kılıç, Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye Tarihi Coğrafyası XIX Yüzyılda İdari Yapısı, İstanbul, İdeal Yayın, 2011, s. 101

²Erdem Erciyes, Ortadoğu Denkleminde Türkiye Suriye İlişkileri, İstanbul, Kültür Sanat Yayınları, 2003, s.35

³Şemseddin Günaltay, Yakın Şark III, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1947, s.1

⁴Sabahattin Samur, Suriye Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı, Ankara, (Basılmamış Doktora Tezi), 1989, s.1

⁵H.Lammens, "Suriye", İslam Ansiklopedisi, C.11, İstanbul, Mili Eğitim asım Evi, 1970, s.51

⁶Haluk Ülman, Suriye Buhranı, Ankara, Sevinç Matbaası, 1966, s.3

⁷Ömer Osman Umar, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004, s.1

⁸Remzi Kılıç, Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye Tarihi Coğrafyası XIX Yüzyılda İdari Yapısı, s.102, Hz. Âdem'in oğulları, Kabil ve Habil olayı Şam'da gerçekleşmiştir. Kabil, Habil'i Şam dağı olan Kasiyun Dağ'ın da şehit etmiştir. Mezarı hala ziyaretçilere açık durumdadır. Bkz. Erol Çalı, Şam, İstanbul, Timaş Yayınları, 2007, s. 15

⁹Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1988, s.25

Hristiyan mezhepleri, Araplardan başka Türk, Ermeni, Kürt, Çerkez, İranlı, Yahudi ve çeşitli Avrupalı azınlıklardan oluşmaktadır.)¹⁰

Suriye kelimesinin kökeni konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. İlk görüş Suriye adı Babiller tarafından türetilen “Suri” kelimesinden türetilmiş olup M.Ö. 3000 yıllarında doğuda Medya Dağlarıyla, batıda Toros Dağlarıyla, güneyde Babil memleketiyle, kuzeyde Ermenistan ile sınırlı bir coğrafi bölgenin ifadesinde ad olarak kullanılmıştır¹¹. İkinci görüşe göre Lübnan’ın Sur şehrinden türemiş olup Yunanlılar bu adı tüm sahil bölgesi için kullanmışlardır. Üçüncü görüş Hz. İbrahim’in sülalesinden gelen Dadanoğlu Asur veya Asurî’den gelmekte olup, Asurlular ülkesine, Yunanlılar tarafından kelimenin sonuna “Y” harfi eklenerek “Asurya” denildiği, zamanla kelimenin başında “A” harfi düşerek “Surya” şeklini aldığı bu ismin sonradan Suriye olarak söylenmeye başladığı görüşüdür. Dördüncü görüşe göre ise bölgeyi ele geçiren Kilikos’un kardeşi Suros’un ismine izafen kullanıldığı şeklindedir¹².

Şam (Dımaşk) şehri, Müslümanların fethinden önce Bizanslı idarecilerin oturduğu şehirdi. Muaviye b. Ebi Süfyan’ın halife olmasından itibaren de İslam devletinin başşehri olmuştur. Bu dönemde, İslam devleti şehirlerinin en büyüğü, yapılarının mükemmelliği ve azameti bakımından en önde geleniydi. Aynı zamanda nehirlerinin ve su kaynaklarının çokluğu ile de diğer şehirlerden ayrılıyordu¹³. Şam’ı Osmanlı topraklarına katan Yavuz Sultan Selim olmuştur. Nitekim ilk Osmanlı teşkilatında bu topraklar “Vilâyet-i Arab” diye anılacaktır. Tazminat sonrasında Avrupa etkisi güçlenince, antik dönem adı olan Suriye, Şam (Dımaşk) dolaylarını içine alan vilâyete isim olacaktır¹⁴.

¹⁰Sami Öngör “Suriye”, Devletler ve Ülkeler Ansiklopedisi, Ankara, 1967, s. 151

¹¹Erdem Erciyes, Orta Doğu Denkleminde Türkiye Suriye İlişkileri, s.36

¹²Ömer Osman Umar, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, s. 1

¹³Hasan İbrahim Hasan, İslam Tarihi, Çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, C.II, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1985, s. 238

¹⁴Tuncer Baykara, Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, s. 25

2. BÖLGENİN COĞRAFİ YAPISI VE YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ

Suriye'nin genel olarak adına Şam da denir. Suriye bölgesinin en büyük şehri olup 36–18° doğu meridyeni ile 33–30° kuzey paraleli arasındadır. Rakımı 700m dir¹⁵. Suriye coğrafi yeri ile Mümbit Hilal ülkeleri içinde kendine has bir özellik taşır. Bir yandan komşusu Lübnan gibi bir Akdeniz kıyı ülkesidir. Diğer yandan Orta Doğu'nun Doğu-Levent adı verilen yağışlı bölgenin bir parçasıdır¹⁶. Suriye Akdeniz'in doğu sahili ile kuzeyde Anadolu, doğuda Fırat nehri ve güneyde Arap çölü ile çevrili olup, Asya Kıtası'nın batısında bulunan bir Ortadoğu ülkesi konumundadır. Suriye, kuzeyden Türkiye, doğudan Irak (Mezopotamya), güneyden Ürdün, güneybatıdan Filistin ile İsrail ve batıdan Akdeniz ile çevilidir¹⁷.

Suriye bölgesinin coğrafi bakımdan başlıca özelliği kıyıya paralel olarak uzanan iki sıradağı dizisiyle bunların arasında kalannın batısında kıyıya paralel uzanan dağlar, orta ve doğu kısımlarda ise genel olarak çöl düzlükleri yer alır¹⁸. Yer yer 3.000 metreye kadar yükselen sıradağların birincisine Lübnan, ikincisine de Anti-Lübnan dağları adını veriyoruz. Lübnan dağları, Akdeniz'e paralel olarak, Anadolu'nun kuzeyinde bulunan Trabulusşam'dan Suriye kıyılarının ortalarına düşen Sayda (Berrüş Şam) ya kadar uzanırlar¹⁹. Anti Lübnan'ların güney batısı volkanik Hermon dağlık kütesine dayanır²⁰. Güneybatıdaki Hermon dağı (2814 m) ülkenin en yüksek noktasıdır²¹. Akdenizle Lübnan'nın batı etekleri arasında, üzerinde Trabulusşam, Beyrut ve Sayda şehirleri bulunan oldukça dar, fakat çok verimli bir toprak şeridi vardır. Ormancılığa ve tarıma çok elverişli olan Lübnan dağları kuzeyde Kesrean, güneyde Şuf diye iki bölgeye ayrılırlar. Şuf da Sayda'nın doğusunda kalan bölgedir. Lübnan ve Anti Lübnan dağları arasında kalan vadi, Bika' vadisi dir²². Eski kavimler toprakları çok verimli olan bu dar alana (Çukur Suriye) adını veriyorlardı. Bika' ovası, kuzey-doğuda, Akdeniz kıyısındaki Arad (Aradüs)'dan Fırat yatağına kadar uzayan ve Anadolu ile Suriye'yi ayıran arazi ile birleşir²³. Kuzeyden Güneye

¹⁵Remzi Kılıç, Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye Tarihi Coğrafyası XIX Yüzyılda İdari Yapısı, s.102

¹⁶Sami Öngör, Orta Doğu, s. 210

¹⁷Erdem Erciyes, Ortadoğu Denkleminde Türkiye Suriye İlişkileri, s. 16

¹⁸Nurettin Seçkin, Devletler Coğrafyası, İstanbul, İnkılap ve Aka yayın, 1963, s.23

¹⁹Haluk Ülman, Suriye Buhranı, s.3

²⁰Nurettin Seçkin, Devletler Coğrafyası, s. 24

²¹Erdem Erciyes, Ortadoğu Denkleminde Türkiye Suriye İlişkileri, s.17

²²Haluk Ülman, Suriye Buhranı, s. 3

²³Şemseddin Günaltay, Yakın Şark III, s.2

doğru sırasıyla Asi, Litani ve Ürdün ırmaklarıyla sulanan bu vadiden Beyrut'tan Şam'a giden yol geçer. Bika' vadisinin doğusunda Lübnanlara paralel olarak uzanan Anti Lübnan dağları yükselir. Bunun doğusunda da önce Şam ovası, ondan sonrada Suriye çölü vardır²⁴. Ortalama yüksekliği 300-500m arasında değişen bu geniş kuşağın büyük bölümü bozkır görünümü taşımaktadır²⁵. Şam ovası Anti Lübnanlardan inen sularla ne kadar verimliyse, sudan yoksun Suriye çölü de o kadar kuru ve verimsizdir. Genel olarak dümdüz uzanan bu çöl yalnız bir yerde, Şam'ın güneyinde yeniden yükselir. Ürdün ırmağının doğusuna düşen bu kayalık bölgenin adı Havran'dır²⁶.

Suriye'nin batısındaki engebeli bölgenin doğu kısmında yeryüzü şekilleri sadeleşir. Başlıca engebe güneyde çölün kenarında yükselen Havran yahut Cebeliduruz volkanik kütesidir. Üzerinde birçok sönmüş krater vardır. Lav akıntıları geniş bir dil gibi etraftaki çöllerin içine uzanmıştır. Havran dağlarının batı eteklerinde yer alan Havran ovaları bazaltların ayrışmasından meydana gelmiş verimli topraklarla kaplıdır. Bu engebelerin dışında her yerde yaylalar ve yüksek düzlükler görülür²⁷. Bu yaylalar geçirimli araziden müteşekkil ve çıplak oldukları için çölü andırmaktadır. Aslında bu yerler gayet verimli ziraat sahalarıdır. Bilhassa pamuk ziraatı mühim bir yer almaktadır. Halep ile Hama arasında bazaltlardan müteşekkil tepeler kalker yaylalar kenarında arızalar meydana getirmektedir. Bunların en mühimi Halep'in güneydoğusunda Has dağıdır²⁸. Yerey Fırat nehrine doğru alçalır ve Mezopotamya ovalarına varılır²⁹. Filistin kesiminde bölgenin batısında kuzeyden güneye doğru Akka, Şaron ve Filistin ovaları yer almaktadır. Yine burada bulunan Esdrailon Ovası, Şeria Irmağı ve Taberi'ya Gölü'ne kadar uzanır³⁰. Görülüyor ki Suriye morfoloji ve iklim bakımından, Arap Orta Doğu'nun birbirinden farklı başlıca bölgeleri arasında bir intikal sahası meydana getirir³¹.

²⁴Haluk Ülman, Suriye Buhranı, s.4

²⁵Erdem Erciyes, Ortadoğu Denkleminde Türkiye Suriye İlişkileri, s.17

²⁶Haluk Ülman, Suriye Buhranı, s. 4

²⁷Nurettin Seçkin, Devletler Coğrafyası, s. 24

²⁸Ahmet Erdal-Yücel Talip "Suriye", Türk Dünyası El Kitabı Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1976, s. 103

²⁹Nurettin Seçkin, Devletler Coğrafyası, s. 24

³⁰Ömer Osman Umar, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, s.3

³¹Sami Öngör, Orta Doğu, s. 211

İLK ÇAĞLARDA SURİYE

Suriye, Mısır, Mezopotamya, Arabistan ve Anadolu arasında bir geçiş alanı olması nedeniyle ticari ve kültürel yönde gelişmesinin yanı sıra bulunduğu stratejik önem dolayısıyla da tarihin ilk dönemlerinden itibaren çeşitli kavimlerin istilalarına uğramıştır³². Bugün Suriye'nin bulunduğu topraklarda ilk olarak Mezolitik çağda (M.Ö 900) yaşayan, düz kemik saplara çakmaktaşı bıçaklarla keserek topladıkları yabani buğdayı taş havanlarda tokmaklarla ezerek yaşamlarını sağlayan Natufien kültürü yaşamıştır. Daha sonra yerleşik düzene geçmeye başlanmasıyla M.Ö 3.000 yılı ortalarına doğru bölgeye çeşitli Sami halkları gelmiştir. Böylelikle bu toprakların hâkimi olmak için mücadeleler de başlamıştır³³. Samilerin Arap Yarımadasından kuzeye doğru vuku bulan ilk hareketleri tarihte derin izler bırakacak kadar sürekli olmuştur³⁴.

Suriye'ye M.Ö. 2500'lerde Akadlar hâkim olmuşlardır. Bu sırada sahil ve iç kesimlerde Kenaniler ve Lübnan Dağı eteklerinden Suriye içlerine doğru ise Amurlar yer edinmiştir. Ancak daha sonra Sümerliler Akadlar'ın Suriye hâkimiyetine son vermişlerdir³⁵. M.Ö 1750–1550 yılları arasında Suriye'nin kuzey tarafında Yamhad krallığı hâkim olmuştur. Hitit kralı I. Mursil bu krallığa son vererek Suriye'nin kuzeyini ele geçirmiştir³⁶. Mitanniler, Önyasya'ya getirdikleri manevra kabiliyeti son derece fazla olan iki tekerlekli hafif harp arabaları sayesinde, Hurriler'in oturmakta olduğu Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgesini istila ederek bu bölgede güçlü bir Mitanni Devleti kurmaya muvaffak olmuşlardır³⁷. Mısır, Hurri ve Mitannilerin bir süre yönetimine geçen bölge kısa bir süre sonra Hitit yönetimi altına

³²Ömer Osman Umar, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, s. 4. Eski Çağda Şam'a ait esaslı bilgilerden mahrum bulunuyoruz. Şehrin mevki ve yapılarını eserlerinde öven Julianus dahi bu hususta detaylı bilgi vermemektedir. Ancak yüzyıllardan beri şehrin planını, ana çizgileri ile Arap istilasını sırasında olduğunu kabul etmek yanlış olmaz. Bkz. Hartmann, İslam Ansiklopedisi, “Şam”, C.11, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1970, s. 299

³³Erdem Erciyes, Ortadoğu Denkleminde Türkiye Suriye İlişkileri, s.37

³⁴Şemseddin Günaltay, Yakın Şark Elam Mezopotamya, Ankara, TTK, 1937, s. 287

³⁵Ömer Osman Umar, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, s. 4

³⁶Erdem Erciyes, Ortadoğu Denkleminde Türkiye Suriye İlişkileri, s.37

³⁷Ekrem Memiş-Nuri Köstüklü, Tarih Boyunca Ortadoğu-Anadolu İlişkileri, Konya, Selçuk Üniversitesi Basım Evi, 1992, s. 24

girmiştir³⁸. Hitit Kralı Šuppiluliuma Suriye'ye üç aşama halinde seferler düzenlemiştir³⁹.

M.Ö 3.000 yıl ortalarından M.Ö 7. yüzyıla dek Önasya'da varlıklarını izleyebileceğimiz Huriler, söz konusu coğrafyada Hititlerin karşısında hem düşman olarak hem de kültürel açıdan onlar üzerinde en çok etkisi bulunan kavim olarak yer almışlardır⁴⁰. Suriye'yi ele geçirmeye karar veren Mısır firavunu II. Ramses, dört tümen ve yardımcı kuvvetleriyle Suriye'yi işgal etmiştir. Hititler ile yapılan savaş sonucunda kesin bir sonuç elde edilemeyerek tarihteki ilk yazılı antlaşma olan Kadeş Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre; Kuzey Suriye Hititlere, Güney Suriye ise Mısır topraklarına katılacaktır. Hititlerden sonra bölge Aramilerin etkisi altına girmiştir. M.Ö 9. yüzyılda Asurların eline geçen, bölge Medler tarafından yıkılması sonucu Babil egemenliği altına girmiştir⁴¹. Babiller döneminde Suriye ticari ve askeri önemini korumuştur. Babiller Mısır Firavunlarının Suriye üzerin de hegemonyasına son verip, tüm Suriye'de nüfuzlarını hissettirmişlerdir⁴². Perslerin Babil'i ele geçirmesiyle, Persler tarafından yönetilen Suriye, Büyük İskender'in M.Ö. 33'te Pers kuvvetlerini yenilgiye uğratmasıyla Makedonyalıların yönetimi altına girmiştir⁴³. Büyük İskender'in ölümünden sonra (M.Ö. 323) Suriye toprakları Ptolemais ve Selevkoslar tarafından paylaşılmıştır (M.Ö. 301). Ptolemais Suriye'nin güneyini, Selevkoslar ise bölgenin kuzeyine hâkim olmuşlardır. Selevkos kralı Büyük Antiokhos kuvvetlerinin M.Ö.200'de Ptolemaiosları yenilgiye uğratmasıyla Selevkoslar bütün Suriye'ye sahip olmuştur. Fakat Romalıların bölgede güçlenmesi ve ilerleyişi Selevkosların büyümesine engel olmakla kalmamış aynı zamanda büyük ölçüde zayıflamıştır. Selevkosların hâkimiyeti tekrar bölgenin kuzeyi bugünkü Antakya ve Şam yöreleriyle sınırlanmıştır. Bölge M.Ö. 64'te Romalıların hâkimiyeti altına girmiştir. Merkezi Antakya yapılan Suriye, zamanla geçiş bölgesi olmasının avantajlarını kullanarak Roma imparatorluğunun en zengin bölgelerinden birisi olmuştur. Bölgedeki Bizans hâkimiyeti M.S.4'üncü yüzyılda başlamıştır. Aynı dönemde askeri harekâtlar için bir üs olarak kullanılan Suriye, Sasani saldırılarına

³⁸Erdem Erciyes, Ortadoğu Denkleminde Türkiye Suriye İlişkileri, s.3

³⁹Šuppiluliuma'nın siyasi icraatı içersinde Suriye seferleri çok önemli yer alır. Onun yaşadığı devirde Suriye, milletler arası iktisadi faaliyetlerin merkezi idi. Eti devletinin Suriye siyasetine karışması, onun büyükdevletler sırasına girdiğini göstermektedir. Bkz. Füzûzan Kınal, "Šuppiluliuma'nın Suriye Seferleri", Belleten, C.XI, Ankara, TTK, Ocak 1947, sayı. 41, s. 1

⁴⁰Tugut Yiğit, Türk Tarih Kongresi, 11–15 Eylül Ankara, TTK, 2010, s. 100

⁴¹Erdem Erciyes, Ortadoğu Denkleminde Türkiye Suriye İlişkileri, s.37

⁴²Ömer Osman Umar, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, s. 5

⁴³Erdem Erciyes, Ortadoğu Denkleminde Türkiye Suriye İlişkileri, s.37

uğramıştır. 6. yy. yüzyılda bölgeye Arap ilgisi giderek artmaya başlayınca Bizans yönetimini de tehdit etmeye başlamıştır⁴⁴.

⁴⁴Harp Akademileri Bülteni, “Suriye Türkleri”, Ankara, Harp Akademileri Basım Evi, 1996, s. 6

BİRİNCİ BÖLÜM

1.MOĞOLLARDAN ÖNCE SURİYE

1.1 İslam Hâkimiyeti Döneminde Suriye

Şam şehri, Müslümanların fethinden önce Bizanslı idarecilerin oturduğu şehirdi. Muaviye b. Ebi Süfyan'ın halife olmasından itibaren de İslam devletinin başşehri oldu. Bu dönem de, İslam devleti şehirlerinin en büyüğü, yapıların mükemmelliği ve azameti bakımından en önde gelen şehirdi. Aynı zamanda nehirlerinin ve su kaynaklarının çokluğu ile de diğer şehirlerden ayrılıyordu⁴⁵.

İslamiyet'in doğuşuyla Suriye İslam orduları tarafından fethedilmiştir⁴⁶ ve bu fetih hareketleri Bizans imparatorluğunun dini münakaşalar yüzünden zayıflamasıyla kolaylaşmıştır⁴⁷. Hz. Muhammed, Suriye'ye fetih hareketlerinde bulunmak amacıyla ordu hazırladıysa da bu ordu ancak Hz. Ebu Bekir döneminde üç ayrı birlik halinde Suriye'ye gönderilmiştir. Ebu Bekir⁴⁸ orduya Amr b. As, Ebu Süfyan'ın oğlu Yezid, Ebu Ubeyde, Şurahbil olmak üzere dört komutan tayin etmiştir⁴⁹. Ayrıca Mekke, Tâif ve Yemen ehline ve Necid ile Hicaz'daki bütün Araplara mektup yazmıştır. Onları cihada teşvik etmiş ve kendilerini Rumlardan alınacak ganimetlere rağbet ettirmiştir. İnsanların bir kısmı sevap kazanmak için bir kısmı ise ganimete tamah ederek Ebu Bekir'in davetine koşular. Her taraftan Medine'ye geldiler⁵⁰. Suriye'ye gönderilen üç ayrı birlikten sonra Halid bin Velid komutasındaki askerlerde Suriye'ye gönderilmiştir⁵¹. Bunlar hızlı bir şekilde Irak'tan gelmiş olan Halid b. Velid'in kumandasında, düşmanlarını Kudüs ile Bayt-i Cibrin arasında, Ecnadeyn savaşında kanlı bir mağlubiyete uğrattılar⁵². Böylece Suriye kapılarını Müslümanlara açmış oldular⁵³. Müslümanlar Dımaşk, Balbek, Hums ve Hama şehirlerini ele

⁴⁵Hasan İbrahim Hasan, İslam Tarihi, s. 238

⁴⁶Erdem Erciyes, Ortadoğu Denkleminde Türkiye Suriye İlişkileri, s. 38

⁴⁷Robert Montron, İslam'ın Yayılışı Tarihi VII-XI. Yüzyıllar, Çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara, Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1981, s. 89

⁴⁸Ömer Osman Umar, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, s. 5

⁴⁹İbnül-Esir, El-Kamil-Fi't-Tarih, C. 2, Çev. Beşir Ersoy, İstanbul, Bahar Yayınları, 1985, s. 369

⁵⁰El Belazuri, Fütühul- Büldan, Çev. Fayda Mustafa, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 156

⁵¹Ömer Osman Umar, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, s.6, Şehrin zaptına dair birbirini tutmayan birçok rivayet vardır. Bkz. Hartman, "Şam", s. 299

⁵²H. Lammens, "Suriye", s. 52

⁵³Ömer Osman Umar, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, s.6

geçirdiler⁵⁴. Bizans ordusu Baysan bataklıkları gerisinde yeniden tutunup toplanmaya gayret ettiler ise de, buradan atılarak Ürdün ırmağını geçtiler ve Pella yanında yeniden bozguna uğratıldılar. Mart 635'te Araplar Dimaşk (Şam) önüne ulaştılar. Bizans askeri birliklerinin terk ettiği şehir halkı eylül ayında teslim oldu. Heraklios'un toplamış olduğu ordu iş işten geçtikten sonra geldi. Araplar Cebiya'da toplandılar, bundan sonra Ürdün'ün doğudaki kollarından birisi olan Yermük'ün arkasında mevzi almak üzere geri çekildiler⁵⁵. İslam ordusunun Şam üzerine yürüdüğü haberi Bizans'ı hızla savaş hazırlığı yapmaya sevk etti. Hımıs'a gelerek savaş hazırlıklarını sürdüren ve Müslüman birlikler hakkında istihbaratta bulunan kral, Yermük yönünde harekete geçti⁵⁶. Yermük yakınındaki savaşta 20 Ağustos 636'da Bizans kuvvetleri ağır bir yenilgi aldı. Bununla artık Bizans mukavemeti kırılmış ve Suriye'deki mücadelenin neticesi belli olmuş oluyordu⁵⁷. Bu mukavemetten sonra Gassanlar kâmilten Müslüman oldular. Hz. Ebu Bekir'de bu sıralarda öldü⁵⁸.

Heraklius Suriye'den ayrılırken "Ey Suriye elveda! Düşman için şimdi burası ne mükemmel bir ülke olacaktır!" diye mırıldandı⁵⁹. Suriye ve İran ele geçirilince, Arabistan'dan buralara göç başladı. Öyle ki, 644 yılında Suriye'deki Arap nüfusu yarım milyona yükselmişti⁶⁰.

H. Ömer, Ebu Bekir'in Suriye ve Mezopotamya başlattığı fetihleri devam ettirdi. Suriye ordusu kumandanı Ebu Ubeyde Şam, Humus, Halep, Antakya'yı zapt ettikten sonra Kudüs'ü muhasara etti⁶¹. H. Ömer'in ikinci kere Şam'ı ziyaret etmek istediği sırada 639 yılında Irak, Suriye ve Mısır'da veba hastalığı görüldü. H. Ömer, Ordu kumandanlarına haber göndererek hastalıktan korunmalarını ve söz konusu olan yerlerden uzaklaşmalarını istedi. Ancak meşhur sahabiler ve komutanlar Ebu Ebeyde, Muaz b. Cebel, Yezid b. Ebu Süfyan, Hâris b. Hişam veba hastalığına yakalanarak öldüler. Ordunun başına geçen Amr b. El-As

⁵⁴Erciyes Erdem, Ortadoğu Denkleminde Türkiye Suriye İlişkileri, s. 38

⁵⁵H. Lammens, "Suriye" s. 52

⁵⁶Sabri Hizmetli, İslam Tarihi İlk Dönem, Ankara, Özkan Matbaacılık, 2001, s. 401

⁵⁷Georg Ostrogosky, Bizans Devleti, Çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1991, s. 103

⁵⁸Tarih II, Komisyon, Orta Zamanlar, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s. 119

⁵⁹Philip K. Hitti, Siyasi ve İslam Tarihi, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1989, s. 350

⁶⁰Will Durant, İslam Medeniyeti, Çev. Orhan Bahaddin, İstanbul, Kervan Yayıncılık, 1978, s. 15

⁶¹Tarih II, Orta Zamanlar, s.120

askerlerini çeşitli bölgelere sevk ederek aralarında vebanın yayılmasını önledi. Bunla birlikte Şam ve Filistin fethi Hz. Ömer zamanında tamamlandı⁶².

1.2. Suriyede Emeviler

İlk Müslüman hanedanı Emeviler'dir. Emeviler'den önceki dört halife, bir hanedanlığı teşkil etmez⁶³. Hulefâ-yi Râşidin döneminden sonra (632–661) Suriyenin merkezi Dımaşk'ta kurulan İslam tarihinin bu ilk hanedan devleti, adını kurucusu Muâviye b. Ebu Süfyan'ın mensup olduğu Beni Ümeyye (Ümeyye Oğulları, Emeviler) kabilesinden almıştır. Muaviye ve ondan sonraki iki halife bu halifenin Süfyâni kolundan diğer on bir halife ise aynı ailenin Mervâni kolundandır⁶⁴. Gücünü kendisine samimi bir şekilde bağlı olan Suriye ordusundan alan Muaviye İslam toplumunun içinde bulunduğu şartları iyi bir şekilde değerlendirip devletin temellerini sağlamlaştırmıştır⁶⁵.

Muâviye, Hz. Ebu Bekir zamanın da kardeşi Yezid ile birlikte Suriye fethine gönderilince hayret uyandırıcı bir başarı gösterdikten sonra, Hz. Ömer zamanında Filistin'in ve Fenike kıyılarının alınmasında üstün askeri yeteneğini ispat etmişti. Yezid'in ölümü üzerine Şam valisi olarak onun yerine geçti⁶⁶. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın halifelikten vazgeçmesi ile Irak'ı da tehlikesiz hale getiren Muâviye, Şam'ı hükümet merkezi yaparak İran ve Bizans hükümdarları gibi yaşamaya başladı. Muâviye tahta geçtikten sonra Suriye de uyguladığı ve başarı sağladığı yönetim yöntemlerini hilafetin öteki bölgelerinde de geniş bir uygulama alanı buldu⁶⁷. Şam'da hüküm sürmekte olan Muâviye'ye eski Gassaniler sülalesinin meşru bir varisi gözüyle bakıyorlardı⁶⁸.

⁶²Sabri Hizmetli, İslam Tarihi İlk Dönem, s. 406

⁶³Yılmaz Öztuna, Devletler ve Hanedanlar İslam Devletleri, C.I, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005, s. 94

⁶⁴Yaşar Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, Konya, Eğitim Kitap Evi, 2007, s. 58, Muâviye bir hanedan, Emevi Hanedanı, tesis etmeğe hazırlanmak için o güne kadar beklemiş değildi. Hanedanın daha eski ko luna, Muâviye'nin babası Abû Süfyan'a nisbetle Süfyani, daha muhhar ve Mervan b. Al-Hakem tafa findan kurulan koluna ise, bu zata nisbetle Marvaniler denilmiştir. Bkz. H. Lammens, "Suriye", s. 53

⁶⁵A. Engin Bekaş, "Emeviler", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, C.11, İstanbul, 1995, s. 89

⁶⁶Bahriye Üçok, Emeviler-Abbâsiler, Ankara, Milli Eğitim Basım Evi, 1983, s. 38

⁶⁷Bahriye Üçok, Emeviler-Abbâsiler, s.32

⁶⁸Carl Brockelmann, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, Çev. Neşet Çağatay, Ankara, TTK, 2002, s.59

Yezid, Şam'da doğmuş rahatlık ve serbestlik içersinde büyümüştü. İlk İstanbul kuşatmasına katılmıştı. Hilafet makamına oturduğunda herkes biat etmiş fakat Hicaz⁶⁹ ve Irak bölgeleri onu istememişti⁷⁰. Yezid döneminde meydana gelen Kerbeladan faciasından sonra, birtakım Şiiler Emevilere bağlandılar. Tavabin denilen bir kısmı Irak ve el-Cezire (Suriye'nin kuzey doğusu)'de bir isyan hareketine giriştiler fakat en sonunda ezildiler⁷¹. Kerbela faciasının ani bir siyasi önemi olmadı, fakat gelecekteki sonuçları müthiş oldu. Hüseyin'in dramatik ölümü Emevi idaresine karşı muhalefetin hızla güçlenmesine ve muhalefetin Ali evladının hakları üzerinde merkezleşmesine yardım etti. Yezid yerini 683 yılında küçük yaşta ki oğlu II. Muaviye'ye bırakarak öldü⁷². Ancak Muviye üç ay sonra görevi bıraktı. Halifelikten ayrılışından kırk gün sonra öldü⁷³.

Yezid'in ölümünden sonra Şam'da oğlu, Muaviye'ye biat edilmişti. Ancak Muaviye tabiatı icabı kan dökmeyi sevmeyen ve hastalıklı bir kimse idi. Üç ay sonra görevini bırakarak tahtan çekilmiş evine kapanmış ve kısa bir süre sonra vefat etmişti⁷⁴. İdari boşluktan dolayı Hicaz, Mısır, Irak ve Yemen'de halk Abdullah b. Zübeyr'e biat etti. Emevilerden kimin halife olacağı hala belli değildi. Medine'de bulunan Mervan b. Hakem, Şam'a gidip, halifeliğini ilan etti (684)⁷⁵. Mervan b. Hakem'le Emevilerin Sufyaniye kolu sona erip Mervaniler iş başına geçmiş oluyordu⁷⁶. Ölümünden önce, oğlu Abdülmelik (685–705)'in veliaht tayin edilmesini sağladı. Abdülmelik'in devletin birliğini ve hükümetin otoritesini yeniden kurmak ve I. Maviye'nin çökmekte olan nizamı yerine yeni devlet teşkilatını tesis etmek görevi bekliyordu⁷⁷. Abdülmelik sadece Mısır ve Suriye halkı tarafından tanınmıştı⁷⁸.

Abdülmelik, her bakımdan kudret ve kabiliyet sahibi bir insandı. Yedi yıla yakın süren savaş ve mücadele döneminden sonra devletin hâkimiyetini yeniden sağladı. İslam devletinin her bakımdan ilerlemeler kaydettiği görülür⁷⁹. Mükemmel

⁶⁹Hasan Karaköse, Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı, Ankara, Nobel Yayın, 2002 s. 63

⁷⁰Tarih II, Komisyon, Orta Zamanlar, s. 126

⁷¹Robert Mantran, İslam'ın Yayılışı Tarihi VII-XI. Yüzyıllar, s. 106

⁷²Bernard Lewis, Uygarlık Tarihinde Araplar, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Pegasus Yayın, 2006, s. 98

⁷³Hasan Karaköse, Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı, s.64

⁷⁴Yaşar Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, s. 63

⁷⁵Hasan Karaköse, Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı, s. 64

⁷⁶Yaşar Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, s. 63

⁷⁷Bernard Lewis, Uygarlık Tarihinde Araplar, s.99

⁷⁸Tarih II, Komisyon, Orta Zamanlar, s.127

⁷⁹Hüseyin Yurdaydın, İslam Tarihi Dersleri, s.20

bir posta teşkilatı kurmuştur böylece yol boylarına konaklama yerleri, yedek hayvanlar güvenlik güçleri konarak berîd teşkilatı geliştirdi⁸⁰. Vergi işlerini tanzim etmiştir. Ayrıca kullanmakta olan Bizans ve İran paraları yerine altın ve gümüşten para bastırmıştır. Bastırdığı paraların üzerine Kur'an-ı Kerim'den ayetler kazdırmıştır⁸¹. Abdülmelik zamanına kadar İslam ülkelerinde resmi dairelerde, defterler ve yazışmalar, o memleketin halkının dili ile olur ve bu dili bilen yerli memurlar aracılığı ile işler yürütülürdü. Şam'da resmi dil Rumca ve memurlarda bu dili iyi bilen yerli Hristiyanlar idi. Abdülmelik her tarafta resmi dilin Arapça olmasını ve yönetiminde Müslüman memurlara verilmesini emretti⁸². Ayrıca Irak valisi meşhur zalim Haccac, Süryanca'dan örnek alarak, Arapçada sesli harflerin kullanılmasında ve harekeleme işine ön ayak oldu.⁸³ Haccac tarafından bir ordugâh şehir olarak Vasıt şehri kuruldu⁸⁴. Şehrin kurulması ve Basra'nın bataklık sahalarına zencilerin yerleştirilmesi, kabilenin önemini azaltmaya yönelik tedbirlerdendi⁸⁵.

Babası Abdülmelik hayattayken Velid'i veliaht tayin etmişti. Onun ölümü ile hilafete geçti. On yıllık hilafet devrinde büyük fethler yapmıştır. Bu bakımdan babasının ve kendisinin dönemleri Emevi devletinin yükselişi ve zirveye çıkışı olarak kabul edilir⁸⁶.

Halife I. Velid'in bir av esnasında katlinden sonra yerli Arap kabileleri arasındaki rekabetler, yalnız Suriye'de değil Şam'da da huzur ve asayiş bırakmamıştı. Artık başkentlerinde dahi kendilerini emniyette hissetmeyen hükümdarlar, hem kendilerine sadık kabileler arasında yaşamak hem de çölün ve kabile hayatının unutulmaz hatıralarından ve zevklerinden istifade etmek için I. Velid'den başlayarak Şam'dan uzaklaşma yolunu tuttular. Yalnız cülus günlerinde

⁸⁰Hasan Karaköse, Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı, s. 67

⁸¹Hüseyin Yurdaydın, İslam Tarihi Dersleri, s.21

⁸²Bahriye Üçok, Emeviler-Abbassiler, s. 51

⁸³Hüseyin Yurdaydın, İslam Tarihi Dersleri, s.20

⁸⁴Yaşar Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, s. 65

⁸⁵G. Levi Della Vida, "Emeviler" İslam Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul 1970, s. 245, Hilafet ülkelerine büyük akınlar halinde gelen Türkler Basra, Şam, Bağdat, Kahire'ye, yani büyük ve din merkezlerine yerleştirildikleri gibi, bazı hallerde Türkler için yeni şehirler kurulmuş, kültür ve medeniyet merkezleri oluşmuştur. Zira Emeviler devrinde Haccac'ın kurduğu vasıt şehri, Abbassilerin ilk devirlerinde el-Mansur'un kurduğu Daru's-Selam (Bağdat) ve yine Abbassilerin en güçlü halifelerinde biri olan el-Mutasım'ın kurduğu Samarra şehri, bu halifet ülkelerine gelen Türkler için kurulmuş büyük şehirlerdir. Bkz. Zekeriya Kitapçı, Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri, Konya, Yedi Kubbe Yayınları, 2004, s. 24

⁸⁶Hasan Karaköse, Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı, s.68

ve bazı büyük merasim münasebetiyle Şam'a uğrayan halifeler, sonradan orayı büsbütün terk kettiler⁸⁷.

Kardeşinin vefatı sırasında Remle'de bulunan Süleyman, Şam'a geçti ve umumi biatı aldı⁸⁸. Süleyman ilk iş olarak zalim Haccac tarafından haksız yere zindanlara kapatılan binlerce insanı serbest bıraktı⁸⁹. Kardeşi gibi Süleyman da oğlunu tahta varis göstermişti. Ama büyük oğlu Eyyüp kendisi hayatta iken ölmüştü. İkinci oğlu Davud da Bizans kuşatması sırasında şehit düştüğü için amcası oğlu Ömer ibni Abdülaziz'i veliaht bıraktı⁹⁰. Ömer, birçok iyi hareketiyle daha sonra gelenlere örnek olmuş, onlar üzerinde iyi bir tesir bırakmıştır. Emevi halifelerinin halk arasında açtığı mesafeyi kapatmıştır⁹¹. Halka zulüm eden ve halk tarafından seilmeyen vali ve diğer önemli devlet memurlarından büyük bir kısmını görevden alarak yerlerine bilgili, dindar, dürüst ve güvenilir kimseler tayin etmiştir⁹².

Emevi halifelerinin en başarısızlarından biri olan II. Yezid, Ömer b. Abdülaziz'in vefatı üzerine ve Süleyman b. Abdülmelik'in vasiyeti ile Emevi tahtına geçti. Yezid zamanının da Türkistan bölgesi ve Türkler ile bazı savaşlar yapılmış Hazar taraflarında bazı yerler alınmıştır⁹³. II. Ömer zamanında Mudarlar'la, Yemenliler barış içinde yaşarlarken II. Yezid zamanında bu durum bozuldu⁹⁴. Halifelik makamına yakışmayacak ölçüde hafif meşrep bir tabiata sahip olan II. Yezid zamanının büyük kısmını iki gözde cariyesi (Hababe ve Sellame) ile birlikte geçiriyordu. Dört yıl süren saltanattan sonra cariyelerden Hâbabe'nin ölümü üzerine bir iki hafta sonra üzüntüsünden öldü⁹⁵.

1.3. Emevi Devletinin Çöküşü ve Suriye Üzerindeki Etkileri

Emevi halifeleri İslam'a faydalı oldu. Siyasi sınırları genişlettiler ve kesintilere rağmen liberal ve metodik bir hükümet kurdular. Ancak VIII, yüzyılda iktidarsız kimselerin tahta çıkması, taht kavgaları, devlet idaresinin harem ağasına

⁸⁷W. Barthold, İslam Tarihi Medeniyeti, Çev. Köprülü M.Fuat, AnkaraAkçağ Yayın, 2004, s. 140

⁸⁸Bedirhan Yaşar, Ortaçağ Tarihi, s. 69

⁸⁹Bahriye Üçok Emeviler-Abbassiler, s.65

⁹⁰Bahriye Üçok, Emeviler-Abbassiler, s. 67

⁹¹Hüseyin Yurdaydın, İslam Tarihi Dersleri, s.23

⁹²Yaşar Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, s. 71

⁹³Yaşar Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, s. 72

⁹⁴Üçok Bahriye, Emeviler-Abbassiler, s. 70

⁹⁵Yaşar Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, s. 73

bırakılması birleşik bir Arap iktidarının doğmasını önledi. Eski kabile anlaşmazlıkları siyasi anlaşmazlık halinde sürdü. Şam otoritesini kaybetmeye başladı. İranlılar Suriye'nin hâkimiyetini çekemez oldular. Hz. Muhammed'in soyundan gelenler Emevi kabilesinin hilafet makamında olmasını hazmedemiyorlardı⁹⁶.

Halifeler Dımaşk (Şam) için fazla bir şey yapmamıştır. Mervanilerden birçok kimse payitahtı başka bir yere nakletmiş, bazıları da senenin büyük kısmını Bâdiya'daki çöl sarayında geçirmiştir⁹⁷. Hişam b. Abdülmelik'in vefatından sonra gelen dört halife döneminde fetihler durmuş, Mevali, Şii ve Harici isyanları başlamıştı. Halkı ile barışık olmayan Emevi Devleti'nin son halifesi II. Mervan'ın Mısır'a kaçması Şam'ın Abbasilerin eline geçmesi ile devlet tarihe karışmış olacaktı. (26 Nisan 750)⁹⁸. II. Velid'in öldürülmesi Emevi sülalesinin hâkimiyetinin sona erişini haber veriyordu. Bizzat Emeviler, şimdiye kadar kendi sülalelerine daima sadakat göstermiş olan Suriye'de hilafetin itibarını sarstıkları için, eyaletlerde büyük ilerlemeler kaydetmiş olan haricilerin ihtilalci propagandaları, burada da bir zemin kazanmıştı. Politik düzenin bağları her yerde gevşemişti⁹⁹. Yaşanan iç karışıklıklar Suriye'yi ikiye bölmüş, halife II. Mervan Dımaşk'ı terk ederek hilafet merkezi olarak Harran'ı seçmişti¹⁰⁰. Emevilere karşı yapılmış olan muhalefet, başlangıçta siyasi bir karakter taşımakta idi. Muaviye'nin başarısı bir bakıma Suriye'nin Irak üzerinde hâkim olması demekti. Böylece Küfe yerine Şam imparatorluğun merkezi olmuştu. Bu sebeple Emevilere karşı olan ayaklanma Irak'ta başlamış, fakat bu muhalefet muayyen bir fırkadan değil orada yerleşmiş bütün halktan gelmişti¹⁰¹. Hırçın Iraklılar, şehrin muhtelif yerlerini tahrip etmiş ve yangınlar çıkarmışlardı¹⁰².

Yemenli ve Mudari kabileler arasındaki mücadeleler ve bu yüzden çıkan iç savaşlar devleti önemli ölçüde yıpratmıştır. Askeri teşkilatın kabile temeli üzerine oturması ve halifelerin kabile asabiyetiyle hareket etmeleri bu mücadeleyi büyük ölçüde körüklemiştir. Bilhassa Emevi idaresinin temel dayanağı olan Yemenli kabilelerin son zamanlarda devletin aleyhine dönmesi yıkılışı çabuklaştıran bir rol

⁹⁶Will Durant, İslam Medeniyeti, s. 22

⁹⁷R. Hartmann, "Şam Mad.", s. 301

⁹⁸Hasan Karaköse, Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı, s. 73

⁹⁹Carl Brockelmann, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, s. 81

¹⁰⁰Şerare Yetkin, "Abbasiler", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.1, İstanbul, 1995, s. 32

¹⁰¹Hüseyin Yurdaydın, İslam Tarihi Dersleri, s. 23

¹⁰²R. Hartmann, "Şam Mad.", s. 302

oynamıştır. Halifelerinin birçoğunun dini hayattan uzaklaşması, israf içinde yaşamaları ve veliahtlık uygulaması sebebiyle hanedan arasında çıkan itilaflarda bu sebepler arasındadır¹⁰³. Mevali denilen Arap olmayan sair kavimlere karşı Kur'an hükümlerine aykırı olarak bir takım ağır vergilerin yer yer ve zaman zaman tatbikine kalkışılması, imparatorluk hudutlarını korumak için dört tarafta mesela Çinliler, Bizanslılar gibi bir takım yabancı kuvvetlerle mücadele etmek zorunda kalan Arap devletini, içten yıkmış ve uzun zamandan beri merkezi Horasan olmak üzere her tarafta muvaffakiyetle girişilen propagandaların doğurduğu türlü ayaklanmalar neticesinde Abbasi devleti iktidara gelmiştir¹⁰⁴. Mervan tarafından hariciler üzerine gönderilen bir komutan kanlı savaşlardan sonra Hariciler'i bozguna uğratarak Hicaz ve Yemen'i Şam hükümetine bağlamayı başardı. Irak'tan çekilen Haciler'in bir kısmı İran'a sığındılar. II. Mervan Suriye Irak ve Arabistan bölgelerinde bulunan Hariciler'i sindirmeyi başarmışsa da daha doğudaki bölgelerde Mudarlar, örneği görülmemiş bir şiddetle Emevi tahtının yıkılmasına çalışmışlardı¹⁰⁵. Abbasiler doğudaki Emeviler'e karşı duyulan düşmanca hisleri kendi yararları için kullanmasını bildiler¹⁰⁶. 750 senesinde Abbasiler'in Emevi Devletini yıkmaları ile birlikte Suriye İslam Devletinin merkezi olma özelliğini kaybederek Kufe'ya bağlı bir idari valilik halini almıştır¹⁰⁷. Abbasiler, Suriyelilerin idareye olan düşmanlıklarından dolayı Suriye'da baskı politikası uygulamışlardır¹⁰⁸. Abbasiler, çöken sülaleye karşı işitilmedik derecede şiddet göstermişlerdir. Emeviler bütün Suriye'de av hayvanı gibi izlenmişler ve yok edildiler. Muaviye'nin ve II. Ömer hariç halife mezarları pisletilmiştir. Bu sülaleden sadece, halife Hişam'ın bir torunu kaçıp İspanya'ya gitmeyi ve orada bir imparatorluk kurmayı başarmıştır¹⁰⁹.

1.4. Suriyede Abbasiler

Hız. Peygamber'in amcası Abdullah bin Abdülmuttalib'in soyundan gelen Abbasiler, Emevi hanedanına verdiği mücadeleler sonrasında, özellikle Zıp Suyu savaşından sonra Emeviler'e son vererek kendi adlarıyla anılan Abbasi Halifeliğini

¹⁰³Yaşar Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, s. 75

¹⁰⁴W. Barthold İslam Tarihi Medeniyeti, s. 142

¹⁰⁵Bahriye Üçok, Emeviler-Abbasiler, s.77

¹⁰⁶Carl Brockelmann, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, s. 83

¹⁰⁷Ömer Osman Umar, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, s. 6

¹⁰⁸Philiph K. Hitti, İslam Tarihi, s. 350

¹⁰⁹Carl Brockelmann, İslam, s.86

kurmuşlardır¹¹⁰. Tabri'ye göre son Emevi halifesi Mervan, 12.000 kişilik bir kuvvetle 750 yılının Ocagında Zap Suyu kenarına gelmişti. Mervan burada Abdullah bin Ali'nin idare ittiği ordu tarafından büyük bir yenilgiye uğratıldı. Böylece Suriye yolu Abbasiler'e açılmış bulunuyordu. Şam kuşatılmış nihayet birkaç günlük kuşatmadan sonra 26 Nisan 750 orası da alınmıştı¹¹¹. Emevi hanedanının yerine, dünyadaki tek İslam devletinin imparatoru ve bütün Müslümanların, halifesi, Resül'Ullah'ın halefi olarak geçen Abbasiler, devletin merkezini Suriye'de Şam'dan Irak'ta Bağdat'a taşıdılar. Burası İran'a yakın, artık büyük kitleler halinde ihtidaya başlayan İranlılar'a ve Türkler'e uzak olmayan bir çevre idi. Bir Arap devleti olan Emeviler'e karşı Abbasiler, iktidarı İranlılar ve Türklerle paylaştılar. Hilafet merkezinin değişmesinin önemli sonuçları olmuştur. Bu değişiklikle idarenin ağırlık merkezi bir Akdeniz ülkesi olan Suriye'den sulanabilen zengin bir vadi ve birçok ticaret yollarının kavşağı olan Irak'a geçmiş, böylece Bizans yerine İran'ın tesiri yoğunluk kazanmıştır¹¹².

Hârûn Reşid devri Abbasiler'in en parlak dönemidir. Halife geceleri kıyafet değiştirir, sokaklarda dolaşır, muhtaç olanların yardımına koşardı. Son derece dindardı. Halk huzurlu idi ve devlet, halka karşı güven vermişti. Çıkan birkaç isyan hemen önlenmiş, bunların dışında halife halka şefkatli davranmış, haksızlıkları önlemeye çalışmıştı. Komşu devletlere üstünlüğünü kabul ettirmiş, kuvvetinin zirvesine çıkmıştır¹¹³.

Me'mun Bağdat'da oturduğu yirmi yıl süresince İslamlığın manevi kültürü için, Yunan ilmine karşı kişisel ilgisi dolayısıyla pek şey kazandırdı. Yunan ilminin incelenmesi, Suriye manastırlarında hiçbir zaman tamamiyle terk edilmemişti. Her ne kadar Suriyeliler dini kültürün aracılığı özellikle ruhanilerin ellerinde bulunduruyorsa da matematik ve tıbbi ilimlerde oldukça ilgi duymuşlardı. Mısır'ı Bizans'tan ayıran Arap fetih utkusundan sonra İskenderiye'de felsefe görüşüyle yönetilen tıp mektebi sönmüştü. Fakat Antakya'daki ve Harran'daki Suriyeliler onların geleneklerini devam ettirdiler ve oradan Bağdat'a götürüp kurdular. Me'mun astronominin uygulamasını da biliyordu; bir tul derecesini ölçtürmüş aynı zamanda

¹¹⁰Şerare Yetkin, "Abbasiler", s. 4

¹¹¹Hüseyin Yurdaydın, İslam Tarihi Dersleri, s. 36

¹¹²Şerare Yetkin, "Abbasiler", s. 34

¹¹³Hasan Karaköse, Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı, s. 107

Bağdat'da ve Şam'da yaptırdığı rasat gözlemlerine göre Batlamyus'un astronomik cetvellerini yeniden gözden geçirmişti¹¹⁴.

Abbasiler devrinde ortaya çıkan isyanların en önemlisi, geniş bir alana yayılması, devamlılığı teşkilatlanması ve bütünlük arz etmesi bakımından, Babek el Hurremiye isyanıdır. Siyasi ve askeri sahada dikkate değer kabiliyetlere sahip olan Babek'in taraftarlarından çoğunu köylüler teşkil ediyordu. O, büyük arazilerin taksim edileceğini vaat ediyor ve sözünü de tutuyordu. 816 yılında Azerbaycan'da isyan bayrağını açan Babek, uzun müddet isyanını devam ettirmiş, üzerine gönderilen kuvvetleri mağlup ederek nüfuz alanını genişletmiş, nihayet 837 yılında Halife Mu'tasım'ın Türk asıllı kumandanlarından Afşin tarafından yakalanarak idam edilmiştir¹¹⁵. Mu'tasım imparatorluğu sık sık uğraştıran ayaklanmaları ve dış huzursuzlukları kolayca önleyebilmek amacıyla Türkler'den bir hassa ordusu kurmuştu. Bunlar pervasızca hareket etmeye başlayınca ve Mutazile akidelerini kabul etmeyenlere reva gördüğü şiddetli muamelede buna eklenince 835'te hükümet merkezini Bağdat'tan uzak bölgeye taşımaya mecbur oldu. Bunun için Samarra (Sura Manra'a)'yı askeri bir şehir olarak kurdu¹¹⁶.

1.5. Abbasi Devletinin Çöküşü ve Suriye üzerindeki Etkileri

Abbasi halifeliği, dış etkilerden ziyade iç etkiler neticesinde bozuldu. Aşırı içki, lüks düşkünlüğü, temellik hanedana zamanla büyük bir rehavet verdi. Tahta geçenler devlet idaresinden ziyade şahsi zevklerini düşünür oldular¹¹⁷. Bağdat halifeleri, Suriye ile sadece mali yükleri ağırlaştırmak yolu ile bağlılığını daha iyi hissettirmek istedikleri zaman alakadar oldular¹¹⁸. Çok geniş bir alana yayılmış olan kabile ve eyaletleri birlik halinde tutmak mümkün değildi. Irk ve toprak antlaşmazlıkları her tarafta isyanlar oluyordu. Türkler, Araplar, İranlılar, Suriyeliler, Berberiler, Yahudiler, sadece birbirine olan nefretlerinde uyuşuyorlardı¹¹⁹. Siyasi, iktisadi isyanlara sık sık rastlanan X. Yüzyılda

¹¹⁴Carl Brockelmann, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, s. 103

¹¹⁵Yaşar Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, s.113

¹¹⁶Bahriye Üçok Emeviler-Abbasiler, s. 106-107

¹¹⁷Will Durant, İslam Medeniyeti, s. 31

¹¹⁸H. Lammens, "Suriye", s. 55

¹¹⁹Will Durant, İslam Medeniyeti, s. 31

İmparatorluğun içinde bulunduğu sosyal buhran en yüksek noktasına varmıştı¹²⁰. 752’de Suriye’de Emevi hanedanının haklarına sahip çıkmak isteyen bir isyan oldu. İsyan çabuk bastırıldı; ancak Emevi taraftarları, Emeviler’in bir gün dönerek adaleti yeniden tesis edeceklerine inanıyor, pek tehlikeli boyutlara varmamakla birlikte Suriye’de zaman zaman ayaklanıyorlardı¹²¹. Halife Mu’tez tahta geçişini kendinse borçlu olduğu Türklerin nüfusunu kırmak için Afrika’dan zenciler getirip bunlardan oluşan yeni bir muhafız birliği ile Türkler’e karşı denge kurmak istemişti. Bunlar Hz. Fatma soyundan gelen Ali bin Muhammed’in yönetiminde toplandılar ve ayaklandılar¹²². Bütün bu ayaklanmalarla beraber fetih amaçlı savaşlar neredeyse sona ermişti. Askeri güç daha çok siyasi iktidarın sağlanması ve mevcut düzenin korunmasında kullanıldığı için zaman zaman sıkıntıların çıkmasına neden olmuştu¹²³. Diğer taraftan IX. Yüzyılın ortalarından itibaren Abbasi hilafetinin zayıflaması, Suriye ve el-Cezire’de yeni devletlerin ortaya çıkması üzerine mücadeleler bu devletlerle Bizans arasında cereyan etmeye başlamıştır. Bilhassa Hamdaniler’den Seyfüddevle’nin gazaları büyük önem taşımaktadır. Bu sırada Türkistan ve Hazar cephesinde birkaç sınırlı harekât dışında, tam manasıyla bir sükûnet hüküm sürüyordu. Abbasiler, hilafet merkezinin çok uzakta olması sebebiyle Akdeniz’e daha az ilgi gösteriyordu. Fakat Mısır ve Kuzey Afrika’da kurulan devletler birkaç asır boyunca Akdeniz’de hâkimiyetlerini devam ettirdiler¹²⁴. Maveraünnehir ve Horasan’da Tahiri, Samani ve Safariler hilafetten ayrılarak bağımsız birer devlet kurmuşlardır; böylece Abbasi Halifeliğinin hâkimiyeti Irak dışında adeta tamamen yıkılmış bir duruma gelmişti¹²⁵.

1.6. Suriyede Tolonoğulları

IX. yüzyılın ortalarından itibaren Abbasilerin nüfuzu Mısır’dan batıya geçemiyordu¹²⁶. Devlet gittikçe tam bir çöküşe yaklaşıyordu. Buharalı bir Türk olan¹²⁷ Mısır valisi Ahmed b. Tolun, Suriye’yi Bizanslılara karşı korumak bahanesiyle

¹²⁰ Yaşar Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, s. 118

¹²¹ Şerare Yetkin, “Abbasiler”, s. 36

¹²² Bahriye Üçok, Emeviler-Abbasiler, s. 113

¹²³ Yaşar Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, s. 118

¹²⁴ Şerare Yetkin, “Abbasiler”, s. 37

¹²⁵ Ali Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Ankara, TTK, 1989, s. 27

¹²⁶ Şerare Yetkin, “Abbasiler”, s. 35

¹²⁷ Hartmann, “Şam Mad.” s. 302

877 yılında Suriye'ye girmiş burada bağımsızlığını ilan etmiştir.¹²⁸ 878'de yaptığı bir seferle Şam bölgesinde Remle, Hıms, Hama ve Haleb'i aldıktan sonra Antakya'yı, Kınnessir, el-Âvâsım'ı da Tolunoğulları topraklarına dâhil etmiştir. Böylece Berka ve Trablusgarp'tan Fırat nehrine kadar olan bölgeyi tamamen hâkimiyeti altına almıştır¹²⁹. Mısır ve Suriye'de kurulan ve Abbasi hilafetine ismen bağlı bu devlet ilk Müslüman Türk devleti özelliğini almıştır¹³⁰. Devletin kurucusu Ahmed Arapların "Tolunu't-Türkî" dedikleri Oğuz boylarından bir Türk'ün oğludur¹³¹. Tolunoğulları hâkimiyetinden sonra Suriye ülkesi Abbasiler için siyasi anlamda kaybedilmiş durumda olacaktı¹³². Tolunoğulları'nın hâkimiyeti ancak bir çeyrek asır kadar sürmüştü¹³³ Halife Harun zamanında bu devlet yıkılıp yediden Hilafete bağlanmıştır(905)¹³⁴.

Ahmed b. Tolun'un 884 yılında ölümünden sonra¹³⁵ tahta yirmi yaşındaki Humâreveyh geçti. Büyük oğlu Abbas buna itiraz itti ise de öldürüldü. Öte taraftan Humâreveyh'in başa geçmesi, Abbasiler ile Tolunoğulları arasında yapılan barış görüşmelerinin sona ermesine sebep oldu¹³⁶. Humâreveyh, kendisi gibi Türk olan İshak b. Kundacık, Sacoğulları'ndan Muhammed el-Afşin, Halife Muvaffak'ın oğlu olup daha sonra Mu'tezid adıyla halife olacak olan Ahmed'le Suriye'de mücadele etti. Onun zamanında Bizansla yapılan savaşta ülke sınırları Toroslar'a, Musul hariç el-Cezire (Kuzey Mezopotamya)'ye, batıda Bingazi'ye ulaştı. Fakat onun Suriye'ye yaptığı sefer sırasında 32 yaşında iken öldürülmesi devletin birliğini sarstı¹³⁷.

Başlangıçta Mısır için pek feyizli olan bu devre, tehlikeye maruz Suriye için o derecede parlak olmamıştır. Tolunoğulları'nın felaketli geçen son yılları, halife

¹²⁸Ömer Osman Umar, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, s. 7

¹²⁹Tarih II, Komisyon, Orta Zamanlar, s. 170

¹³⁰Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara, TTK, 2011, s. 4, Ahmet b. Tolun devletin kudretini arttırdı. Mısır artık büyük bir devlet merkezi olmuştu. Tolun oğullarının merkezi Fustat (eski Kahire) çok büyük ve zengin bir şehir haline geldi. Tolunoğlu (Toluniyye) Camii inşa edildi. Ayrıca el-Asker'de sanat eserleri ve Mısır'da emsalinin birincisi olan Tolun oğlu hastanesi (Maristan) tesis edildi. Bkz. Şahabeddin Tekindağ, Mısır ve Suriye'de Kurulmuş Türk Devletleri, Ankara, Ay Yıldız Matbaası, 1976, s. 866

¹³¹Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, C.I, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1977, s. 160

¹³²H. Lammens, "Suriye Mad", s 55-56

¹³³Hartmann, "Şam Mad." s. 302

¹³⁴Rıza Zelyurt, Yabancı Kaynaklara Göre Türk Kimliği, Ankara, Fark Yayın, 2008, s. 364

¹³⁵Erdem Erciyes, Ortadoğu Denkleminde Türkiye Suriye İlişkileri, s. 39

¹³⁶Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s. 6

¹³⁷Yaşar Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, s. 147

orduları tarafından mağlup edilinceye kadar 289'dan beri durmadan Dimaşk kapıları önünde Karmatler'in çıkardıkları yangınlarla aynı zamana düşer¹³⁸.

Ahmed b. Tolun'un birçok suistimalleri ortadan kaldıran ve her şeyden evvel yabancı sömürgeciler yararına memleketin sömürülmesini engelleyen tedbirli mali politikası sayesinde, halkın refah seviyesi yüksek dereceye yükselmişti. Humrâveyh'in muhteşem binalarından hiçbir şey kalmamış fakat Ahmed tarafından 876-879 yılları arasında yaptırılan Tulun Oğlu Camii harabe halinde kalmıştır¹³⁹. Merkezleri olan Fustat şehri yeni mahalleler ilavesiyle muhteşem büyüklüğe ulaşmıştır¹⁴⁰.

1.7. Suriyede Karmatiler

Karmat tabiri geniş mana da IX-XII. Asırlar arasında İslam âlemini sarsan müsavâtçılık esasına dayanan geniş bir içtimai ıslahat ve adalet hareketini ifade eder¹⁴¹. Ayaklanmış olan bazı Arap ve Nebati toplulukları bu mezhebi benimsemişlerdir¹⁴². Tarikatın kurucusu Meymun Kaddahoğlu Abdullahtır. Mezhep olarak ortaya çıkışı 889 yılına denk gelmektedir¹⁴³.

İsmaili harekâtı IX. yüzyılın son yıllarından itibaren birden bire kendini gösterdi. 890 yılı civarında, daha önce Zenci isyanının doğduğu aşağı Irak topraklarında Arami menşeli bir İsmaili olan Hamdan Karmat (müritlerine kendi adını verdi) ve kayın biraderi Abdan, bölgenin çiftçilerini ayağa kaldırdılar. Propagandaları yıldırım tesiri yaptı. Birkaç yıl içinde nüfuzlarını Irak'ın büyük bir kısmı, Suriye ve Filistin'e yaydılar. Suriye'deki şefleri Zikraveyh belli başlı şehirlere şiddetli hücumlar yürüttü. Bununla beraber Hamdan Karmat'ın bir müridi Ebu Said

¹³⁸Hartmann, "Şam Mad." s. 302

¹³⁹Carl Brockelmann, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, s. 115

¹⁴⁰Tarih II, Komisyon, Orta Zamanlar, s.193

¹⁴¹L. Massignon, "Karmatiler", İslam Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1970, s.353

¹⁴²Bahriye Üçok, Emeviler-Abbasiler, s. 114

¹⁴³Neşet Çağatay, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 57, Uçsuz bucaksız çöller, bataklıklar ve dağlık coğrafyalar tarih boyunca hep aykırı fikir ve inanç hareketlerinin yatağı olmuştur. İslamiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte bedeviliğin ve bedeviliğe dayanan dini hareketlerin çöller, Karmatiliğin bataklıklara dayanması İran ve Suriye'deki Bâtini hareketlerinin dağlara ve onların üzerindeki müstahkem mevkilere gibi daha fazla çoğaltılabilecek örnekler bu düşüncüyü desteklemektedir. Bkz. Muammer Gül, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul, 2005, s. 35

Cennabi 900 yılı civarında el-Hasa (ya da el-Ahsa) da, Zenc isyanından ayakta kalanların desteğiyle Karmat devleti kurdu¹⁴⁴. Karmatiler bizzat halifelik merkezine yakın sahaları, Suriye’yi ele geçirdikten sonra İslamiyet’in mukaddes şehri Mekke’de Müslümanları heyecana düşüren hareketlerde bulundular¹⁴⁵. Hızlı bir şekilde kuzeye doğru ilerleyerek Küfe’yi yağma ettiler. 929’da Mekke’yi işgal ederek Hacerülesved’i Ahsâ’ya götürdüler ve ancak yirmi yıl sonra yerine koydular¹⁴⁶. Suriye’de İsmail inancının tohumlarını serpen Karmatlar bütün Suriye şehirlerinde çok büyük bir gaddarlık ve şiddetle ilerlediler¹⁴⁷. Yalnız Şam, onların kuşatmalarına karşı koydu. Bu muhasara sırasında 902 tarihinde Karmatlar’ın halifeleri öldü. Kardeşi Ebu Abdullah getirildi. Fakat bu iki sene sonra Bağdat’da idam edildi. 906 tarihinde Zikreveyh de katledildikten sonra Tulun’un ortadan kalkmasıyla Suriye’yi tekrar sağlamca elinde tutan Bağdat hükümeti Suriye ve Irakta ki Karmatlar harekâtını bastırdı¹⁴⁸.

1.8. Suriyede İhşidiler

Mısır’da ve Suriye’de hâkimiyet kurmuş olan devletin kurucusu Fergane Türklerinden Ebu Bekir Muhammed Tonguç Şam valisinin oğlu idi¹⁴⁹.

Mısır ve Suriye’de ikinci Türk hanedanıdır. Muhammed Tuluniler’in yıkılmasından sonra Abbasi devleti hizmetinde çalıştı. Bu sırada bazen Mısır da bazen de Suriye’de görev yaptı. O devlet kademelerinde yavaş yavaş yükselmiş 933 yılında nüfuzunu bütün Suriye’de yaymıştı, ancak Mısır’a da sahip olmak istiyordu¹⁵⁰. Mısır’da görev yapmış olan Muhammed dönüşünde Şam bölgesinde hacıların yollarını kesen Karmatilerle savaşmış ve onları yenmiştir. Bu başarılarından dolayı¹⁵¹ 1928’de Remle (Filistin’de) valisi, 930’da Şam (Suriye) umumi valisi, 933’te Mısır umumi valisi oldu. Ertesi sene 934’te Abbasiler’e tabiliğini belirterek

¹⁴⁴Robert Montron, İslam’ın Yayılışı Tarihi VII-XI. Yüzyıllar, s. 142

¹⁴⁵Osman Turan, “Türkler ve İslamiyet”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, C.4, Ankara, 2002, s.296

¹⁴⁶Şerare Yetkin, “Abbasiler”, s.36

¹⁴⁷H. Lammens, “Suriye Mad”, s. 55

¹⁴⁸Carl Brockelmann, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, s. 119

¹⁴⁹Joseph Deguisnes, Büyük Türk Tarihi, C.3, İstanbul, Türk Kültürü Yayınları, 1976, s. 917

¹⁵⁰Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s. 10

¹⁵¹Umay Günay Türkeş, Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe, Ankara, Akçağ Yayınları, 2006, s. 172

istiklalini ilan etti¹⁵². Halife Razi'den¹⁵³ Sultanların sultanı anlamına gelen “el-ihşid” ünvanını aldı. Bu sebeple onun kurduğu devlete İhşidiler denildi¹⁵⁴. İbnü'r-Râik'le yaptığı mücadeleleri dolayısıyla kısmen nüfuzunu ele geçirdiği Suriye'yi 941'de, bir sene sonrada Mekke ve Medine'yi kendisine bağladı¹⁵⁵. Güçlü bir donanma ve ordu oluşturdu ve Mısır'a hâkim oldu. Mısır'da karışıklıkları önledi, maliyeyi düzenledi, Abbasilerle de iyi ilişkiler başlattı. Topraklarını Kuzey Suriye'ye kadar genişletti. Suriye seferinden dönerken Şam'da öldü¹⁵⁶. Yerine oğullarından ikisi geçti ise de bunlar başarılı olamadılar. Asıl hâkimiyet, Kâfur isimli Habeş bir hadımın elinde idi. İhşid'in ikinci oğlu öldükten sonra halife Mısır valiliğini resmen ona verdi. Kâfur Mısır ile Suriye'yi Hamdaniler'e karşı başarı ile müdafaa etti. Kâfur'un ölümünden sonra İhşid'in bir torunu vali tayin edildi. Ancak sülale sarsılmış durumda idi¹⁵⁷. Bunu değerlendiren Fatimiler, Mısır'ı işgal etti ve İhşidiler Devletine 969'da son verdiler¹⁵⁸. Bu devleti yıkıp Mısır'a egemen olanlar 969'da Şii Fatimi Devletini kurdular¹⁵⁹.

1.9. Suriyede Fatimiler

Tolunoğulları'nın yıkılmasından sonra Abbasiler tekrar Suriye üzerindeki hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Daha sonra İhşidler devletini kuran Muhammed bin Toğuç Suriye'yi hâkimiyeti altına almıştır. Ancak bir süre sonra Fatimi İhşidi mücadelesi başlamış Fatimiler İhşidilere son vererek Suriye'yi hâkimiyetleri altına almışlardır¹⁶⁰. Şii İsmailiye mezhebinin büyük propagandacısı Ubeydullah 910'da Magib'e gitmiş orada zayıf düşmüş olan Aglebiye devletine son vermiş ve İdrisiye devleti toprakları dışında ki bütün Magrib topraklarını ele geçirilmişti¹⁶¹. 921'de Fatimiler, Mehdiye (el-Mehdi'ye izafen) şehrini kurarak taht merkezi yapmışlardı. Ağlebiler'den Tunus'ta Rakkaade şehrini alarak burada kendini “emrül mü'minin” yani bütün Müslümanlar'ın meşru halifesi ilan eden Fatimiler, müfrit Şii (İsmaili)

¹⁵²Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, s. 162

¹⁵³Bahriye Üçok, Emeviler-Abbasiler, s. 116

¹⁵⁴Muhammet Şahin, Türk Tarihi ve Kültürü, Ankara, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2004, s. 33

¹⁵⁵Yaşar Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, s. 157

¹⁵⁶Hasan Karaköse, Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı, s. 151

¹⁵⁷C. H. Berker, “İhşidiler” İslam Ansiklopedisi, C.5, İstanbul, Mili Eğitim Basım Evi, 1950, s. 945

¹⁵⁸Hasan Karaköse, Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı, s. 151

¹⁵⁹Rıza Zelyurt, Yabancı Kaynaklara Göre Türk Kimliği, s. 364

¹⁶⁰Osman Ömer Umar, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, s 7

¹⁶¹Bahriye Üçok, Emeviler-Abbasiler, s. 117

oldukları halde, Kuzey Afrika’da Sünni-Maliki ve Mısır’da Sünni Şafii halk üzerinde hükümran olmuşlardır¹⁶². Ubeydullah Hz. Fatime soyundan geldiğini iddia ettiği için kurmuş olduğu devlete Fatımi devleti adı verilmiştir¹⁶³.

Fatimiler’in ilk genişleme teşebbüsleri yıllarca süren karışıklıklar yüzünden, sekteye uğramış ve zelzeleler ile veba, kıtlık bu kötü durumu daha da arttırmıştı. Fatimiler baştan itibaren büyük kuvvetlerle ancak doğu taraflarına, Mısır’a gidebildiler. Fakat yapılan gayretler hep başarısızlıkla sonuçlandı¹⁶⁴. Fatımi devletinin sınırlarını genişletme girişimleri Ebul-Kasım Muhammed Kaim zamanında (934–946), özellikle Ebu Yezid Harici’nin başlattığı tehlikeli ayaklanma nedeniyle uzun süre geri kalmış oldu. Esas itibarıyla devletin sınırları, halife Muizz Lidinillah (953–975) ile oğlu Aziz Billâh (975–996) devrinde, Kızıl Deniz’den Atlas Okyanusu’na dek uzanan ülkeleri yani Hadramut, Yemen, Hicaz, Filistin, Suriye ile Bütün Kuzey Afrika’yı içine almakta idi¹⁶⁵. Fatimilerin özellikle Şam ve Suriye üzerindeki hâkimiyetinde Türk komutanlarının üstün harp tekniğinden ziyadesiyle istifade etti ve onlardan bazılarının bir müddet bölgedeki valilik görevlerinde bıraktığı görülmüştür¹⁶⁶.

Fatimiler’i Suriye fethine sevk eden sebeplerden biri Fatimiler’in Rumlar’a karşı koyma arzuları idi. Onlar bu Ortadoğu memleketleri ve Kuzey Afrika’nın, Rumlar’ın istilasına tekrar uğramaması için yapıyorlardı. Rumlar Endülüs Emeviler’i ile işbirliği yapmışlar ve el-Muizz zamanının da 956’da Kuzey Afrika’ya yaptıkları hücum da başarılı olamamışlardı. İşte Fatimiler Rumları etkisiz hale getirmek için Suriye’yi fethedip onların önüne set çekmek istiyorlardı¹⁶⁷. 969’da Mısır düşmüş ve aynı sene içersinde Dimaşk’ta onu takip etmiştir¹⁶⁸. Bizans’tan sonra Ortadoğu’nun büyük devletlerinden birisi de Mısırdaki Fatimiler olmuştu¹⁶⁹.

¹⁶²Yılmaz Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, s. 324

¹⁶³Bahriye Üçok, Emeviler-Abbassiler, s. 117

¹⁶⁴E. Graefe, “Fatimiler”, İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1945, s. 523

¹⁶⁵Ali Sevim – Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 4

¹⁶⁶Aydın Çelik, “Fatimiler Devrinde Türkler”, Türkler Ansiklopedisi, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara, s. 382

¹⁶⁷Hasan İbrahim Hasan, “Tarihü’l Devleti’l Fatimiyye” İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C. 5, Çağ Yayınları, 1989, s. 164

¹⁶⁸Hartmann, “Şam Mad.” s. 303

¹⁶⁹Cem Tüysüz, “Türkmenler”, Türkler Ansiklopedisi, C.4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 612

Fatimi yönetiminin zafiyeti nedeniyle, halifelige bağılı birçok eyalette kanlı ayaklanmalar çıkmış, bu eyaletlerin Mısır ile ilişkileri kesilmişti. Özellikle Kilâboğulları kabilesi reislerinden Mirdasoğlu Salih, Haleb bölgesinde, Kelboğulları kabilesi reisi Sinan, Dimaşk Yöresinde ve Tayy kabilesi reisi Hassan b. Dağfel de Filistin’de isyan hareketlerine başladılar. Bu ayaklanmalar başarılı olmuş bunun sonucunda Salih Haleb’e, Sinan Dimaşk’a ve Hassan da Filistin’e hâkim olmayı başardı. Fakat Suriye’ye gönderilen Fatimi kumandanı Anuştegin-Dizbörî’nin Ukhuvana’da yaptığı savaşta önemli bir zafer kazanmış (1029). Filistin kurtarıldıktan sonra Dimaşk’ta ele geçirilmişti¹⁷⁰.

Fatimi hükümdarı El-Hâkim, veziri Muhammed el-Darazî’nin desteğiyle beklenen Mehdi olduğunu ilan etti. Halk isyan etti ve Darazî’ye saldırdı. Fakat Suriye’ye kaçmayı başardı. Burada güney kabilelerini el-Hâkim’in ilahi sıfatlarına ikna etmeye çalıştı. Bu Suriye ve Lübnan’ın tarihinde çok önemli rol oynayan Dürzîlerin kaynağı oldu¹⁷¹.

XI. asrın ikinci yarında Türkler Suriye bölgesinde görülmeye başladılar. Bu Türklerin başında Harun b. Han adında bir zat bulunuyordu. Onu Afşin, Sunduk, Kurlu ve atsız beyler takip etti. Atsız önce Remle şehrini Fatimilerden aldı. Bundan sonra Kudüs’ü kuşattı. 1071 sonunda Kudüs Atsız’a teslim oldu. Bunu Akka, Sur ve Trablusşam’ı zaptı takip etti. Neticesiz kalan birkaç kuşatmadan sonra Atsız Dimaşk’ı aldı¹⁷². Selçukluların önlenemez bu genişleme hareketleri Fatimiler için sabredilmez bir hal almıştı¹⁷³. Atsız Suriye’yi yeniden ele geçirmeyi ümit eden Fatimi ordularının bu şehri kuşatmaları üzerine Suriye’ye gönderilen Melik Tutuştan yardım istedi. Tutuş derhal kuşatmakta olduğu Haleb’den Dimaşk’a gelerek önce Mısırlı kuvvetlerin geri çekilmesini temin etmiş sonrada sudan bir sebeple Atsız’ı ortadan kaldırıp bütün Suriye’ye hâkim oldu¹⁷⁴.

Al-Mustansır ilk zamanlarda seleflerin itiyad edindikleri muazzam saray ve haşmet ve debdebesini devam ettirebildi ise de, sonra içinde bir tarafa zenciler, değer tarafa Türk ve Berberiler’in kanlı çarpışmalar ile birbirlerini yedikleri, ordunun zapt olunmaz itaatsizliği ve hükümdarın zengin hazinelerinin, ayaklanan askerler

¹⁷⁰ Ali Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 29

¹⁷¹ Robert Montron, İslam’ın Yayılışı Tarihi VII-XI. Yüzyıllar, s. 160–161

¹⁷² H. Lammens, “Suriye”, s. 56

¹⁷³ E. Graefe, “Fatimiler”, s. 524

¹⁷⁴ H. Lammens, “Suriye”, s. 56

tarafından yağma edilmesi Fatimi hilafetinin çökmekte olduğunu gösteriyordu¹⁷⁵. XI. yüzyılın sonlarında Güney-Anadolu, Suriye ve Filistin de üç haçlı devletinin kurulmasından sonra ise Fatimiler, toprak kayıplarına uğradılar. Fatimi vezirleri, Haçlılara karşı onlara büyük darbeler vuran Suriye Türk hükümdarı Nureddin Mahmut ile iş birliği içinde bulundular. Fakat bir süre sonra Fatimi halifeliği, içten büyük bir çöküntüye uğradı. Bu dönemdeki halifelerin hükümdarlıklarını yitirmeleri sonucunda vezirler, yönetimine hâkim olmaya başladılar; sonunda Fatimi halifeliği halife Âdid'in (1160–1171) son zamanlarında Nureddin Mahmut'un kumandasından Salâhaddin Eyyubi tarafından ortadan kaldırıldı. Böylece Mısır ve Kuzey Afrika'da Sünni Eyyubi devleti kurulmuş oldu¹⁷⁶.

1.10. Suriyede Selçuklu Devleti

Sultan Alp Arslan'ın son yıllarında Şam'ın zaptıyla görevlendirilen Ay-tigin'den başka, Suriye'ye aynı vazife ile görevlendirilen Türkmen beylerinden Atsız¹⁷⁷ 1070-1071'de Fatimi hâkimiyetinde bulunan Suriye'nin güney kısmını, Filistin'i zapt ettikten sonra Dimaşk'ı muhasara etti ise de muvaffak olamamıştı¹⁷⁸. Mısır seferinde yenilgi ve bozgun yaşayınca sultan Melikşah onun çarpışmalar sırasında öldürülmüş olabileceği düşüncesiyle kardeşi Tâç üd-Devle Tutuş'u Suriye Selçuklu melikliğine atadı. Bunun üzerine Tutuş Suriye'ye gitmek üzere Diyarbakır'a geldiği zaman Atsız'ın ölmeyip Suriye'ye geri döndüğü haberini alınca durum derhal sultan Melikşah'a bildirildi; ayrıca Atsız'ın da kendisine gönderdiği mektubu alan sultan, Tutuş'a bir mektup yazıp Atsız'ın Orta Suriye ve Filistin'e yürümeyip Halep ve çevresine yönelmesini bildirdi¹⁷⁹. Diğer taraftan Bedrü'l Cemali ise 1078–1079 yılında büyük bir orduyu Suriye'ye gönderiyordu. Bu ordu Filistin'i istiladan sonra Dimaşk'ı kuşattı. Atsız bu Fatimi ordusuyla mukavemet edemeyeceğini anlayınca Tutuş'tan yardım istedi¹⁸⁰. Bunun üzerine Sultan Melikşah kardeşi Tâç üd-Devle Tutuş'u Suriye'ye gönderdi. Tutuş önce Halep bölgesinde

¹⁷⁵ E. Graefe, "Fatimiler", s. 525

¹⁷⁶ Ali Sevim – Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 6

¹⁷⁷ İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, İstanbul, Mili Eğitim Basım Evi, 1992, s. 42

¹⁷⁸ İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul, Osman Yalçın Matbaası, 1953, s. 31

¹⁷⁹ Ali Sevim, "Suriye Selçuklu Melikliği", Tükler Ansiklopedisi, C.4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 765

¹⁸⁰ Cem Tüysüz, "Türkmenler", s. 615

faaliyet gösterdi¹⁸¹. 1078-1079'da Tutuş Haleb kalesinden çıkıp dönerken Filistin'den sonra Şam'ı fetheden Atsız'a yardıma gitti Atsız'ı bertaraf eden Tutuş¹⁸² 1070'da Suriye ve Filistin kentlerinde hâkimiyet sağlamış ve Suriye meliki olmuştu¹⁸³.

Suriye ve Filistin'e hâkim olan Tutuş ile başkenti Musul olmak üzere, Kuzey-Irak ve Kuzey-Suriye'yi içine alıp gelişmekte olan Arap Emirliğinin Hükümdarı Müslim arasında¹⁸⁴ Suriye ve Filistin hükümdarlığı için mücadeleler sürmekte iken Türkiye Selçuklu devletini kuran Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın Bizans valisi Philaretos Brachamios'un yönetiminde bulunan Antakya'ya yöneldi¹⁸⁵. Süleymanşah'ın Antakya'yı zapt etmesi Suriye meliki Tâcüd-Devle Tutuş'un olduğu gibi Diyar-ı Muzar'ın bir kısmında ve Haleb'de hâkim olup Antakya'dan da cizye alan ve Melikşah tarafından emaretinde bırakılmış olduğunu gördüğümüz Şerfud-Devle Müslim'i de endişeye düşürmüştü. El-Cezire ve Şam yollarının kilit noktası Antakya şehrini ele geçirmek, bu iki hükümdarın zihnini çoktan beri meşgul eden önemli bir konu idi. Süleymanşah ise hiçbir müdahaleye meydan vermeden oraya sahip olmuştu¹⁸⁶. Önce Süleymanşah ile Müslim arasında bir savaş oldu ve Müslim bu uğurda hayatını kaybetti. Sonra Süleymanşah iki defa Halep'i kuşattı ise de almaya muvaffak olamadı¹⁸⁷. Halep yöneticileri Tutuş'a haber göndererek, şehri ona teslim edeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine harekete geçen Tutuşla Süleyman Halep önlerinde karşılaşmışlardı. Süleyman Şah'ın bazı emirleri orduyla birlikte Tutuş tarafına geçince Süleyman Şah büyük yenilgiye uğramış ve kendi bıçağını kalbine saplayarak hayatına son vermiştir¹⁸⁸. Suriye'deki bu olaylar sebebiyle, Sultan Melikşah Haleb'e doğru hareket etti, kardeşi ile karşılaşmak istemeyen Tutuş'da Dimaşk'a çekilmişti. Tutuş kardeşi Sultan Melikşah'ın ölümü ile Büyük Selçuklu tahtını ele geçirmek için mücadeleye giriştiyse de bu arzusu genç yaşta hayatını kaybetmesine sebep oldu¹⁸⁹.

¹⁸¹Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s. 55–56

¹⁸²Cem Tüysüz, "Türkmenler", 562

¹⁸³Türkeş Umay-Günay, Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe, s. 268

¹⁸⁴Ali Sevim – Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 360

¹⁸⁵Ali Sevim "Suriye Selçuklu Meliki", s. 766

¹⁸⁶İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, s. 86

¹⁸⁷Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s. 85

¹⁸⁸Umay-Günay Türkeş, Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe, s. 268

¹⁸⁹Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s. 85

Berkyaruk, amcası Tutuş ile yaptığı taht mücadelesi sırasında, pek karanlık akıbetlerle baş başa kalmış ise de sonradan, kısa bir süre içinde, ortaya çıkan yeni şartların kendi lehine gelişmesi ve kendisine sultanlık yolunda ikbal kapılarını açması, gerçekten eşine çok az rastlanan bir olay olarak tarihe geçmiş bulunuyordu¹⁹⁰. Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Berkyaruk'a karşı kendisini sultan ilan ederek Irak'ı Acem'e kadar gelen Tutuş 24 Şubat 1095'de öldüğü zaman onun oğullarından Fahr'ül Mülük Ridvan Halep'de ve Şems'ül Mülük Dokak Şam'da bulunuyordu¹⁹¹. Bir süre sonra Tutuş'un Dimaşk'taki naibi Sav-Tegin, Dukak'ı şehre davet etti. Dukak bu davete uyarak Dimaşk'a gitmeye ve Suriye Selçukluları'nın Dimaşk şubelerini kurmaya muvafak oldu. Böylece kısa bir süre içinde Suriye Selçuklu Devleti iki melikliğe bölündü¹⁹². Gerek bu meliklikler gerekse Antakya'da Hıms, Şayzar ve Trablus'da bulunan mahalli emirlikler arasında sürüp giden mücadeleler Suriye'de tam bir karışıklık havası yaratmış durumda iken batıda Haçlı orduları Suriye ve Filistin üzerine yürüdü¹⁹³. 1098'da Haçlılar Antakya'yı ele geçirmişlerdir. Halep emiri Ridvan'ın da dâhil olduğu Müslüman güçler Haçlılara karşı mücadele etmişlerdir. Mücadele de her iki tarafında kazandığı kaybettiği zamanlar olmuş, ancak sonuçta Haçlılar galip gelmiş ve Ridvan 1113 yılında ölmüştür. Halep halkı şehri İlgazi'ye teslim etmiş ve 1117 yılınca Suriye'deki Selçuklu hâkimiyeti son bulmuştur¹⁹⁴.

1.11. Haçlı Seferleri ve Suriye

XI. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da özellikle kilisenin önderliği altında esas itibariyle Hz. İsa'nın doğduğu şehir olan Kudüs'ü Müslümanların elinden almak amacıyla başlatılan seferlere Haçlı seferleri denir. Haçlı seferlerinin düzenlenmesinde en büyük etken kilise idi¹⁹⁵. Bu büyük hareketin temel nedeni, dini olmakla birlikte başlangıçtan itibaren İslamiyet'in, Hristiyanlık aleyhine evrensel bir din olması ve dolayısıyla maddi sınırlarının doğu ve batı yönlerinde genişlemesi, özellikle Malazgirt savaşından (26 Ağustos 1071) sonra Selçukluların Bizans

¹⁹⁰ Ali Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 156

¹⁹¹ İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 58

¹⁹² Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s. 86

¹⁹³ H. Lammens, "Suriye Mad", s. 57

¹⁹⁴ Umay-Günay Türkeş, Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe, s.269

¹⁹⁵ Ali Sevim – Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 152

egemenliğinde bulunan Anadoluyu, kısmen Suriye ile Filistin'i ele geçirip bu ülkelerde devlet kurmaları ve ayrıca İzmir'de bir beylik kurarak kuvvetli bir donanma meydana getiren Çaka Bey'in Rumeli yönünde Bizans'ı ciddi şekilde tehdit eden Peçeneklerle işbirliğine girişmesi, Batı Avrupa'nın büyük bir iktisadi bunalıma düşmesi bu hareketin hızlanmasında önemli rol oynamaktadır¹⁹⁶. Bu seferler önceleri "Kudüs Yolculuğu", "Kutsal Topraklara Yolculuk", "Deniz Ötesi Yolculuk" gibi adlarla tanımlanırken, 1250 yılından itibaren "Haçlı Seferi" olarak tanımlanmıştır¹⁹⁷.

İlk Haçlılar M.S. 1096 yılında Anadolu'ya bir sonraki yıl ise Suriye'ye ulaştıklarında, İslam topraklarındaki siyasi durumun dağınık ve parçalanmış olması Haçlıların bu bölgeleri ele geçirmelerini kolaylaştıracak bir nitelik arz etmekteydi¹⁹⁸. XII. yüzyılın başlarında yapılan ikinci Haçlı sefer'inde Ceneviz ve Pissalılar/İtalyanların desteğinde Frank hâkimiyeti Suriye ve Filistin kıyı şeridinde yayılmıştır. Kudüs Frank Krallığı, Arsuf/Tel Arşaf, Caesarea, Akka, Beyrut ve Sidon/Sayda şehirlerinin zaptıyla genişletilmiştir¹⁹⁹.

1130 yıllarında Kudüs Krallığı, Diyarbakır bölgesi hudutlarından Mısır sınırlarına kadar, en büyük genişliğine ulaştı. Krallığın sınırları Suriye'de hiçbir zaman Orontes vadisini ve Anti-Lübnan sırtlarını aşamadı. Suriye iç bölgesinde kalan ve haraç ödemeyi kabul eden büyük şehirler, Haleb, Hama, Hıms, Ba'albak ve Dimaşk. Krallık dört federal devletin birliğinden oluşuyordu. Doğuda, Fratt'ın her iki sahili boyunca Urfa (Edessa) kontluğu, kuzeyde Ermeni Kilikya'sını da himayesi altında bulunduran Antakya prensliği, ortada Markab (Margatum)'den Nahr al-Kalb'e kadar uzanan bölgede Trablus kontluğu mevcut idi.²⁰⁰ Musul-Halep/Zengi Atabeyliği, hem bölgedeki Arap emirliklerini hem de diğer Türk atabeylerini Haçlı Seferlerine karşı ortak harekâta birleştirmiş ve etkili mücadele başlatmışlardır. Zengi Atabeyliği'nin kurucusu olan İmadel-Din/İmameddin Zengi, önderliğinde "Birleşik İslam Hareketi" Edessa'yı/Urfa'yı Haçlılardan alarak cihat başlatmıştır²⁰¹.

Haçlı seferleri Doğu Akdeniz etrafında, canlı bir ticari hayat yarattığı halde Bizans ve ekonomisine tabi olan balkanlar bundan faydalanamadılar. Çünkü Suriye

¹⁹⁶Ali Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 179

¹⁹⁷Umay-GünayTürkeş, Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe, s. 281

¹⁹⁸Hilal Sürsal, "Ortadoğu'da Selçuklu Varlığı", Türkler Ansiklopedisi, Ankara, C.4 Yeni Türkiye Yayınları, 2002 s. 778

¹⁹⁹Umay-GünayTürkeş, Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe, s. 283

²⁰⁰H. Lammens, "Suriye Mad", s. 58

²⁰¹Umay-GünayTürkeş, Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe, s. 270

etrafında kurulan Latin prenslikleri Avrupalı tüccarların Müslüman milletlerle ve doğuyla doğrudan doğruya kendileri alış veriş etmelerini sağladı, hem de anadoluya Türkler yerleştiklerinden Bizans kenarda kaldı. Suriye şehirleri Abbasiler zamanından daha parlak bir hayata kavuşmuş oldu²⁰².

1.12. Suriyede Eyyubiler

Bu devlet, Musul Atabeyi Nurettin Zengi'nin yanında çalışan komutanlardan Eyyubi'nin oğlu Selahaddin tarafından Mısır'da kuruldu²⁰³. Mısır, Suriye ve Yemen'de hükümlan olan Eyyubi hanedanının adı, ünlü hükümdarı Salahaddin'in babası Necmeddin Eyyub bin Şadi'den alınmıştır²⁰⁴. Sülalenin muhtelif kolları 1252'ye kadar Mısır'da, 1260'a kadar Şam ve Halep'te, 1245'e kadar Irak'ta, 1341'e kadar Hamat'ta ve 1228'e kadar Arabistan'da hüküm sürmüştür²⁰⁵. Nureddin ve Selahaddin devri Dimaşk için yeni bir dönem açmıştır. Bu dönemler Dimaşk tarihinin en parlak devreleridir. Bütün bu devre Haçlılara karşı yapılan dini savaşların damgasını taşımıştır²⁰⁶.

1140'da Bika/Beka vadisindeki stratejik önemi olan Balebek şehri ele geçirilince İmameddin Zengi, bu şehri iktatımar olarak Necmeddin Eyyubiye vermiştir. Bundan sonra Necmeddin Eyyubi ve Urfa'nın fethinde bulunan kardeşi Esedüddin Şirkuh, fetihlere katılarak önemli ve güvenilir Selçuklu emirleri arasına girmiştir²⁰⁷. Nureddin Şam'ı ele geçirmeyi tasarlamış ve Şirkuh'u şehri müdafaa eden kardeşine karşı göndermişti. Fakat iki kardeş birbiri ile anlaşmış ve Şirkuh silah atmadan Şam'a girdi. (1154). Eyyüp, Nureddin iltifatına nail oldu ve Şam valiliğine tayin edildi. Şirkuh ise, Hims'i ele geçirdi²⁰⁸.

Sina'dan Fırat'a kadar İslam memleketlerini idaresi altında toplayan, Haçlılara ve Suriye'de kurulan Latin devletlerine karşı büyük başarılar kazanan Nureddin, Mısır işlerine müdahale ve nüfuzunu orada da tesis etmek için fırsat

²⁰²Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti" Belleten, C.XIII, S.49-52, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1949, s. 497

²⁰³Rıza Zelyurt, Yabancı Kaynaklara Göre Türk Kimliği, s. 365

²⁰⁴Ali Sevim –Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 8

²⁰⁵C.H, Berker "Eyyubiler" İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Basım Evi, 1970, s. 224

²⁰⁶Hartmann, "Şam Mad." s. 303

²⁰⁷Umay-Günay Türkes, Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe, s. 275

²⁰⁸C.H Berker "Eyyubiler", s. 224

bekliyordu²⁰⁹. Nureddin, Şirkuh'u yeğeni Selahaddin'le beraber oraya gönderdi. Büyük çoğunluğu oğuzlardan meydana gelen bu ordu, Mısır'da duruma hâkim oldu. Şirkuh Fatımi hükümdarı tarafından vezir tayin edildi. Kısa bir süre sonra Şirkuh ölünce onun yerine Selahaddin geçti. Fatımi halifesini ortadan kaldıran Selahaddin, Abbasi halifesi adına hutbe okutup kendi başına hareket etmeye başladı²¹⁰. Çok geçmeden düzenlediği seferler sonucunda Suriye, Filistin, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey-Irak'a hâkim oldu. Bu başarılarından sonra bütün İslam kuvvetlerini toplayarak Haçlılara karşı harekete geçti²¹¹. Hattın savaşından sonra Haçlılara kesin bir darbe indirdi²¹². Kudüs'ü teslim alıp (Ekim 1187), buradaki Haçlı krallına son verdi; bu olay üzerine Hristiyan âlemi III. Haçlı seferini düzenlediler. Selahaddin'in ölümünden (Mart 1192) sonra oğulları Melikülaziz Mısır'a, Melikülfal Şam'a ve Melilüzzahir Haleb'e hâkim olup Eyyubiler'in birer kolunun hükümdarı oldular²¹³. Ancak Selahaddin 'in kardeşi Melikülâdil, yeğenlerini bertaraf ederek kardeşinin bütün ülkesine sahip oldu. Sonra yine kardeşinin yolundan giderek, ülkeyi kendi oğulları arasında taksim etti. Kamil Mısır'da, Mu'azzam Şam'da ve Fa'iz El-Cezire'nin muhtelif yerlerinde hâkim oldular²¹⁴. Selahaddin Mısır'da hanedanın teşkilatını ve hükümdarlığını tesis etmişti. Lakin kendisinden sonra ancak bir asır devam edebildi. Çünkü hükümdarlığın muhafazasına memur olup Nil üzerinde "Bahri" denilen Memlüklerden biri, son Eyyubi hükümdarından tahtı gasp etti²¹⁵.

1.13. Suriyede Memlükler

Mısır'da kurulan Türk devletlerinden biri olan Memluk devleti, bir hanedan tarafından kurulmamıştır. Memluk, gerek harplerde esir olarak gerekse satılarak hüviyetini kaybetmiş beyaz köle demektir²¹⁶. Memluklular Kıpçak (Kuman) Türklerinin yarattığı bir devlettir. Köle olarak İskenderiye'ye veya Sivas'a köle pazarlarına getirilen bu kuzey Türkleri, hükümdarlar tarafından satın alınarak

²⁰⁹Tarih II, Komisyon, Orta Zamanlar, s. 249

²¹⁰Muhammet Şahin, Türk Kültürü ve Tarihi, s. 50

²¹¹Sevim Ali-Merçil Erdoğan, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 9

²¹²Erdem Erciyes, Orta Doğu Denklemine Türkiye-Suriye İlişkileri, s. 40

²¹³Ali Sevim – Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 9

²¹⁴C.H Berker, "Eyyubiler" s. 225

²¹⁵Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç, C.2, İstanbul, 1989, s. 474

²¹⁶Mehmet Şahin, Türk Tarihi ve Kültürü, s. 50

Kahire'deki kışlalarda yetiştirilmişlerdir.²¹⁷. Memlûkler, Bahri (Memalikkü'l-Bahriyye) ve Burci (Memalikkü'l-Burciyye) olmak üzere, iki saltanat halinde hükümrân olmuşlardır. Bahri Memlûkler, kışlalarının Nil Irmağı üzerindeki Ravza adasında bulunduğu için bu adı almıştır. Burci Memlûkler ise Kahire'deki Kal'at ul-Cebel'de bulunan burçlara yerleştirilmeleri sebebiyle bu adla anılmışlardır²¹⁸. Devlet 266 yıl 6 ay devam etmiştir. Taht şehri Kahire'dir. Resmi yazışma dili Arapça ise de, ordu ve saray dili Türkçedir. Sultanların mezhebi Sünnî Hanefî'dir. İmparatorluğun sahası; Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün Filistin, Hicaz, Sudan, Fırat'a kadar Anadolu, Habesistan'da da nüfuz sahası edinilmiştir²¹⁹. Memlûklü devletin ilk hükümdarı İzzettin Aybek et-Türkmanî (1250–1257)'dir. Aybek, kendisinin hükümdarlığına karşı çıkanları (Aktay, Baybars, Kalavun) etkisiz duruma getirdikten sonra Suriye Eyyubilerini de giriştiği savaşta yenilgiye uğratıp bertaraf etmeyi başardı²²⁰.

Mısır hükümdarları daima kendi memleketinin emniyetini sağlanması için gerekli bir sed saydıkları Suriye'ye göz dikmişlerdi. Suriye bazen tamamen, bazen kısmen Mısır'ın hâkimiyetini tanımış olduğu gibi, Mısır hükümdarlarının Suriye'yi tehdit eden Asya hükümdarlarıyla da münasebetler içinde bulunmaları bu durumdan kaynaklanmaktaydı²²¹. Bir süre sonra Mısır ve Şam'ın yönetimini Eyyubilerden devralan Mısır Memlûkleri (1250–1517), Eyyubilerin bıraktıkları yerden ileri harekâta devam ettiler. Haçlıların ellerinde tuttıkları kale ve müstahkem mevkiiler birer ikişer düşürülerek buralara Müslüman halk yerleştirildi. Özellikle stratejik mevkilere, kendi kendilerine yeterlilikleri ve devlet otoritesine bağlılıklarından dolayı Türkler yerleştirilmekteydi²²².

Bahri Memlûklerin en kuvvetli iki hükümdarları olan Baybars ve Kalavun, Mısır'daki hükümdarlığını Suriye'nin fethi gibi mühim bir işi halletmekle görevlendirdiler. Bunların birincisi Moğollar'ın Tard ve Karamita'nın kalesini tahrip etmiş²²³, Haçlı devletinin Doğu Akdeniz kıyılarında edindikleri bütün yerleri geri

²¹⁷Rıza Zelyurt, Yabancı Kaynaklara Göre Türk Kimliği, s. 65

²¹⁸Ali Sevim - Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 10

²¹⁹Yılmaz Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, s. 340

²²⁰Yaşar Yücel-Ali Sevim, Türkiye Tarihi I, Ankara, TTK, 1995, s. 15

²²¹Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, s. 474

²²²Sebahattin Samur, Suriye Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı, s. 2

²²³Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, s. 474

almış ve Yakın Doğu'da Hristiyan âlemine son vermiştir²²⁴. İkincisi Haçlılar'dan Merkeb, Lazkiya, Trablus ile diğer şehirleri almış Hristiyanların da elinde ancak Kalavun'un oğlu Eşref Halil zamanına kadar muhafaza edebildikleri Sur ve Batlamus şehirleri kalmıştır²²⁵.

Aybek'in katlinden sonra devletin ileri gelenleri Aybek'in oğlu Nureddin Ali'yi hükümdar ilan ettiler. Ancak Suriye'deki Bahriye emirleri ayaklanınca devletin ileri gelenleri Anureddin Ali'yi tahttan indirip Seyfeddin Kutuz'u hükümdar ilan ettiler. Bu sırada Moğollar Suriye'yi işgal ettiler. Bunun üzerine Kutuz Bahriye Memlüklerin de desteğini alarak Moğollara karşı harekete geçti²²⁶. Kutuz'un etrafında bütün Memlükler aralarındaki anlaşmazlıkları askıya alarak Moğollara karşı birleşmişlerdi. Bu sırada Moğol hanı Mengü ölmüş ve taht kavgaları sebebiyle Hülagü de Suriye'deki kuvvetlerin başına Kitboğa'yı bırakarak ordusuyla Karakuma gitmişti. 1260 Haziran ayında Gazze'de öncü kuvvetlerin savaşını Memlükler kazanarak Gazze'yi ele geçirmişlerdir. Kutuz, Haçlıların topraklarından geçerek²²⁷ Ayn-ı calut köyü yörelerinde giriştiği savaşta onları çok ciddi bir yenilgiye uğratmıştır²²⁸. Bu büyük zaferin verdiği kuvvetle tahta geçen Baybars Doğu Latinleri meselesini hallettikten sonra Hayfa, Yafa ve Antakya şehirlerini zapt etti. İlhan Abaka'nın Suriye'ye gönderdiği elli bin kişilik ordu ve otuz bin kişilik Latin ordusu birlikte Suriye'ye hücum etti. Ancak Sultan Kalvun Humus civarında bu orduyu mahvetti²²⁹.

²²⁴Yılmaz Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, s. 340

²²⁵Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, s. 475

²²⁶Yaşar Yücel – Ali Sevim, Türkiye Tarihi I, s. 15

²²⁷Türkeş Umay-Günay, Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe, s. 290

²²⁸Yaşar Yücel – Ali Sevim, Türkiye Tarihi I, s. 15

²²⁹Tarih II, Komisyon, Orta Zamanlar, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 254

II. BÖLÜM

1. MOĞOL İMPARATORLUĞU

Moğol isminin tarih sahnesine çıkışı, XIII. Yüzyıl başlarında Cengiz İmparatorluğunun kuruluşundan sonradır²³⁰. Moğol sözü aslen “Monk ol” du, yani mütehayyir ve saf demektir. Moğol lügatinde, dağ tepesinden aşağıya akan kuvvetli, sert, çabuk ve lav manasındadır²³¹. XII. yüz yılın sonlarında tarih sahnesine çıkışları sırasında, Moğolistan ve civarında başlıca şu büyük boylar yaşıyor ve birbirleriyle amansız bir mücadele halinde bulunuyorlardı. İrtiş ve Orhon arasında ve Altay dağlarının kuzeyinde olmak üzere en batı da Nayman’lar, onların doğusunda Orhon civarında Kereyit’ler, onların kuzeyinde, Selenge nehrinin orta ve aşağı mecrasında Merkit’ler, onların batısında ve Nayman’lar’ın kuzeyinde olmak üzere Oyrat’lar, Büyür Gölü civarında Tatarlar ve Moğol’lar bunların başlıcaları idi²³². 7.yüzyılda kendi halinde bir kabilenin ismi olan “Moğol” adı Cengiz Han döneminden itibaren aynı ırka, ortak bir dile ve kültüre mensup olan kabilelerin hepsini kapsamış ve kabileden millete geçiş sürecini başlatmıştır. Moğol kabileleri, ormanlık alanda, su ve kara avcılığı ile geçinenler ve hayvancılık yapanlar olarak iki farklı tarzda yaşamışlardır²³³. Bunlar dağ ve ormanlıkta çoğalınca onlara dar gelmeye başlamıştı. Kendilerine uygun yer bulup yerleştiler ve kendilerine demir madeni bulup çıkartmaya ve işlemeye başladılar²³⁴.

²³⁰Tarih II, Komisyon, Orta Zamanlar, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 239

²³¹Fazlallah Reşideddin, Camiü’ttevarih, Çev. Abdülhak Gölpinarlı, Milli Eğitim Basım Evi Neşredilmiş, s. 133

²³²Tatar sözü, gerek Türk ve gerek Moğollar arasında eskiden beri bir boy adı olarak kullanılmakta idi. Ancak, Moğollardaki Tatarlarla Türk boyu olan Tatartların aynı olmadıklarını hatırlatmak yerinde olur. Moğol-Tatarlar, 1202 tarihinde Dalan-Nemürges Savaşında Cengiz (Çingiz) Han tarafından yenilerek parçalanmışlar ve bütün mensupları da diğer boylar arasında taksim edilmiştir. Böylece Tatar boyu Moğollar arasında ortadan kaldırılmakla beraber bu ad yabancılar tarafından “Moğol” bazen de “Türk” anlamında kullanılmakta devam etmiştir. Türk Dili’nin en eski belgelerinden olan Orhon yazıtlarında zikredilen “Tatar” adını bazı tarihçiler Moğol, bazıları da Türk menşeli olarak yorumlamışlardır. Fakat Kaşgarlı Mahmud’un Divan-ı Lügat-u- Türk’ünde adı geçen bir Türk boyu olduğunda şüphe yoktur. Bkz. Ahmet Temir, Türk Dünyası El Kitabı, “Türk Moğol İmparatorluğu ve Devamı, s. 913

²³³Umay Günay Türkes, Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe, s. 402

²³⁴Moğolların ortaya çıktıkları yer dağlarla ve ormanlarla çevrili olup ancak pek güçlük ve meşakkatle geçilebilecek bir ince yoldan başka geçilebilecek çıkılacak yolu yoktu. Dağların arası, çaylık ve bir sahra idi. O yerin adı Ergenekon idi. “Kon” un manası, dağbeli, “Ergene” nin anlamı sarptır. Ergenekon sarptir bel dir. Fazlallah Reşideddin, Camiü’ttevarih, s. 134

XII. yy. sonları ile XIII. yy 'ın başlarında, yalnız Türk dünyasını değil, o zamanki dünyanın büyük kısmını içine alan Asya ve Avrupa'nın bütün milletleri yakından ilgilendiren büyük hadiseler cereyan etmiştir ki, bu da dünyaya yeni bir nizam vermeye çalışan Türk-Moğol İmparatorluğu'nun kurulması ile olmuştur. Bu imparatorluğa kurucusuna izafen bazen “Cengiz İmparatorluğu”, bazen “Moğol”, veya “Türk-Moğol İmparatorluğu” (yahut “Hanlığı”, Kağanlığı”) denmiştir²³⁵. Eski dünya haritasına bir göz atılırsa, Doğu'daki Çin ve Hindistan, Batıdaki Grek ve Roma uygarlıkları arasında Türk ve Moğol halklarının yayıldığı görülür. Bütün bu halkları içine alan bir devlet kurulunca, bu devlet, uygarlıklar ve Doğu Batı arasında arabulucu hale gelir. Moğol güçlerini birleştiren muazzam gücün de amacı kan bağı olan halkları bir çatı altında toplamak, Batı ve Doğu uygarlıkları birbirine bağlamak, aralarındaki kültür alışverişini sağlamak ve bu iki dünya arasında hâkimlik rolünü üstlenmek olmuştur²³⁶.

XII. asrın sonunda Asya'nın siyasi coğrafyası şu şekilde idi: Çin güneyde, Hang-çeu başkent olarak milli Gong imparatorluğu kuzeyde Pekin başkent olarak Cürcet, Ju-çen veya Kin Tunguz imparatorluğu arasında paylaşılmıştı. Çin'in kuzeybatı kısmında, şimdiki Ordos ve Kan-su'da, Tibet ile akrabalığı olan Si-Hia Tangut krallığı teşekkül etmişti. Tarım'ın kuzeydoğusunda, Turfan'dan Kuça'ya uzanan bölgede, Budist ve Nesturi kültüründe, medeni ve yerleşik Türkler olan Uygur Türkleri yaşıyordu. Çu nehrinin Isık-kul bölgesi ile Kaşgarya'da, Moğol ırkından ve Çin kültüründen Kara-Kıtay'ların İmparatorluğu bulunuyordu. Maverâünnehir ve hemen hemen bütün İran, soyca Türk, dince Müslüman, kültürce Arap-Fars etkisinde olan Harezm Sultanları'na aitti. Onların arkasında Müslüman Asya'nın geri kalan kısmı Bağdat'daki Abbasi Halifeleri, Suriye ve Mısır'daki Kürt ırkından, Arap kültüründen Eyyubi Sultanları ve Anadolu Türk soyundan, son derece ilerlemiş İran kültüründen Selçuklu sultanları arasında paylaşılmıştı²³⁷.

²³⁵ Ahmet Temir, Türk Moğol İmparatorluğu ve Devamı, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1976, s. 912

²³⁶ İlyas Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2000, s. 11

²³⁷ René Grousset, Bozkır İmparatorluğu Atilla Cengiz Han Timur, İstanbul, Çev. Reşat Üzmen, Ötüken Yayın, 2006, s. 217, XII. yüzyılda Moğolistan bolluk içindedir. Açlık çeken başka topluluklar tarafından itilip kakılarak sefere sürüklenerek göçebeler değil, genişleme arayışında olan yükselen bir güçtür. Başlangıçta Moğollar'ın hiçbir idari düzenlemesi yoktur; her şey sabırlı ve acımasız bir stratejiyle rakiplerini bertaraf ettikten sonra zirveye yükselmeyi başaran, sıra dışı göçebelerin örgütleyici ve siyasi dehasına bağlı olacaktır. Cengiz Han iktidara geldiği çağda, dünya kabaca üçe bölünebilir: Çin, İslam âlemi ve Hristiyan âlemi. Çin bölünmüş durumdadır: güneyde, Song Hanedanı, kırk yıl boyunca fethetme direniş gösterdiğine göre, bolluk içinde ve ürkütücü; kuzeyde,

1.1. Cengiz Han'ın Ortaya Çıkışı

Destanların naklettiğine göre, XII. Asırdan önce Moğollar arasında teşkilatlanmış bir millet (ulus-irgen) kurmak üzere ilk teşebbüsler olmuştur²³⁸. Kaydu adlı biri daha sonra Cengiz'in de yararlanacağı bir usule göre kabilesi olan Borcigin'ler ailesini birleştirdi. Böylece kurulan ilk Moğol hükümdarlığında yönetimi torunu Kabui'a bıraktı; ona da yeğeni Ambaki, arkasından onun oğlu Kutula mirasçı oldu. Gitgide güçlenen Moğollar, Çinlileşmiş ve yerleşik yaşama geçmiş soydaşları Kitatlarla ilişki kurdular. Moğollar arkadan kardeşleri Tatarlarla kavgaya tutuştular. Tatarlar ve Kitat'lardan oluşan bir birleşme kolayca başarıya ulaştı ve Moğol hükümdarlığı savaşta yenildi, kabileler ve klanlar eski anarşik parçalanmaya döndü. Cengiz Han da işte bu sıralar da doğdu²³⁹. Asıl adı Temucin olan Cengiz Han 550/1155 yılının şubat ayında²⁴⁰ Onon ırmağı kıyısında Dülün Boldak kasabasında dünyaya geldi²⁴¹. Temucin, Ho'elnn-ucin ve Yesugai Ba'atur'ın en büyük oğlu idi²⁴². Çinli Çao Hong ve İranlı Cuzcâni sayesinde dış görünüşü hakkında bazı bilgilere sahibiz: uzun bir boyu, sağlam bir gövdesi, geniş anlı, kedigözleri ve hayatının son zamanlarında uzun bir sakalı vardı. Gençliğinde karşılaştığı heyecanlı olaylar, en korkunç soğuklara olduğu gibi en boğucu sıcaklara karşı direnme gücü, duyulmamış sabır ve tahammülü en belirgin özellikleri idi²⁴³. Cengiz adının Moğolcada söylenişi "Çingiz" veya "Çinggis"tir²⁴⁴. Doğduğunda sağ elinin avuç içinde katı kan vardı²⁴⁵ Kâhinler bu çocuğun kahraman bir erkek olacağını ve çok kan akıtacağını söylediler²⁴⁶. Yesugai Ba'atur oğluna doğumundan önce mağlup edilip esir aldığı bir Tatar kabilesinin reisi olan Temuçin'in (Demirci)

Tunguz Mançu kökenli göçebeler tarafından kurulmuş bir hanedan, Liao Hanedanı'nı (bu da, Kitanların Çinlileşmiş bir hanedanı) yenildikten sonra iktidarda; kuzeybatı da, Tungutlar ya da Xia Xia (Budist Tibetliler tarafından kurulmuş hanedan). Çin hiç kuşkusuz Moğollar'ın açgözlülüğünün yöneldiği en büyük yerdur ve hısımların en çetin cevizi çıkar. Bkz. Greard Chaliand, Göçebe İmparatorluk, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2001, s. 102

²³⁸René Grousset, Bozkır İmparatorluğu Atilla Cengiz Han Timur, s. 226

²³⁹Server Tanilli, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş II, İstanbul, Say Yayınları, 1986, s. 380

²⁴⁰İlyas Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, s. 12

²⁴¹Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, s. 239

²⁴²İlyas Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, s. 12

²⁴³René Grousset, Bozkır İmparatorluğu Atilla Cengiz Han Timur, s. 228

²⁴⁴Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, s. 23

²⁴⁵Çemiçyan, Moğol İstilas ve Memlükler, Çev, H.D.Andreasyan, Ankara, T.T.K Ktp, Daktilo Tercüme Yazmalar, S. 68, s. 2

²⁴⁶Aykut Çağatay, Cengiz Han'ın Liderlik Sırları, 25

adını koydu²⁴⁷. Tatarlar ise bu adama Tubut tanrı adını verdiler²⁴⁸ Temucin geleceğin Cengiz Han'ı olacaktı. Kıyat kabilesi şefi Yesugai Ba'atur 'un Temucin'den başka Kassar, Kasiun, Tumugu adlı üç oğlu ve Temülün adında bir de kızı vardı²⁴⁹.

Yesugai Ba'atur, dokuz yaşındaki oğlunu Kongiratların önderi Dey Seçen'e damat olarak emanet ettikten sonra evine geri dönmek için yola koyuldu²⁵⁰. Yesugai Ba'atur yolda, Çekçer memleketindeki Sarı bozkırda toplantı yapmış olan Tatar halkına rastladı. Su içmek için atından indi. Tatar halkı onun yapmış olduğu yağmanın intikamını almak için içkisine zehir katarak zehirledi²⁵¹. Yesugai Ba'atur üç gün sonra evine geldiğinde fenalaştı ve öldü²⁵². Babasının ölümünde Temuçin on üç yaşındaydı²⁵³. Temucin 18 yaşına bastığında nişanlısıyla evlenmeye karar verdi. Dei-Seçen sözünde durdu ve karargâhında Temuçin ve kızı Borte'nin düğününü yaptı. Daha sonra Borte kıymetli çeyizi ile Temuçin'in çadırına geldi. İşte bu çeyiz Temuçin'in politik kariyerinin temeli olmuştur. Temucin, tüm çeyizi de yanına alarak Kereit kabilesinin reisi To'oril Han'ın yanına giderek hizmetine girdi²⁵⁴. Vaktiyle Temuçin'in babası tarafından yardım gördüğünü hatırlayan To'oril Han genç adamı teveccüh ile karşılamış ve onu himayesine almıştı. Artık müttefik olmuşlar, ama Temuçin kesin şekilde To'oril Han'ın tâbi'i olmuştu. Bu bağlılık, Temuçin'in Kerait kiralına "Babam Han" unvanını kullanmasıyla da açıkça görülür²⁵⁵. Ancak Merkit kabilesinin askerleri Temucin'in çadırını basarak eşi Borte'yi kaçırlar. To'oril'den yardım alan Temucin eşini kurtarır fakat Cuci adını verdiği oğlunun kendisinden olup olmadığından hep şüphe etmiştir²⁵⁶. Cengiz Han'ın kız oğlan birçok çocukları vardı. Büyük zevcesi Uysuncin-Uysulucin Bigi (Börte) idi²⁵⁷. Moğllarca bir atanın oğullarının şeref ve itibarları analarına göre idi. Bundan dolayı Cengiz Han bu hatundan olan dört oğlunun her birini büyük bir işin başına koydu. Bunlardan Tuşi-Cuci'ye av işini verdi ki bu av işi onların en sevdiklri iş idi.

²⁴⁷Mustafa Kafalı, "Cengiz Han" İslam Ansiklopedisi, C.7, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, s.368

²⁴⁸Ebu'lFarac Tarihi, C.2, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1950, s. 478

²⁴⁹Aykut Çağatay, Cengiz Han'ın Liderlik Sırları, İstanbul, Okumuş Adam Yay, 2005 s. 25

²⁵⁰Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, Kabalcı Yayın, İstanbul, 2001, s. 71

²⁵¹Ahmet Temir, Moğolların Gizli Tarihi, Ankara, TTK, 1995, s. 21

²⁵²Sebahattin Ağaldağ, "Moğol Devleti", Türkler AnsiklopedisiYeni Türkiye Yayınları, C. 8, 2002 Ankara, s. 268

²⁵³A. Konstantin D'ohsson, Moğol Tarihi, Çev. Bahadır Alpaydın, İstanbul, Nesnel Yayın, 2008, s. 41

²⁵⁴İlyas Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, s. 13

²⁵⁵Grousset René, Bozkır İmparatorluğu Atilla Cengiz Han Timur, s. 229

²⁵⁶Kamalov İlyas, Moğolların Kafkasya Politikası, s. 13

²⁵⁷Alaaddın Atamelik Cüveyni, Tarih-i Cihan Güşa, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, T. C Kültür Bakanlığı, 1999 s. 95

Çağatay’a davaları ve yasayı bıraktı ki yasa, kanun ve hüküm demektir. Üçüncü oğlu olan Uktay’a da memleketin idaresini verdi. Tuli’yi askerlik işlerinin başına koydu²⁵⁸.

1.2. Cengiz Han’ın İktidara Gelişi

X-XII. yüzyıllarda Moğol asıllı kabileler tarafından Kuzey Çin ile İç Asya’da Curcen, Kitan ve Karahıtaylar gibi devletler kurulmakla birlikte Moğollar’ın dünya tarihinde önemli rol oynaması, ancak XIII. Yüzyılın başlarında Temuçin’in kurduğu Moğol İmparatorluğu ile olmuştur²⁵⁹. O dönemlerde Her şey Temuçin’in lehine gelişmiştir. Moğollar içgüdüsel olarak bir lider arayışı içine girmişlerdi²⁶⁰. Temuçin’in liderliğini kabul etmeye hazır durumda idiler²⁶¹. Temuçin’in erken gelişen, kurnazlık, tutku ve hünerin karıştığı pratik zekâsına dayanarak, aile işlerini yoluna koydu. Sonra da Moğol hükümdarlığını kendi yararına yeniden kurmaya girişti. Babasının bile taşımadığı Han unvanını aldı. (1196)²⁶². 1206 kurultayında da İmparator unvanını aldı²⁶³.

Cengiz Han’ın fetihleri aşamalı olarak yapmıştır. Önce bozkırın ve komşu orman bölgelerinin denetimi sağladı. Yukarı Yenisey yöresinden Kırgızların ve Baykal gölü yöresinden Oyratlara boyun eğdirdi. (1207). İki yıl sonra ise Uygurlara bağımlılıklarını kabul ettirdi ve Ordos üzerinde Tangutlara (Xi Xia Devleti) boyun eğdirdi²⁶⁴.

Temuçin 1206 yılında Nayman Tayang Han, Ong Han ve Kutuku-Beki başta olmak üzere bütün bozkır hükümdarlarını hâkimiyeti altına toplamıştı. Onon ırmağı kıyısında aynı yıl yapılan kurultayda dokuz parçalı tuğ diktirdi. Kurultay sonunda “Cengiz” unvanını aldı²⁶⁵ Cengiz Han’ın seçicileri olan Altan, Kuçar ve Seçe-

²⁵⁸Ebülferrec-İbnülibri, Tarihi Muhtasarüddüvel, Çev. Şerafeddin Yalrkaya, İstanbul, Maarif Matbaa, 1241, s. 6

²⁵⁹Osman Gazi Özgüdenli, “Moğollar”, İslam Ansiklopedisi, C.30, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, s. 225

²⁶⁰Jean Paul Roux Moğol İmparatorluğu, s. 96

²⁶¹İlyas Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, s. 13

²⁶²Server Tanilli, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş II, s. 381

²⁶³Osman Turan, Çingiz Adı Hakkında, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 267

²⁶⁴Gerard Chaliand, Göçebe İmparatorluk, s. 104

²⁶⁵Mustafa Kafalı, “Cengiz Han”, s.368, Kendisine ilk olarak, ne zaman “Cengiz Han” denildiğini ve Cengiz (Çingiz) sözünün ne mana ifade ettiği Moğol An’anesinden öğrenmek mümkün olmamaktadır. Bazılarına göre, Timuçin bu unvanı daha küçük bir sergüzeştçiler gurubunun reisi iken, bir kısma

beki'nin yeminleri oldukça ilgi çekicidir. “Seni Han ilan etmeye karar verdik. Muharebede en ön saflarda gideceğiz; eğer kadın ve kızları kaçırsak onları sana vereceğiz. Avda en önde gideceğiz; vurduğumuz avları sana vereceğiz”.²⁶⁶ Timuçin Han seçildiği andan itibaren kuvvetini teşkilatlandırmaya girişti. Ondan öncekiler böyle bir şey yapmamıştı. Kabileler ve aileler hanların çevresinde toplandılar. Temuçin Moğol tarihinde ilk kez disiplinli bir teşkilat oluşturdu ve kabilelere bir tek kuvvet halinde toplanmayı kabul ettirdi²⁶⁷. Ancak Cengiz'in Han seçilmesi hem eski arkadaşı hem de ve kan kardeşi Camuka ile arasını açtı²⁶⁸. Temuçin Camuka'nın orsunu mağlup etti ancak Kerait hükümdarına iltica eden Camuka onunla Temuçin'in arasını bozmayı başardı. Zor duruma düşen Temuçin Kreitler'e saldırdı²⁶⁹. Kreitler, gafil avlanmalarına rağmen, dehşetli mukavemet ettiler. Üç günlük boğuşmadan sonra zafer Moğollar'ın oldu. Vang Han, Naymanların bulunduğu yere kaçsa da vasalları tarafından yakalanarak orada başı kesildi. Oğlu Cenup da Tibet'e doğru kaçtı. Fakat o da yakalanarak katledildi. Kreitler, Cengiz'in adamları tarafından taksim edildi²⁷⁰. Cengiz Taman Ovalarında kışın biraz av ile eğlendikten sonra ülkesine döndü ve bahara karşı yeni bir düşmana hücum etti²⁷¹.

1.3. Cengiz'in Çin Seferi

Cengiz Han Doğu Türkistan'da devletini kurduğu sırada Çin siyasi bakımdan parçalanmış ve birbiri ile mücadele eden üç ayrı devlet halinde idiler. Birincisi merkezi Pekin olan “Kin” imparatorluğu, ikincisi Güney Çin'de milli Çin sülalesi olan “Song” hanedanı, üçüncüsü ise Batı Çin'de bulunan “Tangut” ya da “Si-Hia” sülalesidir²⁷².

göre, 1203'te Karayitler üzerinde kazandığı zaferden ve diğer kısmına göre ise, 1206'da Naymanlar üzerinde elde ettiği zaferden sonra almıştır. Çinli Meng-Hung'a göre Cengiz Çince “semaların oğlu” karşılığıdır. Diğer bir Çin etimolojisi de Douglas tarafından verilir, “mükemmel savaşçı”, Raşid al-Din'in verdiği Moğolca etimolojiye göre ise “kuvvetli” sıfatının cemi şeklidir. Timuçin'e hükümdarlık unvanı bir şaman tarafından verildiğine göre, Cengiz sözü Moğollar'ın kâfi derecede tetkik edilememiş olan, dini tasavvurlarıyla alakalı olmalıdır. Bkz. W. Barthold, “Cengiz Han”, İslam Ansiklopedisi, C.3, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1945, s. 93

²⁶⁶Grousset René, Bozkır İmparatorluğu Atilla Cengiz Han Timur, s. 232

²⁶⁷Aykut Çağatay, Cengiz Han'ın Liderlik Sırları, 49

²⁶⁸Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, s. 240

²⁶⁹Tarih II Orta Zamanlar, s. 139

²⁷⁰Raph Fox, Cengiz Han, Ankara, Elips Yayın, 2006, s. 65

²⁷¹A. Konstantin D'ohsson Moğol Tarihi, s. 41

²⁷²Yuvalı Abdulkadir, İlhanlılar Tarihi ve Kuruluş Devri I, s. 12

Artık büyümüş olan devletine, ileride “Cengiz Yasası” denilen kaidelerle düzen verdi. Boy beyleri ve büyük kumandanlardan bir kurultay topladı. Bu tedbirlerin ardından askeri faaliyetlerini daha organize hale getiren Cengiz Han, bir yandan etrafındaki irili ufaklı Moğol ve Türk kabilelerini itaati altına alırken, diğer yandan da Çin İmparatorluğuna her yıl ödenen vergiyi tahsil etmek üzere gelen Çin elçisine 1208 yılında vergiyi ödemeyerek, yeni bir Çin siyaseti göstermeye başlamıştı²⁷³. Çünkü gözlerini Kuzey Çin (Kin) imparatorluğuna dikmişti²⁷⁴. Cengiz ilk olarak 1205 yılında, Tangut devletine sefer düzenlendi. Daha sonra seferler düzenli olarak tekrarlandı. 1210 yılında Tangut imparatoru Cengiz Han’a kızını, zevce olarak vermeye mecbur oldu. İmparatorun ölümünden bir yıl önce Devlete son verildi²⁷⁵. Bu sefer esnasında Cengiz Han, bol miktarda ipek ve deve ele geçirmişti. Daha sonra vatana döndü ve sarı bozkırlara ordugâhını kurup yerleşti²⁷⁶. Daha sonra “Kırgızlara bana tabi olacaksınız” dedi. Kızlar güneyden Küçük Altay dağları ile Selenge ırmağıyla, kuzeyden ve doğudan ta Angara’ya kadar uzanan geniş bir arazide oturuyorlardı ikiye ayrılmışlardı ve iki hükümdarları vardı. Hükümdarlarına “İnal” derlerdi. Bunlardan biri Orez İnal (Orabektiğin) idi. Her ikisi de Cengiz’a tabi olmayı kabul etmiş ve ona akdoğan kuşları armağan etmişlerdi²⁷⁷.

Moğol kumandanları bir an önce büyük duvara atılmak istediler ama Cengiz Han kabul etmedi. Eğer yeni tesis ettiği imparatorluğu bırakıp, milyonlarca askeri olan ve silahlara sahip bulunan Katay’a gider de kaybedilmesi büyük ihtimal olan savaşı kaybederse, diğer düşmanlar da Moğol topraklarını istila etmekte gecikmeyecekti²⁷⁸. Mart 1211’de Cengiz Han Curcet ya da Yuçenlere yüzyıllardır ait olan Kuzey Çin’e savaş ilan etmek için Kerülen’de bir kurultay topladı²⁷⁹. Cengiz’in saldırısı, planlamada çok titiz, uygulamada çok cüretkârdı. Moğollar 1211 yılının ilkbaharında Khenti’nin güney vadilerinde toplandılar ve dağınık haldeki kuyular ile kar sularının oluşturduğu gölcükleri tüketmemek için, birkaç kol halinde yayılarak

²⁷³M. Ali Çakmak, “Moğol İstilas ve Harezmsahlr İmparatorluğu’nun Yıkılışı”, Türkler Ansiklopedisi, C.8, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 906

²⁷⁴Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, s. 240

²⁷⁵W. Barthold, “Cengiz Han”, s. 94

²⁷⁶Ahmet Temir, Moğolların Gizli Tarihi, s. 171, Cengiz Han koyduğu yasak ve kanunlara göre, yalan söylemeyi, hırsızlık yapmayı, başkasının karısına dokunmayı, küfür etmeyi, kendiliğinden teslim olan memleketleri serbest bırakmayı, mabetleri ve ruhanileri sevmeyi onları vergiye tabii tutmamayı emrederdi. Vartan, Türklerin Anadolu’yu İstilas Tarihi, Eski Ermeniceden Mukayese ve Tercüme Eden. H. D. Andreasyan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1934, s. 79

²⁷⁷A. Konstantin D’ohsson, Moğol Tarih, s. 56

²⁷⁸Aykut Çağatay, Cengiz Han’ın Liderlik Sırları, s. 98

²⁷⁹Jean Paul Roux Moğol İmparatorluğu, s. 160

Gobi'nin içinde ilerlediler²⁸⁰. Ordusunun ilkinin daha önceden göndermişti. İki yüz kadar atlı ikişer ikişer bütün araziye dağılmıştı bile. Onların gerisinden bir kişiye iki at olmak üzere otuz bin savaşçı Cengiz ordusunun en usta kumandanları Mukuli, Kurt Cebe ve Subutay Bahadır, üç tümenlik ordu, çıplak platolar üzerinde tozu dumana katarak ilerledi.²⁸¹ Cengiz Han'ın küçük oğlu Tuluy, merkez ordusunun başında olarak Hopei ovasını baştanbaşa geçerek Ho-kienfu'yu almış, daha sonra Şang-tongg'a girerek Tsi-nan'ı zapt etmiştir. Cengiz Han'ın kardeşi Kasar ile küçük kardeşi Temuge ot Çigin komutasındaki üçüncü ordu Peçili körfezine kadar uzanarak Çin'i yakıp yıkmıştır²⁸². Ama kuşatma aracı yoksulluğundan kentleri ele geçiremediler. Bir zamanlar Kuzey Çin'in sahipleri Kitanların efendileri Jinlere (Curçenler) başkaldırmaları ve Moğollarla birleşmeleri her şeyi değiştirdi. Sivil ve askeri mühendisler ve Kitan kadroları sayesinde, kendilerinde eksik olan bilgi birikimini, elde ettiler²⁸³. Moğol ordusu Kuzey Çin'in içerine yayıldıkları ve Beijing'e giden Huan-erh-tsui-Porsuk ağzı geçidine geldikleri sırada, Jin komutan Zhi-zhong, ölümcül bir hata yapmıştı. Moğollar yağma yaparak sağa sola koşturdukları sırada, zaferi getirecek sürpriz bir saldırı yapma şansı varken Cengiz'e barış şartlarını görüşmek üzere Ming-an adlı subayını gönderdi. Ming-an, hiç beklemeden Moğollara iltica etti²⁸⁴.

Cengiz, Kin ile vukua gelen muharebede elde ettiği zengin ganimetlerden ve imparator hanedanına mensup bir zevceden daha kıymetli bir şey kazanmıştı; zeki ve asil bir karaktere sahip Moğolların sert askeri sarayında sözü geçen ve kendini saydıran bir arkadaş: Pekin valisi ve Hitan Prensi Yeliu Chuts. O zamana kadar hiç kimse Cengiz'e böyle tesir etmemişti. Cengiz bir meseleye karar vermeden önce mutlaka fikrini alırdı²⁸⁵.

1215'de savaşı yoluna koyan Cengiz Han ordularının büyük bir kısmını Çin'den çekerek Türkistan'ın fethine girmiştir. Buraya dönmeden önce Cengiz Han Çin'deki harekâtı yönetmesi için büyük kumandanlarından Mukali'yi görevlendirmiş, yedi yıl boyunca başarılı savaşlar sonucunda Kin Krallığını Honan'a

²⁸⁰ John Man, Cengiz Han Yaşamı Ölümü ve Yeniden Dirilişi, Çev. İsmail Tulçalı, İstanbul, Nokta Kitap, 2004, s. 158

²⁸¹ Aykut Çağatay, Cengiz Han'ın Liderlik Sırları, s. 105

²⁸² Sebahattin Ağaldağ, "Moğol Devleti", s. 270

²⁸³ Gerard Chaliand, Göçebe İmparatorluk, s. 104

²⁸⁴ John Man, Cengiz Han Yaşamı Ölümü ve Yeniden Dirilişi, s.158

²⁸⁵ Raph Fox, Cengiz Han, s. 97

hapsetmeyi başarmıştır²⁸⁶. Büyük cihangir, ertesi yıl yurda döndü. Çin fatihi olmanın hiçbir şeyle ölçülemeyen emsalsiz saygınlığı, Orta Asya'yı da Cengiz'in hâkimiyetine doğru itiyordu. Daha 1209'da Uygur Türk devleti, 1211'de Karluk Türk devleti, Cengiz'i tanımışlardı. Böylece Çangurya ve Yedisu ülkeleri, Cengiz imparatorluğuna katılmış oluyordu²⁸⁷.

2. KARA HITAYLARIN YIKILIŞI

Kara Hitaylar bir zamanlar Kuzey Çin'i işgal etmişler, daha sonra oraları terk ederek Gobi çölüne sığınmışlardı. Aral Gölü ile Sir Derya (Seyhun Nehri), doğu da Altay dağları ile Gobi arasında büyük bir imparatorluk kurmayı başarmışlardı. Kara Hitayları Gürhan adlı bir hakan yönetiyordu. Doğu da Uygurları hâkimiyeti altına almış, Batı da Semerkant emiri ile Herzem Şah'a da otoritesini tanıtmıştı²⁸⁸.

Naymanlar'ın hükümdarı Ong Han ve müttefiki Merkitler Cengiz Han'a mağlup olmuşlardı. Ong Han'ın oğlu Küçlüğ, dağılan Nayman ve Merkitler'den toparlamış olduğu kuvvetlerle batı yönünde ilerleyip Kara Hitay topraklarına sığınmıştı²⁸⁹. Müteakip senelerde Küçlüğ hiçbir engele rastlamadan, hâkimiyetini bu sahalarda sağlamlaştırdı²⁹⁰. Küçlüğ 1211-1218 yılları arasında Kara Hitay ülkesini idare etti. Sirderya sahilleri iki ülkenin sınırı oldu. Bu süre içinde Küçlüğ yerli halka bilhassa Müslümanlara zulüm etti. Bu sıralarda Cengiz, Çin meselesiyle ilgilendiği için Batı yönünde cereyan eden hadiselerle yeterince ilgilenememişti²⁹¹. Küçlüğ, Karahitayların eski tabileri olan Harzemşah Muhammed ile anlaşarak Gurhan'ı devirmek ve topraklarını paylaşmak için antlaşma yaptı. Harezmlilerin hücumlarına Karahitaylar karşı koysalar da Harezmliler 1210'da Semerkant'ı işgal ettiler²⁹². Kara Hitaylarla yapılan mücadele Harzemşah'a uzun yıllara mal olmuştu. Hatta bir ara Harzemşah, Kara Hitaylara Maverâünnehir'de ciddi manada mağlup oldu ve uzun

²⁸⁶Cengiz Han kuzey Çin seferinde Chin İmparatorluğunu yok etmedi. Çünkü bu iş için ülkenin içlerine girmek gerekiyordu. Bunun için de daha çok kuvvetlere ihtiyaç vardı. Bu iş için, henüz teşekkül halinde bulunan ordularını ezdirmek istemedi. Esas maksadı Çin'i itaat altına almaktı. Bkz. Ağaldağ Sebahattin, "Moğol Devleti", s. 270,

²⁸⁷Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, s.240

²⁸⁸Aykut Çağatay Cengiz Han'ın Liderlik Sırları, s. 118

²⁸⁹Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi ve Kuruluş Devri I, s.95

²⁹⁰W. Barthold, "Cengiz Han", s. 94

²⁹¹Abdulkadir Yuvalı İlhanlılar Tarihi ve Kuruluş Devri I, s.95

²⁹²Sebahattin Ağaldağ "Moğol Devleti", s. 270

süre ortalıkta görünemedi²⁹³. 1211’de Gurhan gafil avlanarak esir edildi. Küçlüğün Karahıtay üzerindeki hâkimiyeti 1211 yılından 1218 yılına kadar devam etmişti²⁹⁴.

Kara Hıtaylara Harezmsâhlar tarafından kısmen de olsa hâkimiyet sağlanması üzerine Moğollar, bu zengin dünya ya iyice yaklaşmışlardı ve bundan böyle bin türlü mahrumiyet içinde geçen yalnız yılların intikamını alma sırası gelmişti²⁹⁵. Harzemşahlar Müslümanlara zulüm eden Kara Hıtaylar’ın hareket etmeye hazırlanırken, Kara Hıtay’ın durumunu öğrenen Cengiz onlardan önce davrandı ve Küçlük Han’ın üzerine Kurt Cebe’yi gönderdi²⁹⁶. Kurt Cebe Küçlük’ün arazisine ayak bastıktan sonra herkesin din ve mezhebinde serbest olduğunu ve ahalinin hiçbir zarar ziya uğramayacağını ilan etti. Halk Moğolları hürriyet müjdecileri olarak karşılıyor ve her tarafta Küçlük aleyhine ayaklanıyordu. O sırada Kaşgar’a çekilen Nayman hükümdarı bir mukavemet denemesinde bulundu ise de, tam bir hezimete uğrayarak kaçmaya mecbur oldu. Moğol kuvvetleri tarafından Sarıg Göl civarında yakalanarak öldürüldü²⁹⁷. Bozguna uğrayan Küçlük ise Pamir’e doğru kaçtı ama yakalanarak öldürüldü. Kurt Cebe az sayıdaki askeriyle siyasi dehasını kullanarak Kara Hıtay ülkesini ele geçirdi²⁹⁸. Kurt Cebe Cengiz Han’a geniş bir ülke kazandırmış en mühimi Moğolları ve hükümdarlarını Müslümanlar nazarında hürmete şayan bir sima halinde yükseltmeyi bilmişti²⁹⁹.

²⁹³ Ahmet Özdemir, Moğol İstilasları Cengiz ve Hülağü Dönemleri, İstanbul, İz Yayın, 2011, s. 62

²⁹⁴ Nasturi bir Hristiyan olan Küçlük, bölgede zalimce bir dini baskı uygulayarak Müslümanları öldürmüştü, onları Hristiyan olmaya zorlamıştır. Bu duruma Hoten imamı itiraz edince, onu medresenin kapısında haça gerdirerek öldürmüştür. Bu vahşetlerden sonra bölgeye gelecek olan Moğollar’ı kurtarıcı olarak görmüştür. Bkz. W. Barthold, “Cengiz Han”, s. 94

²⁹⁵ Ahmet Özdemir, Moğol İstilasları ve Abbasi Devletinin Yıkışı, s.62, İslam Âlemini Moğollar açısından cazip kılan unsurlardan, belki de en belli başlılarından birisi, bu dünyanın maddi zenginliği idi. Açlıktan ölmek için bozkırlarda avlaya bildikleri irili ufaklı her türlü hayvanı kendi resmi tarihlerinde de belirtilen Moğolların yanı sıra başlarındaki bu zengin dünyaya kayıtsız kalmaları zaten düşünülemezdi. Ve bizce Moğolların İslam dünyasına saldırısını bütünüyle mazur gösteren Otrar, hadisesi, aslında vuku bulması kaçınılmaz savaşı öne almaktan başka bir şey yapmamıştı. O dönemde özellikle Moğollar açısından İslam Âlemi gerçekten göz kamaştırıcı bir zenginliğe sahipti. İslam âlemi derken, Seyhun Nehri’nin kuzey kıyıları ve Maverâünnehir yani istilâhı anlamda Türkistan’a yani İslam ülkeleri Çin arasında uzanan ve Türkler ile Moğol göçebelerinin yaşadığı bölgeye dâhil etmedikleri Ceyhun ve Seyhun havzasındaki medeni bölgeyi kast etmektedir. Harezm dâhil Moğolların önüne gerçekten zengin ve geniş bir coğrafyanın olduğu görülür. Bkz. Sebahattin Ağıldağ, “Moğol Devleti”, s. 270,

²⁹⁶ Aykut Çağatay, Cengiz Han’ın Liderlik Sırları, s. 120

²⁹⁷ İbrahim Kafesoğlu, Harzemşahlar Devleti Tarihi, Ankara, TTK, 2000, s. 228

²⁹⁸ Aykut Çağatay, Cengiz Han’ın Liderlik Sırları, s. 120

²⁹⁹ İbrahim Kafesoğlu, Harzemşahlar Devleti Tarihi, s. 228

3. HARZEMŞAH MOĞOL MÜCADELESİ

Harzem, Ceyhun nehrinin döküldüğü Aral Gölü'nün güneyinde ve bu nehrin her iki tarafına uzanan arazinin adıdır. Harezmi Yakut'un da belirttiği gibi Maverâünnehir'e dâhil olmayıp başlı başına bir iklimdir. Geniş bozkırlar ve çöller diyarı Batı Türkistan ortasındaki Harezmi'nin önemi büyüktür³⁰⁰.

Berkyaruk döneminde 1097'de Harzem önceki vali Taşdar Anuştegin'in oğlu Kudbüddin Muhammed vali olarak atanmıştır. Selçuklular adına bölgeyi fiilen yöneten Anuş Tegin, Türk aileye mensuptur ve Harezmsah Devleti'nin temelleri onun döneminde³⁰¹ XI. Yüzyılın sonlarında atılmıştır³⁰². Harzemliler, Selçuklulara tabi bir ülke iken, Selçuklu Sulatını Sancar'ın 1157 yılında yerine kimseyi bırakmadan ölmesinden sonra kendilerini iyice göstermeye başlamışlardır³⁰³. Büyük Selçuklu devleti Kara Hitay malubiyetinden sonra bir daha toparlanamamış ve iç karışıklılar sonucu dağılmıştı. Bu devletin siyasi varisi olarak XIII. Yüzyıl başlarında İslam âleminin en güçlü siyasi teşekkülü haline geldi³⁰⁴.

Cüzcani'nin verdiği bigilere göre, Harzemşah'ın Moğollarla alakası daha evvel başlamıştır. Bunun başlıca sebebi Çin meselesi olmuştur. Çin'in zenginliği ve türlü ticaret emtiası ile öteden beri yakın şarkın kudretli devlet adamlarını cezbeden büyük ülkelerden biri olmuştur. Sultan Muhammed de İran ve Maverâünnehir fütuhâtını ikmal ederek etrafında kendisiyle boy ölçüşecek hükümet kalmadığına inandığı zamanlarda Çin istilasını ile ilgilenmeye başlamıştı³⁰⁵.

1216'da Cengiz'in büyük oğlu Cuci (Moğolca Coçı) Han, Merkitler'i yenerek bugünkü Kırgızistan ve Doğu Kazakistan'ı aldı. Artık Nayman Türk imparatoru Küçlüğ Han ile Harezmsahlar yani Doğu Türk Hakanlığı, Cengizle karşı karşıya

³⁰⁰ Ahmet Özdemir, Moğol İstilasını Cengiz ve Hülağü Dönemleri, s. 73, Cengiz Han'ın iktidara geldiği dönemler de İslamiyet parça pöçüktür. İran Selçukluları ortadan kalkmış (1157), Anadolu Selçukluları, Haçlı Seferleri yüzünden Küçük Asya'da zayıf düşmüştür. Aslında Selçuklular Haçlı Seferleriyle iyice zayıflamış olan Bizans ve Kara Hitaylar (Budist olan) tarafından kuşatılmıştır. Bir zamanlar İran Selçuklularına ait olan bu yıkıntıların üzerine, Cengiz Han'ın iktidara gelişinden bir süre önce, başkenti Semerkant olan, Hindistan'ın sınır bölgelerine kadar uzanan ve nüfusu çoğunlukla İranlı olan Harzimşah Devleti kurulmuştur. Oldukça büyük boylardaki bu imparatorluğun başında, pek güvenilir olmayan paralı askerlere dayanan iktidarı tam güvencede olmayan II. Alâeddin Muhammed bulunuyordu. Bkz. Greard Chaliand, Cöçebe İmparatorluk, s. 102

³⁰¹ Türkeş Umay-Günay, Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe, Akçağ Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 273

³⁰² M. Ali Çakmak, "Moğol İstilasını ve Harezmsahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", s. 904

³⁰³ Aykut Çağatay, Cengiz Han'ın Liderlik Sırları, s. 123

³⁰⁴ Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi ve Kuruluş Devri I, s. 15

³⁰⁵ İbrahim Kafesoğlu, Harzimşahlar Devleti Tarihi, s. 229

buluyorlardı³⁰⁶. Hükümdarı Muhammed Şah'ın (1200–1220) Semerkant (1212) ve Afganistan'ı (1215) ele geçirip büyük derebeylerini kendisini tanımaya zorlayarak hükümdarlığını güvence altına alması yalnızca birkaç yıl almıştı³⁰⁷.

Harzemşah Aladdin Muhammed, içerde kendisine her bakımdan muhalif olan annesi Terken Hatun³⁰⁸ dışarıda ise Bağdad Abbasi halifesi En-Nasr (1180–1225) ile mücadele halinde idi. Bu yüzden Harzemşahlar devleti o devrin en büyük devleti olarak görünmesine rağmen idari ve siyasi bakımdan hangi düşünceye hizmet edeceğini şaşırılmış bir kargaşa halindeydi³⁰⁹. Doğunun en büyük İslam hükümdarı olan Sulatan Muhammed Harzem Şah, bu tarihlerde yanı başında olup bitenleri bir yana bırakarak, anlamsız bir biçimde Abbasi Halifesi ile mücadelesini sürdürüyor, dolayısıyla hükmettiği halkının dini duygularını rencide ediyor, ama doğu da zalim Küçlük'ün zulmü altında perişan olan dindaşlarına yardım etmeyi düşünemiyordu. Harzemşah'ın bu hatası kısaca bir süre sonra Moğollar karşısında düşeceği durumun önemli sebeplerinden biridir³¹⁰. Muhammed Harzemşah'ın ilk yılları, hanedan azalarıyla mücadele ve Gurlu istilalarına karşılık vermek gibi bunaltıcı olaylarla geçti. Hatta bu saldırıların birinde, Harzemşahlar devletinin başkenti Gürgeç bile muhasaraya alınmaktan kurtulamadı. Sultan Muhammed, bu Gurlu kuşatmasında ancak Karahıtaylardan yardım isteyerek kurtulabildi³¹¹.

Cengiz Han 1215'de Çin'de kazandığı zaferle Moğol kabilelerini birleştirmiş, Çin'in zenginliklerine sahip olmuştu. Harzemşah Muhammed, Cengiz Han'ın Çin'i fethettiği haberini alınca bu haberin doğruluğunu öğrenmek için bir elçilik heyeti yollamıştır³¹². Cengiz Han ile Harezmşahlar arasında başlangıçta dostane başlayan ve tüccarlara bir takım imtiyazlar sağlayan antlaşmalar yapılmasına rağmen

³⁰⁶Öztuna Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, s.241

³⁰⁷Roux Jean Paul, Moğol İmparatorluğu, s. 174

³⁰⁸Yuvalı Abdulkadir, İlhanlılar Tarihi ve Kuruluş Devri I, s. 15, Terken Hatun Kıpçaktı ve Kıpçaklar hesabına bazı faaliyetler içindeydi. Bkz. Çağatay Aykut, Cengiz Han'ın Liderlik Sırları, s. 125

³⁰⁹Yuvalı Abdulkadir, İlhanlılar Tarihi ve Kuruluş Devri I, s. 15

³¹⁰M. Ali Çakmak "Moğol İstilas ve Harezmşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", s. 907, Harezmşahlıların Selçuklu, Abbasi, Eyyubi ve en son Memlüklerin hizmetine girmeleri Moğolların bu devletlerle olan ilişkilerini etkilemiştir. Ayrıca Harezmşahlıların istilas ile Moğolların istilas arasındaki benzerlikler Moğol istilasının öncüleri olan Harezmşahlardan bahsetmemizi gerektirmektedir. Zira Harezmşahlıların Öneki istilaları adeta Moğol istilasının provasını niteliğinde olmuştur. Bkz. Muammer Gül, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğollar, s. 63

³¹¹Ahmet Özdemir Moğol İstilas ve Abbasi Devletinin Yıkılışı, s. 90

³¹²Sebahattin Ağdağ, "Moğol Devleti", s. 270

Harzemşah Alâaddin Muhammed'in Çin'i fethetme arzusu ve çevresindekiler tarafından yanlış yönlendirilmesi gibi sebepler aralarını açmıştır³¹³.

Cebe Noyan'ın 1218 yılında iki tümenlik 20 bin kişilik kuvvetiyle Harzemşah'ı çekilmeye mecbur etmiş olan Küçlüğ'ü kolayca yenmesi ve ortadan kaldırmasıyla bir yandan Moğollar, Harzemşah ile komşu olurken, diğer yandan da Küçlüğ'ün zulmünden kurtulan Müslüman halkın sempatisini kazanmıştı. Olayların gelişimine bakılırsa zaman Moğolların lehine işliyordu³¹⁴.

3.1. Otrar Hadisesi:

Moğollarla Harzemşahlar ve İslam âlemi arasındaki tatsız olayların başlangıç noktasını teşkil etmektedir. Harzemşah Muhammed, Cengiz'in kendisine "oğlum" şeklinde hitap etmesine epeyce öfkelenmiştir. Bu hitabın o günün Moğol'u için gayet yumuşak bir mesaj olduğu iddia edilmekteyse de bu hitap o günkü diplomatik literatürde bir tür tabiiyeti simgeliyordu³¹⁵. Elçilik heyetlerinin karşılıklı gidip gelmelerinden sonra Cengiz Han oğullarına, komutanlarına ve emirlerine haber vererek, sulatanın ülkesine gidip ticaret yapabilecek tacirleri hazırlamalarını, buyurdu³¹⁶. Ticaret kervanı hepsi Müslüman olan³¹⁷ 450 kişilik elçi ve tüccarlardan oluşuyordu³¹⁸. Aralarında ancak birkaç Moğol bulunuyordu ki, bunlar Ukuna adındaki reisin idaresinde elçilik vazifesiyle Harzm'e gitmekte idiler³¹⁹. Başlarında 4 tacir bulunuyordu. Otrarlı Omar Hoca, Maragalı (Azerbaycan) Hammal, Buharalı Fahr al-Dizaki ve Heratlı Âmin al-Din³²⁰, yanlarında altın, gümüş Çin iplikleri, tegu

³¹³Umay Günay Türkeş, *Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe*, s. 404

³¹⁴Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi ve Kuruluş Devri I*, s. 16

³¹⁵Ahmet Özdemir, *Moğol İstilasası Cengiz ve Hülağü Dönemleri*, s.135, "Oğul" tabiri Muhammed'i rencide etmiş olmalıdır; zira bu söz ile Şarki Asya'da ve İslam âleminde hükümdarlar vasilerine hitap ederlerdi. Bununla beraber Cengiz Han'ın, iddia edildiği gibi, Harizmşah'ı ve bu suretle kasden tahrik etmek istediği kesin bir bilgi değildir. Muhakkak olan şu ki iki hükümdar arasının bozulmasının sebebi bu değildir. Bkz. W. Barthold, "Cengiz Han", s. 96

³¹⁶Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi ve Kuruluş Devri I*, s.17

³¹⁷W. Barthold, "Cengiz Han", s. 96

³¹⁸Umay Günay Türkeş, *Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe*, s. 406, kervan da Cüveyni ve Reşidüddin'e göre 450, Ebü'l Ferec'e göre 400 kişi bulunuyordu. Barthold, Cüveyni'den naklen kervandaki bu 450 kişinin hepsinin Müslüman olduğunu söyler. Fakat Cüveyni, Otrar faciasını anlattığı bölümde kervana katılanların kimliğine değinmez. Bunu belirten Reşidüddin'dir. Yalnız İbnü'l-Esir, kervandakilerin Türklerden ve özellikle tüccarlardan oluştuğunu belirtir. Bkz. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilasası ve Abbasilerin Yıkılışı*, s. 136

³¹⁹İbrahim Kafesoğlu, *Harzmşahlar Devleti Tarihi*, s. 235

³²⁰W. Barthold, "Cengiz Han", s. 96

kumaşları, kunduz, samur kürkleri ve diğer mallar ile yüklü 500 kadar³²¹ Moğol kervanı Cengiz'in talimatıyla gelip, develerini her büyük evin önüne çöktürüp, ucuza eşya satmaya başlayınca kargaşa yaşandı. Moğol kervanı başı Tığın, şehrin valisini tahrik eden konuşmalar yaptı³²². Adı İnalçık olan vali Gayır (Kayır) Han unvanını taşıyordu³²³. Tüccarların hepsi casus diye valinin emriyle Otrar'da tevkif edildiler³²⁴. Ve hepsi öldürüldü. Bunlardan yalnız biri kaçarak ölümden kurtulmuş ve arkadaşlarının feci akıbetlerini gidip Tatar diyarına haber vermişti³²⁵. Sultan Muhammed'in tüccarların tutuklanmasındaki rolü konusunda kaynaklarımızda çelişkili ifadeler yer alır. Nesevi'ye göre İnal'ın sultanı yalanla iğfal ettiğini, gelenlerin tacir değil casus olduklarını ve yerli halk arasında devlet aleyhine propaganda yaptıklarını bildirdiğini, sultanın da gerekli tedbirlerin alınmasında onu görevlendirdiğini ve valinin hepsini birden imha ettiğini yazar³²⁶. İbnü'l Esir'in rivayetine göre ise vali, Sultan'a yalnızca malların gelişini ve miktarını haber verdi. Sultan tüccarların katledilmesini ve malların kendisine gönderilmesini istedi. Cüveyni ve Reşidüddin'e göre İnalçık aslen Hintli olan bir tüccarın hareketine öfkелendi. Ebü'l Ferec'e göre Sultan, mallara göz dikti ve valiye hepsini gizlice yok etmesini istemişti³²⁷.

Muhammed Şah Moğollara karşı iki büyük suç işlemiştir. Önce Moğllar'ın bir elçisini öldürmüş ve onlarla yaptığı ticaret antlaşmasını bozmuştu. Cengiz yasası bir diplomatı dokunulmaz kabul ediyordu ve ona saygısızlık ölümle cezalandırılmalıydı. Bu durum karşısında Cengiz soğukkanlılığını yitirmedi ve tazminat için üç kişilik bir heyet gönderdi³²⁸. Harzemşah'a geldiler ve Cengiz adına bu "kötü ve çirkin" işin doğrudan doğruya faili Otrar valisi İnalçık'ın teslimini istediler. Sulatan benliğini kaplayan Moğol korkusuna rağmen valiye telsim etmedi³²⁹. Adamlardan biri öldürüldü diğer ikisi kafatasları ezilmiş bir halde yollandı. Artık intikam zamanı gelmişti³³⁰. Sorumluluğu tek başına paylaşmamak için 615/1218 tarihinde büyük

³²¹Hakkı Dursun Yıldız, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, s. 491

³²²Aykut Çağatay, Cengiz Han'ın Liderlik Sırları, s. 140–141

³²³Kelime İnalçuk şeklindeki kullanımıyla Çağatay Türkçesi'nin de "şehzade" manasına gelmektedir. Unvan olabileceği gibi ad da olabilir. Gayır'da, Türkmençe bir kelime olup "kudretli" anlamına gelmektedir. Bkz. Ahmet Özdemir, Moğol İstilas ve Abbasilerin Yıkılışı, s. 137

³²⁴Özdemir Ahmet, Moğol İstilas Cengiz ve Hülağü Dönemleri, s. 137

³²⁵Ebülferec-İbnü'l İbrî, Tarihi Muhtasarü'ddüvel, s. 9

³²⁶İbrahim Kafesoğlu, Harzemşahlar Devleti Tarihi, s. 241

³²⁷Ahmet Özdemir, Moğol İstilas Cengiz ve Hülağü Dönemleri, s. 138–139

³²⁸Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu, s. 175

³²⁹İbrahim Kafesoğlu, Harzemşahlar Devleti Tarihi, s. 243

³³⁰Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu, s. 175

Moğol kurultayını topladı. Kurultayda Sulatan Muhammed'e karşı savaş kararı alındı³³¹.

Savaş hazırlığı yapan Muhammed'in Bazı komutanları ordunun Seyhun sahilinde toplanılmasını Moğolları burada karşılamayı uzun yürüyüş yaparak gelen Moğllar'ı birleşmeden savaşmayı teklif etti. Bazıları ise Mevaraünnehir'e gelen Moğollar'ı tahrip etmeyi teklif ederken diğer bir gurup da Mevaraünnehir'i kendi halinde bırakıp Ceyhun geçitlerinde Moğol ordusunu karşılamayı teklif etti³³². Cengiz ise Muhammed'le kozunu paylamadan önce risk almamak için o sırada Karahıtay (Kara veya Hara Kıtāt veya K'i-tan) tahtını gasp etmiş olan eski düşmanı Naymanlı Küçlük'ün işini bitirmek istedi³³³. Onlar Karahıtay beldelerini Müslümanların hamileri ve kurtarıcıları olarak kolayca zapt ettiler. Müslüman ahalinin, Moğolları karşılayış tarzına bakılırsa ne kadar büyük ve sıkıntı içinde olduklarını anlarız. Çünkü halka yardım elini uzatacak hiçbir Müslüman hükümdar ve İslam ülkesi yoktu. Moğol ordusu Harezmşah'ın çekindiği Güçlük'ü pek kolay şekilde mahvetmiş, Cengiz Han'a koca bir ülke kazandırmış ve en önemlisi Moğolları ve büyük hükümdarlarını Müslümanlar nezdinde saygı duyulan, sempatik bir sima haline getirmişti³³⁴.

Sultan Muhammed Cengiz'in önce Otrar'a saldıracağı tahmin edildiğinden, zaten 20 bin kişilik askere sahip İnalçık, mevcudun bir buçuk katıyla, yani 50 bin askerle takviye edildi. Hacip Karaca'nın 10 bin kişilik bir tümenle destek vermesi de kararlaştırıldı. Bu durumdaki Otrar'daki asker sayısının 80 bin gibi rakama ulaştığı anlaşıyor. Karaca'nın 10 bin kişilik kuvvetle Otrar'ı takviye ye memur ettiğini Ebü'l Ferec'de belirtir³³⁵.

İslam kaynakları Cengiz Han'ın bu seferi 600.000 veya 700.000 kişi ile yaptığını³³⁶ tarih olarak da Tavşan Yılı (616/1219) ilkbaharı Rebiüevvel/Mayıs ayı

³³¹ Ahmet Özdemir, Moğol İstilas ve Abbasilerin Yıkılışı, s. 152

³³² Sebahattin Ağaldağ, "Moğol Devleti", s. 272

³³³ Güçlük Moğolların Kereyitler kadar önemli ve büyük düşmanlarından Nayman (Naiman) kabilelerinin başkanı Tayong Han'ın oğlu idi. Bkz. Özdemir Ahmet, Moğol İstilas Cengiz ve Hülagü Dönemleri, s. 145,

³³⁴ Ahmet Özdemir, Moğol İstilas Cengiz ve Hülagü Dönemleri, s. 147–148

³³⁵ Ahmet Özdemir, Moğol İstilas ve Abbasilerin Yıkılışı, s. 158,

³³⁶ W. Barthold, "Cengiz Han", s. 96, Buârâ şehrine, İbnü'l Esir'e göre 20 bin, Cüveyni ve Nesevi'ye göre 30 bin askerlik bulunuldu. Gürgeç'i başkent olarak annesi Türkan Hatun'a bıraktıktan sonra Semerkan'ı başşehir edildiğini gördüğümüz Harizmşah Muhammed'in kendi başşehirinin korunmasına daha bir önem vermesi normaldi. Nitekim bazı kaynaklara göre Semerkant'taki Harezmli askerlerin sayısı takviyelerle birlikte 110 bine ulaşmıştı. Rakamlardaki gerçeklik payı insanı şüpheye düşürecek

olarak söyler³³⁷. Bununla beraber Cengiz ve dört oğlu da sefere katılmıştır. Bu sefere katılan askerler arasında iki de Müslüman hükümdar vardı. Karluk hükümdarı Arslan Han ve Almalık hükümdarı Sugnak-Tigin, orduları ile dindaşlarına karşı Moğollar safında harbe katıldılar³³⁸. Ordularının bir kısmını oğulları Ça'adai ile Ogodai emrinde Otrar muhasarasına bıraktı. Otrar Moğollar'a karşı aylarca direnmiş ancak bir türlü yardım alamayacağı için maneviyatı kırılan ve kuşatmadan bazen halk kadar 10 bin kişilik kuvvetiyle takviyede bulunan Hacıp Karaca da savunmanın işe yaramayacağını kanaatine varmıştı. Moğollar'a teslim olmak üzere şehri terk eden Has Hacıp Karaca'nın çıktığı Sofi kapsından giren Moğollar şehri işgal ettiler³³⁹. Fakat Karaca'nın bu hareketi canını kurtarmaya yetmedi. Moğollar "Sen kendi efendini aldattınsa bizi de öyle aldatacağsın, onun için senin bize lüzumun yoktur" diyerek onu ve adamlarını öldürdüler³⁴⁰. Seçme süvarilerden birkaç tümeni büyük oğlu Coçi ile Ulus-idi kumandasında Cend ve Barçınlig-kende sevk etti. Diğer gurup kuvvetleri güney istikametinde Benâked ve Hocentd üzerine gönderdi. Bunların başında Ulak Noyan, Suketü Çerbi gibi güzide kumandanlar vardı. Kendisi de, oğlu Tuluy ile birlikte, Maveraünnehir'e daldı, Buhara'ya yürüdü³⁴¹. Moğol ordusu Seyhun'a yaklaşp Taşkent'i aldı. Seyhun'un kuzey ucuna varan Moğol kuvvetleri küçük kasabaları birer birer ele geçirdi. Harezmli savunma birlikleri Cend kasabasını terk ettiler. Harezmli savaşçılar kılıçtan geçirildi. Kasaba halkı şehir dışına çıkarıldı ve yağmalanarak tahrip edildi³⁴². 1220–1221 içinde Moğollar bütün Türkistan ve Harezmî zapt ettiler³⁴³. Moğollar Harezmşah Muhammed'i yakalamak için Rey'e doğru hareket ettiler. Moğollar Sultanın Rey'e kaçıp oraya yerleştiğine dair bilgi

boyuttur. Sadece Otrar, Buhara ve Semerkant'taki asker sayısı 220 bini bulmaktadır. Bu rakama Buhara garnizonundaki asker sayısını da eklediğimizde kabataslak bir hesaplama ile 250 bin kişilik büyük bir ordudan bahsediyoruz demektir. Buna Sultanın ve oğlu Celaleddin'e bağlı birliklerdeki asker sayısı dâhil değildir. Hatta öteki Harezm şehirlerindeki asker sayısı da eklenirse 150–200 bin civarındaki Moğol ordusuna karşı Sultan'ın neredeyse yarım milyona yaklaşmış bir orduyla karşı çıkmasının mümkün olabileceği gibi ilginç bir noktaya geliriz ki pek mantıklı görünmüyor. Rakamlardaki mübalağa payını hesaba katmak gerekir. Belki de Nesevi'nin dediği gibi gerçekten Harezm ordusu sayıca Moğol ordusundan fazlaydı ama Barthold'un da işaret ettiği üzere, böyle bir araya toplanarak Moğollar'ı püskürten ordu, zaferin akabinde bu defa belki Sulan ile hanedanın aleyhine dönecekti. Bkz. Ahmet Özdemir, Moğol İstilas ve Abbasilerin Yıkılışı, s. 158–159

³³⁷ Ahmet Özdemir, Moğol İstilas ve Abbasilerin Yıkılışı, s. 154

³³⁸ W. Barthold, "Cengiz Han", İslam Ansiklopedisi, s. 96

³³⁹ Ahmet Özdemir, Moğol İstilas ve Abbasilerin Yıkılışı, s. 161

³⁴⁰ Ahmet Özdemir, "Cengiz İstilas", Türkler Ansiklopedisi, C.8, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 316

³⁴¹ İbrahim Kafesoğlu Harzmşahlar Devleti Tarihi, s. 253

³⁴² Aykut Çağatay, Cengiz Han'ın Liderlik Sırları, s. 153

³⁴³ W. Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, çev. M. Fuat Köprülü, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1973, s.61

almışlardı. Kısa zamanda şehre ulaşp her tarafı yağmaladılar, kadın ve çocukları esir aldılar ve çeşitli zulümler yaptılar. Ancak Harezemşah'ın orada olmadığını anlayınca süratle yollarına devam ettiler³⁴⁴.

3.2. Maveraünnehir'in Moğollar Tarafından Zaptı

Cengiz Han mükemmel bir sevkulceyşçi sıfatıyla Otrar'da lüzumsuz vakit kaybını uygun bulmamış, kuzeye, güneye doğru ve merkezden harekete geçirdiği, bir yelpaze gibi açılan, ordularıyla bütün Maveraünnehir'i en kısa zamanda kıskaç içine almış, bölgenin en önemli noktalarını aynı anlarda istilaya başlamıştı³⁴⁵. Askerlerin gelişi tamamlandıktan sonra Cengiz han görev taksimi yaptı. Oğullarından Çağatay ve Ögedey'i şehrin kuşatması için görevlendirirken, Cucu'yi Cend ve Barçınlğ-Kend, Ulak Noyan ve Suketü Çerbi'nin Hocent ve Banaket üzerine gönderirken kendisi de Tuli ile birlikte Maveraünnehir'e yöneldiler. Cengiz Han'ın ilk hedefi savaşın sebebi olarak ilan ettiği Otrar şehri hâkimi Qayır Han'ı ele geçirmektir. Bu maksatla Eylül 1219 tarihinden itibaren Moğol kuvvetleri Otrar etrafında toplanmıştır. Cengiz Han ise 1220 yılı başlarında Otrar'a gelmiştir. Qayır Han ve adamları son nefeslerine kadar mücadele etiler. Qayır Han'ın canlı yakalanması istendiği için askerlerin hepsi öldürüldükten sonra yakalanmıştı. Qayır Han Cengiz Han'a gönderildi. Gözlerine ve kulaklarına eritilmiş gümüş döküldü ve öldürüldü³⁴⁶.

Cengiz Han'ın idaresindeki merkez kuvvetleri, Sultanın şehzadelerinin kuşattığı şehirlere yardım göndermesini önlemek düşüncesiyle Buhara'yı kuşatmaya karar verdi³⁴⁷. Doğu şehirlerinden olan Buhara, İslam'ın kubbesi (Kubbetü'l İslam) dir ve doğunun Medinesi'dir³⁴⁸. Şehir, kaynakların tahminine göre çoğu Türklerden 12.000 ile 30.000 arası asker tarafından savunuluyordu. Kale kuşatıldığı anda şehri

³⁴⁴İbnü'l Esir, el-Kamil fi't-Tarih, C.XII, Beyrut, 1966, s.374

³⁴⁵İbrahim Kafesoğlu, Harzmsahlar Devleti Tarihi, s. 253

³⁴⁶Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi ve Kuruluş Devri I, s. 20

³⁴⁷Abdulkadir Yuvalı İlhanlılar Tarihi ve Kuruluş Devri I, s. 19

³⁴⁸Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihan Güşa, s. 130, Cengiz Han'ın Buhara önüne gelişi hakkında kaynaklarımız yıl olarak değil ama ay olarak değişik tarihler vermektedir. İbnü'l- Esir, Buharanın 4 Zilhicce 616/10 Şubat 1220 tarihinde teslim olduğunu söyler. Cüzcani'nin verdiği tarih 10 zilhicce'dir. Cüveyni Reşidüddin bu tarihi 617 Muharremi'nin ilk günleri olarak gösterirken Ebü'l Ferec 617 (1220) yılının ilk ayı olarak göstermektedir. Bkz. Özdemir Ahmet, Moğol İstilas Cengiz ve Hülağü Dönemleri, s.164

savunanlar kaçmaya çalıştıysa da katledildiler. Cesareti kırılan halk 10 ya da 16 Şubatta teslim oldu³⁴⁹. Yangın ve yıkım Buhara'yı perişan etmişti. O büyük ticaret, kültür ve medeniyet merkezi Buhara, yerle yeksan olmuştu. Ancak tuğladan yapılmış olan bazı saraylar ve camiler kurtuldu. Şehrin yakılmasının Cengiz Han'ın bir planının olduğunu düşünmek doğru değildir. Binaların sıklığından yağma mahvedici yangınların çıkması kaçınılmazdı³⁵⁰. Cengiz Buhara'dan Semerkant'a ilerledi. Semerkant'a, çok büyük bir esir kitlesini arkasından sürükleyerek mart ayında vardı³⁵¹ ve şehrin civarında bulunan Kök-saray'da karargâh kurdu³⁵². Bu şehrin etrafında köyler vardı ve şehrin etrafı muhteşem bahçelerle çevrilmişti³⁵³. Moğol askerinin çokluğu Semerkand ahalisini dehşete düşürmüştü. Kaldı ki, muhasaraya sevk edilen ordular henüz görünenden ibaret değildi. Uzak mesafelerden muazzam kalabalıklar halinde yeni kuvvetler, dalga dalga surlara yaklaşıp safları sıkıştırıyor ve şehir etrafında çember vücuda getiriyorlardı. Korkunç manzara müdafiler üzerinde lüzumlu tesiri yarattı. Piyadenin fillerle desteklenen son bir huruç teşebbüsü muharebenin ikinci kanlı safhasını teşkil etti³⁵⁴. Ülke çok kalabalık bir nüfusa ve direnen iki tanesi dışında, Moğollar'a karşı koymamış çok sayıda şehre sahipti. Muhammed Şah, Semerkand'ın kanının son damlasına kadar savunulmasını emretmişti³⁵⁵. Moğollar, Müslümanlara pusu kurdular ve son nefere varıncaya kadar imha ettiler. Müslümanların verdiği kayıplar İbnü'l Esir'e göre 70.000, Cüzcani'ye göre ise 50.000 kadardı³⁵⁶. Semerkand on günlük bir kuşatmadan sonra teslim oldu (Mart 1220)³⁵⁷. Kaleleri yıpratmaları beş ele geçirmeleri bir ay sürmüştü. Moğollar örnek olması için şehri savunanları katletmiş, halkı kovmuş ve yağmalamıştır³⁵⁸. Kalede bulunan şeflerden biri büyük bir cesaret gösterdi. 100 adam alarak Moğol askerlerini yarıp geçmiş ve bunları bir zarara uğramadan kaçırmağa muvaffak olmuştu. Bu şef Horosan'da bulunan Muhammed'in yanına gitti³⁵⁹. Moğollar

³⁴⁹Roux Jean Paul, Moğol İmparatorluğu, s. 184

³⁵⁰Hakkı Dursun Yıldız, Moğol İstilasına kadar Türkistan, s. 505

³⁵¹Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu, s. 184

³⁵²Hakkı Dursun Yıldız, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, 506

³⁵³Ebu'l Farac Tarihi, s. 512

³⁵⁴İbrahim Kafesoğlu, Harzmşahlar Devleti Tarihi, s. 265

³⁵⁵Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu, s. 184

³⁵⁶Hakkı Dursun Yıldız, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, s. 507

³⁵⁷Gerard Chhaliand, Göçebe İmparatorluk, s. 105

³⁵⁸Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu, s. 184

³⁵⁹Ebu'l Farac Tarihi, s. 513

Semerkant'ı ele geçirdikten sonra Cengiz Han askerlerinden 20.000 kadarını yola çıkarıp Harezmşah nerde olursa olsun yakalamalarını emretti³⁶⁰.

Seyhun nehri boyunca kuzey yönünde ilerleyen Moğol ordusu Sıgnak'ı aldıktan sonra, Urkent ve takiben Barçılığ-Kebd'i almıştır. Böylece Cend yolu açılmış oldu. Cend şehrini savunan Emir-i Emiran Kutlug-han geceleyin askerleriyle birlikte şehri terk etmiştir. Müdafaasız kalan ve otoriter bir şahsiyetten mahrum bırakılan Cend'de tam bir kargaşalık hüküm sürmeye başlamış, benzer hallerde her yerde olduğu gibi, söz ayak takımına düşmüştür³⁶¹.

Moğollar 617/1221 ilkbaharını dinlenerek geçirdiler. Çünkü karşılarına çıkmaya cesaret edemeyen bir Sultan'dan ebediyen kurtulmuşlardı. Yaz mevsimini Nahşeb otlaklarında geçiren Cengiz ve ordusu artık diğer istilalara girişe bilirdi. Güney batıya doğru hareket ettiler hedefleri Tirmiz şehri idi³⁶². Cengiz Han'ın idaresindeki Moğol birlikleri Tirmiz'e yöneldiler. Moğollar'ın karşısına kale savunmaları ile çıkışlar hariç tutulursa ciddi bir kuvvet çıkmadı³⁶³. Şehre on bir gün içinde boyun eğdirdi³⁶⁴. Halk ve askerler kendilerinden sayıca az olan Moğollar ile savaşma yerine Sultanın yaptığı gibi kaçmayı, saklanmayı veya teslim olmayı tercih ediyordu. Harezmşah ülkesine 3-4 ayrı cepheden giren Moğollar daha sonra kollara ayrılarak kısa zamanda bütün ülkeye dağıldılar³⁶⁵. Evlatlarından birisinin komutasında muazzam bir ordu hazırlayarak³⁶⁶ kuzeyde Harezm yöresinden, orta kesimde yer alan Horasan'a güneyde ise Talekan ve Gazne'ye kadar Harzemşah ülkesine hâkim oldular. Ögeday ve Çağatay bu merhaleden sonra babalarına katılırken, küçük oğul Tuli Horasan'ı alt üst etmekte idi³⁶⁷.

Alaaddin Muhammed, Moğollar'a karşı koymak yerine sürekli kaçış planları yapmakta idi. Hindistan'a veya Irak taraflarına giderek Moğol takibinden kurtulma çabası içersinde idi. Cengiz'in Buhara'yı aldığını, Semerkant üzerine yürüdüğü

³⁶⁰İbnü'l Esir, el-Kamil fi't-Tarih, s. 369

³⁶¹İbrahim Kafesoğlu, Harzmşahlar Devleti Tarihi, s. 256

³⁶²Ahmet Özdemir, Moğol İstilası Cengiz ve Hülağü Dönemleri, s. 176

³⁶³Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi ve Kuruluş Devri I, s. 21

³⁶⁴Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu, s. 189

³⁶⁵Yuvalı Abdulkadir, İlhanlılar Tarihi ve Kuruluş Devri I, s. 21, Harzem toprağında taş olmadığından Moğollar mancınıklar ile atılmak için dut ağaçlarını taş gibi parça parça kesiyorlar ve taş yerine bunları atıyorlardı. Ve hendeği toprak, ağaç ve kurumuş otlar ile doldurdular. Bundan sonra her tarafı hücum ettiler. Bkz. Ebülferec-İbnülibri, Tarihi Muhtasarüddüvel, s. 13

³⁶⁶İbnü'l Esir, el-Kamil fi't-Tarih, s.389

³⁶⁷Ahmet Özdemir, Moğol İstilası Cengiz ve Hülağü Dönemleri, s. 177

haberini alınca Belh'ten ayrılarak Irak'a doğru hareket etmişti. Cengiz'in sultanı yakalamakla görevlendirdiği Cebe ve Subitay her tarafta onu arıyorlardı. Mazenderan ve Taberistan'a yayılarak köşe bucak arandığı sırada kendisi için en emniyetli sığınmak yeri olarak Hazar denizinin güneydoğu sahillerine yakın Abeskun adalarından birine sığınmıştı. Sultanın burada ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Çektiği manevi ızdırap yanında sürekli kaçışın getirdiği bedeni rahatsızlık sonucu hasta düşmüştü³⁶⁸. Sultanın üç oğlu: Celâl ü'd-din, Ak-Sultan ve veliaht Uzlag-şah babalarıyla birlikte idiler. Hasta Sultan, ölümü yaklaştığı günlerde hayatının en doğru kararını verdi. Bütün mahiyetindekilerin huzurunda, sarsılan hanedanı yıkılmaktan koruyacak ve saltanata hâkim olacak kabiliyette gördüğü Celâl ü'd-din'i yeni veliaht tayin etti ve herkesin onun bayrağı altında birleşmesini tavsiye ederek, kendi kılıcını eliyle Celâl ü'd-din'in beline kuşattı ve bir müddet sonra³⁶⁹ akciğer iltihabından 1221 yılının aralık ayında öldü³⁷⁰.

3.3. Celâleddin Harzemşah'ın Ortaya Çıkışı ve Mücadelenin Yeniden Başlaması

Celaledin son Harzemşah hükümdarı oldu. Babasının sağlığında Gurlularla yapılan mücadeleler de büyük başarı gösterdi, onlardan alınan Gürcistan, Gur, Herat, Sicistan ve Gazne'nin idaresini yürütmüştü. Ayrıca babası zamanın da onunütün savaşlarına da katılmıştı³⁷¹. Alâedin Muhammed ölmeden önce Celaledin'i veliaht ilan ederek Moğollar'dan intikamını alınmasını istemişti³⁷². Harzemşah hükümdarı Alâedin Muhammed'in Abeskün adasında yoksulluk içinde ölmesinden sonra, oğulları Harezm'e geçtiler. Durumu öğrenen Moğollar takibe çıktılarsa da, Celâleddin az bir kuvvetle Horasan'a geldi, oradan Gazne şehrine kaçarak, Moğol takibinden kurtulmuştu. Diğer kardeşleri de aynı yolu denediyseler de yakalanarak öldürüldüler³⁷³. Celaledin'in en önemli düşmanı artık Moğollardı. Babasının ardından amansız bir mücadeleye tutuştu. Bu yüzden Azerbaycan'a kadar çekilerek,

³⁶⁸Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi ve Kuruluş Devri I, s. 22

³⁶⁹İbrahim Kafesoğlu Harzmşahlar Devleti Tarihi, s. 283

³⁷⁰Sebahattin Ağaldağ "Moğol Devleti", Türkler Ansiklopedisi, s. 273

³⁷¹M. Ali Çakmak, "Moğol İstilas ve Harezmşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", s. 912, Celaledin halkına karşı kötü davranan huysuz bir insan olduğu için yönetim işlerinde de oldukça beceriksiz idi. Hükümdarlığı döneminde komşu devletlerin hükümdarlarından kavga etmediği düşmanlık beslemediği hükümdar kalmamıştı. Bkz. İbnü'l Esir, el-Kamil fi't-Tarih, s. 495

³⁷²Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi ve Kuruluş Devri I, s. 22

³⁷³Abdulkadir Yuvalı İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri I, s. 25

burada devletin temellerini yeniden attı³⁷⁴. İran'ın büyük bir kısmına hâkim oldu ve Tebriz ilk defa onun zamanın da İran'ın başşehri oldu³⁷⁵. O Tebriz'e gelip devletini kurmaya çalıştığında Anadolu Selçuklu Devletinin başında Sultan Alâeddin Keykubat vardı. Alâeddin Moğol tehlikesini ciddiye almış ve Celaleddin'e elçi göndererek birlikte hareket etmeyi teklif etti. Harzemşah bu yaklaşımı oldukça sıcak bulmuştu. Ancak bu dostluk uzun sürmedi. Ahlât sevdasından vazgeçmeyen Celaleddin'in ve Keykubat'ın orduları 10 Ağustos 1230'da Erzincan yakınlarındaki Yassıçemen mevkiinde karşılaştılar yenilgiye uğrayan Celaleddin³⁷⁶. Ahlat çevresinde yaptığı tahribattan dolayı destek bulamadı³⁷⁷. 617–618 (1220–1221) yıllarında Cebe ve Sübütaş kumandasında gerçekleştirilen askeri harekâttan sonra Horasan üzerinden Irak-ı Acem ve Azerbaycan'a giren Moğol müfrezeleri, Kafkaslardan Karadeniz'in kuzeyine geçtikleri zaman gerilerinde virane halinde bir ülke bıraktılar³⁷⁸. 30 Mart 1221 tarihinde Azerbaycan'ın önemli merkezlerinden olan Meraga'yı aldılar³⁷⁹. Meraga'yı kuşattıklarında şehir halkı onlara karşı direnmeye başladı. 30 Mart 1221 yılında Meraga kılıç zoruyla ele geçirildikten sonra halkı kılıçtan geçirdiler. Moğollar Meraga'dan ayrılıp Erbil'e geçtiler³⁸⁰.

Celâleddin Harzemşah yaklaşık on yıl boyunca Kuzey Hindistan, Irak-ı Acem ve Azerbaycan'da başarılı bir şekilde mücadele verdiyse de çabaları Moğollar'ı durdurmaya yetmedi³⁸¹. Çünkü bu parlak kumandan ne yazık ki politik zihniyet yoksundu³⁸².

Celaledin kendine tabi kuvvetleri toplayarak, Moğollar karşısında daha güçlü bir ordu oluşturdu. Fakat fırsat vermek istemeyen Cengiz Han

³⁷⁴M. Ali Çakmak, "Moğol İstilas ve Harezmşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", s. 913

³⁷⁵Faruk Sümer, Anadolu'da Moğollar, Ankara, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 1-1969'dan Ayn Basım, 1970, s.1

³⁷⁶M. Ali Çakmak, "Moğol İstilas ve Harezmşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", s. 913

³⁷⁷Harezmşahlının Doğu ve Güneydoğu ile Suriye Filistin bölgesinde yaptıkları yağmalama hadiseleri onların Karmatiler, Yabgulular ve İsmaililerle karşılaştırılmalarına sebep olmuştur. Bkz. Muammer Gül, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti, s. 67-70

³⁷⁸Ahmet Özdemir, Moğol İstilas Cengiz ve Hülağü Dönemleri, s. 177

³⁷⁹Moğollar hemen her şehri kuşatmadan önce savaş yapmadan teslim olmalarını sağlamak amacıyla elçi göndererek teslim olmalarını isterlerdi. Bkz. Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 23

³⁸⁰Moğollar savaş taktiği olarak düşmanın üzerine yürürken ellerinde bulunan Müslüman esirleri öne sürüyorlardı. Müslüman esirler mecburiyetten savaşıyorlardı. Şayet çarpışmayıp geri dönecek olurlarsa Moğollar tarafından öldürülüyorlardı. "yaklaşan da ölürsün uzaklaşsan da ölürsün" anlayışıyla Moğol savaşçıların önünde savaşıyorlardı. Moğollar'da onların arkasından herhangi bir zarara uğramadan savaşa devam ediyorlardı. Bkz. İbnü'l Esir, el-Kamil fi't-Tarih, s.377

³⁸¹Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", s. 226

³⁸²Ahmet Özdemir, Moğol İstilas Cengiz ve Hülağü Dönemleri, s. 190

komutanlarından Şigi Kutuku Noyan'ı mühim bir kuvvetle üzerine gönderdi³⁸³. Kabil'in kuzeyinde Pervan'da iki gün süren muharebe de Şigi Kutuku yenilgiye uğradı³⁸⁴. Cengiz, Gazneye ulaştığında Celaleddin şehirden on beş gün önce ayrılmıştı. Başta oğulları Çağatay ve Ögedey olmak üzere bütün Moğol komutanları onu takibe başladılar³⁸⁵. Cengiz kuşatmaya katılan üç oğlu arasından Çağatay, Ögedey ve Tuli arasından Ögedey'i başkomutan seçti. Böylece Moğol ordusu saldırılarını arttırmış hem de daha geniş bir cepheye yaymıştı³⁸⁶. İndus Nehri sahilinde sıkıştırılan Calaleddin, kahramanca bir mücadeleden sonra başa çıkmayacağını anlayıp Moğollar'ın eline geçmesin diye karısı ve çocuklarını nehre attırmış kendisi de at üstünde karşı kıyıya³⁸⁷ yani Hint memleketine geçmişti³⁸⁸. Cengiz Han Celaleddin'in bu yaptıklarını hayret içersinde izledi ve onu izlemeye çalışan Moğol askerlerine mücade etmedi³⁸⁹.

Sultanın Hindistan'da güçlenip her tarafa yayıldığı haberi yayılınca 5–6 bin kişilik Hint askeri Bala ve Nikala dağlarında toplanıp sultanın üzerine yürüdü. Sultan haber alınca 500 kişiden oluşan bir birlikle onları dağtı. Sultanın bu başarısını duyan dağınık birlikler de onun yanında toplandılar böylece 3-4 bin kişilik orduya sahip oldu³⁹⁰. Cengiz Han, Curmagun'u büyük bir ordu ile Celaleddin'in üzerine gönderdi. Burak Hacıp'te bunlara katılarak Belh civarında birbirleriyle karşılaştılar. Celaleddin'in askeri çok azdı. Bu sebepten bozguna uğradı. Azerbaycan'a geldi. Curmagun o memleketi tamamen işgal etti. Harzemşah tekrar bir ordu ile karşısına çıktı. Curmagun bozguna uğrayıp, kendisini esir ettiyse de emirlerin şefaati üzerine Burak'ı gönderme şartını ve haraç vermeği kabul etmişti. Bunun üzerine Burak kaçıp Hitay'a gitti³⁹¹. Celaleddin bir yandan Selçuklu sultanları tarafından hırpalanan ordusunu toparlamaya çalışırken bir yandan da kısa bir önce savaştığı Alâeddin

³⁸³M. Ali Çakmak , “Moğol İstilas ve Harezmşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı”, s. 913

³⁸⁴Sebahattin Ağaldağ , “Moğol Devleti”, s. 273

³⁸⁵M. Ali Çakmak , “Moğol İstilas ve Harezmşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı”, s. 913

³⁸⁶Ahmet Özdemir “Cengiz İstilas”, s. 318

³⁸⁷M. Ali Çakmak “Moğol İstilas ve Harezmşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı”, s. 913

³⁸⁸Çemiçyan, Moğol İstilas ve Memluklar, s. 3

³⁸⁹Cengiz Han Celaleddin'in bu diraretini izledi ve elini ağzına götürerek oğullarına “Böyle bir babanın oğlu olmak ne şerefli dir”, sonra asil zadelere dönerek “Böyle bir adama adam demek yakışır. Çünkü çok büyük muvaffakiyetler kazanmıştır ve böyle adamdan değersiz adam gelmez” dedi. Ebu'l Farac Tarihi, s. 515,

³⁹⁰Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihan Güşa, s. 345

³⁹¹Ferudun Nafiz Uzluk, Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi III, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1952, s.21, Curmagun, Cengiz Han mektebinden yetişmiş ünlü Moğol generalidir. Curmagun Moğollar'ın Sünit boyuna mensup olup Cengiz Han'ın sağlığında ona hizmet eden önemli generallerden biridir. Çin'de Mukali, Altınordu'da Subitay Noyanlar ne ise Önasya'da Curmagun aynı hizmetleri görmüştür. Bkz. Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri I, s. 137

Keykubat ve Melik Eşref'ten yardım istedi. Fakat her iki hükümdar da en az Moğollar kadar tehlikeli gördükleri için yardım etmediler³⁹². Celaleddin Moğollarla meydan savaşına tutuşmadı. Kaçmayı tercih etti. Önce Gence'ye gitti, sonra el-Cezire'ye indi. 628/1231 yılında Amid (Diyarbakır) önüne geldi. Başka bir yoldan geçen Moğollar Celaleddin'i Dicle Köprüsü kenarında ansızın bastırdılar. Bütün maiyeti öldürüldü. Kendisi de Meyaffarikin (Silvan) tarafına kaçtı³⁹³. Fakat ecel onu Doğu Anadolu'nun sarp dağlarında yakaladı. Melik Eşref'e gitmek üzere çıktığı yolculuğu sırasında Silvan Dağlarında yerlilerce yolu kesilip, kim olduğu anlaşılmıca Ahlât muharebesi sırasında kardeşini kaybeden biri tarafından öldürüldü (1231)³⁹⁴.

4. CENGİZ HANIN ÖLÜMÜ

Celâleddin'i takibe çıkmış olan Cengiz Han İndus kıyısındaki galibiyetinden sonra Peşaver'deki kampına dönmüştür. Bir müddet kaldıktan sonra, 1222 yılı sonbaharında kuzeye yönelmiş ve kışı Semerkand'a geçirmiştir. 1223 yılı ilkbaharında Seyhun nehrine dökülen Fenaket suyu kıyısında oğullarından Cuci hariç, hemen herkesin katıldığı bir kurultay toplanmıştır. Yaz mevsimini Talas nehri boylarında geçirmiştir. Kulan-Başı'ya varınca oğlu Cuci de onlara katılmıştır. Artık Cengiz Han bu seferi tamamlamış ve yurduna dönmekteydi. Ancak dönüş ağır olmuştu. 1224 yılı yazında ise İritiş nehri boylarında olan Cengiz 1225 yılında Kerülen'e dönmüştür. Cengiz Han'ın yedi yıl süren Batı seferinden sonunda Hazar denizine kadar uzanan sahada Moğol hâkimiyeti ve korkusu bütün şiddetiyle kendisini hissettirmiştir. Bu süre zarfında Çin'de Moğol devletini temsil eden Mukalli, yarım kalan savaşları tamamlamış ise de Kuzey Çin'de yaptığı savaşta ölmüştür. Yurduna dönen Moğol hükümdarı 1226 yılında Turgutlar üzerine yürüdü. Ordugâhını P'inp-le ang'ın kuzey batısında kurdu ise de, ömrü yeni başarılarla imkân vermemiş ve Ramazan ayının dördüncü günü³⁹⁵. Yuan-şe'ye göre iç kanama dan 18

³⁹²Çakmak M. Ali, "Moğol İstilası ve Harezmsâhlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", s. 916

³⁹³Celaleddin'in bundan sonra ki akıbeti hakkında üç ayrı rivayet vardır. Neseviye: Moğol süvarileri tarafından takip edilen Celaleddin tırmadığı sarp dağda, Ebü'l-Ferec'e Sufyana (Süphan) dağlarında Kürt eşkıya ile karşılaştı ve öldürüldü. Cüveyni'nin bir rivayetine göre ise Celaleddin Amid dağlarına vardığı zaman geceyi geçirmek için çadır kurdu. Eşkiyalardan bir gurup elbiselerini çalmak için onu göğsünden bıçaklayarak öldürdüler. Bazı rivayetlere göre öldürülen kişi esvapçısıdır. Kendisi esvapçısının elbiselerini giyerek ölünceye kadar diyar diyar gezmiştir. Bkz. Ahmet Özdemir, Moğol İstilası Cengiz ve Hülagü Dönemleri, s. 192

³⁹⁴Çakmak M. Ali, "Moğol İstilası ve Harezmsâhlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", s. 91

³⁹⁵Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 26

Agustos³⁹⁶ 1227 Domuz yılında ölmüştür³⁹⁷. Cengiz Han'ın ömrünün son günlerinde Tungutlara karşı yaptığı son sefer de (1227) kötü sonuçlanmıştır³⁹⁸. Cengiz Han'ın cesedi Moğolistan'a gönderilir. Onon ve Kerülen membarları civarında, Burhan Haldun dağlarında bir yere defnedilmiştir. Gömüldüğü yer, Moğol âdeti üzere, gizli tutuldu. Daha sonra, o dağlara haleflerinden bazıları da görülerek, heykelleri dikildi³⁹⁹.

5. CENGİZDEN SONRA MOĞOL İMPARATORLUĞU

Cengiz Han, halefi olarak üçüncü oğlu Ögedey'i belirlemişti. Ama iktidarın yalnızca babadan oğla geçmesi Moğol adetlerinde yer almıyordu. Bir hanın halefi mutlaka oğulları arasından değil, aile fertleri arasından da seçim yoluyla belirlenebiliyordu. Bu göreve en çok layık olan kişi seçilmeliydi. Kalıtımsal sistem ilke olarak kabul edilmiş olsa da, büyüklerin kutsamaları hala gerekliydi⁴⁰⁰. Şehzadeler Ögedey'e Kaan sıfatını taktılar⁴⁰¹. Ögedey, Cengiz'in oğulları içinde en zeki olanıydı. Babasının dehasından, hükmetme ihtisasından, canlılığından bir şey olmamış olmasına karşılık akliselimini ve ciddiyetini tevarüs etmişti. Ağır tavırlı biraz bön ve sarhoş, şen ve kolay bağışlayıcı, son derece cömert büyük kudretinden zevkince içmek ve eğlenmek yolunda istifade etmiştir⁴⁰².

Çingiz (Cengiz) Han'ın 1227'de vuku bulan ölümünden sonra oğulları ve torunları onun fütühatını devam ettirerek büyük bir Moğol-Türk hakanlığı

³⁹⁶ Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 227

³⁹⁷ Ahmet Temir, Türk Dünyası El Kitabı, "Türk Moğol İmparatorluğu ve Devamı", s. 915

³⁹⁸ Cengiz Han öldüğü zaman, ondan sonra kimin geleceğine kendisi çoktan karar vermişti. Hanedanın soy devamı sorunu, kan bağı yokluğu hesaba katıldığında, göçebeler arasında fazlaca çekişmeli bir mesele olarak kalır. Hanedansal bir çatışma ve imparatorluğun bölünmesi patlamaksızın iki kuşak engelinin aşıldığı göçebe hanedanlarında enderdir. Ölen hanın amcaları ya da yeğenleri, geleneksel olarak onun yerine geçmeyi talep edebiliyordu. Oğullarda yasal olarak aynısını yapabiliyordu: küçük kardeşin büyüğü babasının kadınlarını ve hizmetçilerini (öz anne hariç) verasetten alabiliyordu. Cengiz'in ölümünde, Moğol İmparatorluğu tüm Yukarı Asya'yı, Kuzey İran'ı ve Afganistan'ı ve aynı şekilde Çin'in kuzeyini kaplar. Onun imparatorluğu, vasiyetine göre, ad itibarıyla büyük oğlu Ögedey'e bağlıdır. Ama geleneksel olarak oğullarının arasında bölüşülür. Ögedey'e Çungarya, Çğatay'a Maverünnehir, Cuci'ye imparatorluğun batısı, en genç olan Toluy'a ise birliklerin çoğu ve Moğolistan miras kalır. Bkz. Chhaliand Gerard, Göçebe İmparatorluk, s.106

³⁹⁹ Ordos'ta, büyük sed ile Hoang-Ho arasında Camhak ırmağı üzerinde, iki keçe çadır vardır. Bunlarda bazılarına göre bakır bazılarına göre ise gümüş sandık içersinde Cengiz Han'ın kemikleri, eyeri, fincanı ve çubuğu muhafaza edilir. Muayyen günlerde ziyaret edilir ve kurban kesilir. Bkz. W. Berthold, "Cengiz Han", s. 97

⁴⁰⁰ Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 251

⁴⁰¹ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihan Güşa, s. 185

⁴⁰² Ahmet Özdemir, Moğol İstilas Cengiz ve Hülagü Dönemleri, s. 188

kurdular⁴⁰³. Cengiz Han'ın sağlığında veliaht ettiği Ögedey, Moğol geleneği uyarınca Tuluy'un iki yıl süren naipliği sırasında toplanan kurultay kararı ile tahta çıkmıştır⁴⁰⁴. Bu kurultayda Cengiz'in yarası tatbik edilmekle beraber şehirli ve köylü ahalinin ihtiyacına göre bir idare kurulmuştı. 1235'te devlet işlerini alakadar eden meseleler münasebetiyle toplanan büyük kurultayda Batı seferi, yani Doğu Avrupa'nın istilasını kararlaştırıldı⁴⁰⁵. Çünkü bu sefer babasının zamanında düşünölmüştü. Cengiz Han Batı seferinden döndükten sonra zapt edilen yerlere kalıcı ve sağlam bir idare kurulamamıştı⁴⁰⁶.

Batı'ya doğru Subutay'la, Güney Çin'e Mukali'yle, ayrıca Kore'ye ve Orta Doğu'ya cepheler kuruldu. Bu cephelerden en çetin olanı Güney Çin'dir. Orada fetih, Ögedey Han'ın koruyuculuğu altında başlar ve Kubilay zamanında tamamlanır; bu kırk yıldan fazla sürer (1236–1279). Kore'ye yapılan ilk hücum, 1236 ile 1241 arasında zaferle sonuçlanır⁴⁰⁷. Bu maksatla bilhassa Türklerden olmak üzere büyük bir ordu toplanmıştır. Miktarı bilinmeyen bu Türk-Moğol ordusunun birkaç yüz bin kişıden ibaret olduğu muhakkaktır. Fütuhatin başlangıcı 1236 yılına rastlar⁴⁰⁸.

Yakın Doğu da Moğol hâkimiyeti altına girmemiş üç devlet vardı. Abbasi Halifeliği, Eyyubiler ve Türkiye Selçukluları⁴⁰⁹. Ayrıca İran'da Harizm Devleti yeniden kurulmuştu. Devletin merkezi Tebriz şehri idi⁴¹⁰. Cengiz Han'ın oğulları, babalarının batı seferinde aldıkları yetersiz önlemlerin bedelini ödüyorlardı.

⁴⁰³Nimet Kurat Akdes, "Altın Ordu Devleti", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, Türk Kültürü araştırma Enstitüsü, 1976, s. 926

⁴⁰⁴Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 27,

⁴⁰⁵Nimet Kurat Akdes, Türk dünyası El Kitabı, Altın Ordu Devleti, s. 926

⁴⁰⁶İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 27

⁴⁰⁷Chhaliand Gerard, Göçebe İmparatorluk, s. 112

⁴⁰⁸Nimet Kurat Akdes, Türk Dünyası El Kitabı, Altın Ordu Devleti, s. 926

⁴⁰⁹Başta Bağdat olmak üzere memleket mamur durumdaydı. Eskisi gibi devam eden Hint ticareti Halifeliğin en zengin gelir kaynağını teşkil ediyordu. Bağdat, genişliği, nüfusunun çokluğu, kalabalık pazarları, ilim müessesleri ile İslam âleminin en büyük, en hareketli ve en zengin şehri vasfını taşımakta devam ediyordu. Halifeliğin saica pek fazla olmayan, fakat iyi yetiştirilmiş ve teçhiz edilmiş Türklerden müştekil (çoğu Kıpçak) bir ordusu vardı. Mısır, Suriye, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'daki bazı yörelerin (Hısn Keyfa, Meyyafarikin, Ahlât) hâkimleri olan Eyyubiler, birbirleri ile sonu gelmez bir mücadele içinde idiler. Bunlar da Hassa ordularını Türler'den meydana getirmişlerdi. Bu Türkler Eyyubi Hanedanı mensuplarının aciz şahsiyetler olmalarından faydalanarak 1250 yılında Memlük devletini kuracaklardır. Türkiye Selçuklu Devletine gelince, bu esnada Orta Doğu'nun en kuvvetli devleti olarak görünüyordu. Devletin başında bulunan Alâeddin Keykubat (1220–1237), bir taraftan devletin hudutlarını genişletirken, diğer taraftan ülkesinin madden ve manen gelişmesine çalışıyordu. Hristiyanların Selçuklu ülkesine "Türkiye" ve "Türkistan" adlarını da vermeleri bilhassa bu hükümdarların devrinde görölmektedir. Bu husus Moğol İstilasını sonucunda kalabalık Türkmen topluluklarının Anadolu'ya gelmeleri yüzünden bu ülkenin kavmi çehresinde daha geniş ölçü de değişmeler vuku bulması ile ilgilidir. Bu devletin ordusunun esasını dirlikli atlı askerler teşkil ediyordu. Bkz. Sümer Faruk, Anadolu'da Moğollar, s. 3

⁴¹⁰Faruk Sümer, Anadolu'da Moğollar, s. 1

Moğollar'ın önünden İndü'u geçerek Hindistan'a doğru kaçan Muhammed Şah'ın mirasçısı Celaleddin, Delhi imparatorun kızıyla evlenmiş olmasına rağmen onunla arası açılmış ve ülkesine geri dönmüştü (1224). Döner dönmez Horasan ve Fars'ın yasal hükümdarı olarak tanınmıştı⁴¹¹. Celaleddin bölgede fitne ateşini yakmış ve karışıklıklar çıkarmaya başlamıştı. Dolayısıyla Ögedey'in bunu göz ardı etmesi düşünülemezdi. Çünkü İran yeniden işgal edilecek duruma gelmişti. Ögedey Harezmi Devleti'nin bu beklenmedik dirilişine son vermek için⁴¹² Cumargun'u 1229 yılında Önasya'ya göndermiştir. 1230–1231 kışında, Celaleddin'in alışıla gelmiş ikameti olan Azerbaycan'a varma emriyle bu ordu, Rey'e giden büyük kuzey yolundan Harezmi İmparatorluğu'nu ansızın istila etti. Celaleddin'in güçlerini toplama vakti olmamıştı. Aceleyle paniğe kapılıp kaçtı. İran'da Ögedey'in ordularına karşı koyacak bir şey kalmamıştı. Tebriz düştü tüm Kuzey bir hamlede alındı⁴¹³.

Cumargun Önasya'ya geldiğinde kendisine karşı koyabilecek ve Moğol hâkimiyetine girmemiş olan Abbasi Halifeliği, Eyyubiler ve Türkiye Selçukluları Devletleri vardı Selçuklu Devleti, kendisine bağlı beylikler dahi Moğol hâkimiyetine karşı çıkarken⁴¹⁴, Alâeddin Keykubat, ülkesindeki şehirleri surlarla çevirmiş olmasına rağmen, Ögedey'in 1235 yılında yaptığı tabiiyet teklifini hemen kabul etti⁴¹⁵. Bu bağlılık her yıl Moğol hükümdarına bir miktar hediye göndermekten ibaret ise de, Selçuklular'dan o tarihte böyle bir davranış beklenmiyordu. Alâeddin Keykubat bu politikası ile Moğollar'ı sınırlardan uzak tutmaya çalışmıştır. Fakat 8 sefer 641/29 Temmuz 1243 tarihinde vuku bulan Köse Dağ Savaşı'nı da Selçuklu Devleti Moğol tahakkümü altına girmişti⁴¹⁶.

Son olarak da İran'ın batısını yeniden fethetti. Kimi kumandanları Gürcistan'a, Ermenistan'a kadar uzandılar 1236 ile 1242 yılları arasında, arka arkaya Bulgaristan, güney Rusya, Ukrayna, Polonya, Moravya, Macaristan, Hırvatistan, ta Adriyatik kıyılarına kadar, yakılıp yıkıldı. Ögedey'in ölümü ve mirasını tartışılması

⁴¹¹ Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 255

⁴¹² Ahmet Özdemir, Moğol İstilasları Cengiz ve Hülagü Dönemleri, s. 191

⁴¹³ Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 256

⁴¹⁴ İlyas Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, s. 16–17, Cumargun 1243–1246 yılları arasında vefat etti. Kendisi dirayetli bir kumandan olduğu kadar itidal sahibi bir şahsiyetti. Yerine geçen Baycu Noyan'da aynı vasıflara sahipti. Bkz. Faruk Sümer, Anadolu'da Moğollar, s. 11

⁴¹⁵ Sümer Faruk Anadolu'da Moğollar, s. 6

⁴¹⁶ İlyas Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, s. 16–17

yüzünden Volga'ya kadar çekildiler. Ancak imparatorluk Orta Avrupa kapılarına gelip dayanmıştı⁴¹⁷.

Ögedey'in ölümünden sonra devlet yeni bir han seçilinceye kadar onun eşi Töregene tarafından idare edilmiştir. Töregene, 1246 kurultayında Batu'nun müdahalesine rağmen oğlu Güyük'ün han seçilmesini temin etti. Bu hareket, batı ordularının muzaffer kumandanı Coçi'nin oğlu Batui ile Güyük ile arasında silahlı çatışmaya sebep olmak üzere iken, Güyük'ün ölümü ile (1248) ortalık yatışmış ve onun eşi Ogul Gaymış'ın üç yıl naib olarak devleti idaresinden sonra (1248–1251), hükümdarlık Cengiz'in küçük oğlu Toluy'un oğlu Müngge (Möngke, Mengü)'nin han seçilmesi tarafları tatmin etmiş ve çatışmayı önlemiştir⁴¹⁸. Tuluy ordusunu Ögedey'le birleştirdikten kısa bir süre sonra, onunla birlikte Moğolistan'a dönmüştü. Tuluy hastalandı ve kısa bir süre içinde, büyük olasılıkla alkolizmden, 9 Ekim 1232'de öldü⁴¹⁹.

Ögedey'in ölümünden sonra (638/1241) Moğol tahtı uzun süre boş kalmıştır. Çünkü Cengiz'in oğulları ve torunları arasında herkesi kendisi etrafında toplayabilecek birisi kalmamıştı. Bu süre içinde taht Ögedey'in eşi⁴²⁰ Töregene Hatun, (Töregene Hatun, Göyük'ün annesi idi) naibe olarak göreve gelmiştir. Töregene Hatun, Moğollar'ın ilk resmi naibesi idi. Curmağun Noyan'a da eşi Eltime Hatun vekâlet etmişti. Töregene'ye vezir Çinkay, Yeh-lü Ch'u-ts ile Ögedey'in diğer eşi Möge (Muka) Hatun karşı çıkmış ise de, sonuç değişmemiştir⁴²¹. Böylece iktidara, sınırlı bir zaman içinde olsa ve büyükler tarafından denetlense de bir kadın

⁴¹⁷Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve İnsanlık Tarihine Giriş II*, Kura ve Aras yukarı suyoluna yerleşen Çormagan on yıl boyunca Cengiz Han'ın ordularının başında durdu. (1231–1241). Buradan İsfahan'a doğru, Diyarbakır ve Erbil'e geri itildiği Bağdat'a, Ani'yi aldığı (1239) ve burayı baştan aşağıya yok ettiği söylenir. Ancak hala var olan kiliseler bunu yalanlamaktadır. Bkz. Jeanpaul Rox Jeanpaul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.257

⁴¹⁸Ahmet Temir, *Türk Dünyası El Kitabı*, Moğol İmparatorluğu ve Devamı, s. 915

⁴¹⁹Bu ölüm hakkında Reşidüddin ve Gizli Tarih, bilimin, kabul ettiğinden çok uzak ama beklide tabuyu doğrulama üstünlüğüne sahip bir yorum yapar. Reşidüddin'e göre Ögedey Pekin'in kuzeyinde, Lang-yen'de hastalanmış, tedavi edilmesi için kam'lar (Şamanlar) getirilmişti. Bunlar her zamanki gibi büyülü sözler söylemiş ve hastalığı tahtadan bir kupa içindeki suyla yıkamışlardı. Ama yöntemleri bir sonuç vermemişti. O sırada Tuluy yanlarına yaklaşmış, kupayı eline almış ve Gök'e şu duayı etmişti “ Ey ebedi ulu Tanrı, işlenen günahlardan dolayı cezalandırıyorsan, savaşta daha fazla kişi öldürdüğüm, daha fazla kadın çocuk kaçırdığım için, daha fazla anne ve babanın gözyaşlarını akıttığım için ondan daha suçlu olduğumu biliyorsun. Ama tam tersine kullarımdan birini, güzelliği ve yeteneği yüzünden yanına çağırmak istiyorsan, ben buna daha fazla layığım. Ögedey yerine beni al. Onu bu hastalıktan kurtar. Onu bana geçir. Ve hastayı yıkadıkları sudan içti, diye devam eder Reşidüddin. Ögedey sağlığına kavuştu ama birkaç gün sonra Tuluy öldü”. Ve bu çok bilinen bir hikâyedir. Bkz. Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 260,

⁴²⁰Ahmet Özdemir, *Moğol İstilasları Cengiz ve Hülagü Dönemleri*, s. 199

⁴²¹Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri*, s. 33,

yükselmiş oluyordu. Töregene çok güçlü bir kadındı. İsteklerine karşı tüm direnişçileri ortadan kaldırmak ve seçimin doğruluğunu benimsetmeye çalışmak için hemen önlemler aldı. Hiçbir şey ya da kimsenin önünde geri adım atmadı ve olağan üstü bir cesaret sergiledi⁴²². Töregene Hatun beş yıl naibe olarak görev yaptı. Nihayet kurultay, 1246 yılında Moğollarca kutsal sayılan Kuke-Nor (Köge-Nagu) (123) da toplandı⁴²³. Göyük Han seçilir seçilmez batı seferine karar verdi. Cüveyni ve Reşidüddin'in rivayetine göre, askeri komutanlarından Elçigiday'ı batı seferine göndermişti. Elçigiday'a ordunun yönetiminin yanında Rum (Anadolu), Gürcistan, Halep, Musul ve Diyarbakır bölgelerini tam yetkiyle yönetme yetkisi verdi⁴²⁴.

Göyük uzun süre hükümdarlık yapmamış ve dehasını gösterecek zamana sahip olamamıştı. İmil'deki ulus'una giderken Batu'nun kardeşi Şeyban'ın topraklarına yakın bir yerde Nisan 1248'de son nefesini verdi. Bu yüzden Şeyban'ın onu öldürtmüş olduğu efsanesi doğmuştur⁴²⁵. Göyük'ün kısa süren saltanatı, bütünüyle İslam'ın ve İslami ilimlerin gelişmesine engel teşkil etmiştir⁴²⁶.

Göyük Han'ın genç yaşta ölümü, hanedan üyeleri arasında saltanat kavgalarına sebep olmuştu. İlk önce hanın ölümü gizlenmiş, bu düşünceyle, yollar kapatılmış, herkesin bulunduğu yerde kalması için emir çıkartılmıştır. Diğer yandan ölüm haberinin duyulması üzerine Alamak'ta toplanan şehzadeler, kurultay toplanıp seçim yapılana kadar ülkeyi Göyük Han'ın Hatunu Ogulgaymış'ın naibe olarak yönetmesi, vezir Cinkay'ın görevde kalması hususunda karara vardılar. Ogulgaymış'ın amacı Göyük'ün yeğeni Şiremun'u, bunu başaramazsa kendi oğlu Hoca'yı Seçtirmektir. Batu ise, Ögedey oğullarının saltanattan uzaklaştırılması ve oğullarının iktidara getirilmesinden yanaydı⁴²⁷. Oğul Gaymış ve oğulları Batuya elçi

⁴²²Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 298

⁴²³Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 34

⁴²⁴Ahmet Özdemir, Moğol İstilas Cengiz ve Hülagü Dönemleri, s. 202

⁴²⁵Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 314

⁴²⁶Hakkı Dursun Yıldız, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, s.596, Hristiyan Kadak tarafından yetiştirilen ve Hristiyan vezir Cinkay'ın tesirinde kalan Göyük, Hristiyanları diğer din mensuplarından daha üstün tutuyordu. Onun yanına her yerden Suriye, Yunanistan, Bağdat ve Rusya'dan Hristiyan papaz ve hekimler geliyordu. Göyük idareyi iki Hristiyan'a bırakmıştı. Hristiyanlar bu durumdan yararlanarak İslam'a sert hücumlarda bulunuyorlardı. Müslümanlar ise bu yöneticiler yüzünden karşılık veremiyordu. Bkz.Ahmet Özdemir, Moğol İstilas ve Abbasilerin Yıkılışı, s.202

⁴²⁷Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 39

göndererek tahttan ayrılmayacaklarını ve başka birini de kabul etmeyeceklerini bildirdiler⁴²⁸.

Mengü'nün hanlığı İslam dünyası ve Müslümanlar için tatsız, üzücü ve can sıkıcı bir olaydı. Moğol istilasının ikinci ayağını teşkil eden işte bu safhadan sonra, Mengü'nün hanlığı gerçekleşmiştir⁴²⁹. 1253 yılında yapılan kurultay da Mengü askeri atılımlarda ciddi bir biçimde ilgilenilmesi kararını aldırdı. Mengü Kaan, kardeşi Hülagü'nün davranışlarından ondaki dünyayı yönetme yeteneğini fark etmişti. Dünyanın doğusunda ve batısında bulunan ülkeleri fethetmek için kafa yormaya başladı Önce Hitay'dan ibaret olan doğu tarafına Kubilay'ı gönderdi. Kubilay'ı güçlendirmek için küçük kardeşi Sübetay Oğul'u yanına gönderdi⁴³⁰. Kardeşi Hülagü'yü İran genel valisi olarak atadı. Hülagü burada İlhanlılar adı altında ülkenin, imparatorluğun, belki de Romalılar'ın basitçe söylediği gibi eyaletin hanları olarak tanınacak bir hanedanlık kuracaktı⁴³¹.

Cengiz Han soyundan gelen şehzadeler ve mahalli idareciler Hanlık merkezindeki çekişmelerden faydalanarak birçok vergi muafiyeti kazanmışlar, elde ettikleri gelirleri de keyfi tasarruflarla Hanlık merkezine göndermez olmuşlardı. Bu yüzden Mengü Han, vergi işlerini ele aldı. İcraatlarına bakarak onun hakkında şunu söyleye biliriz; eğer uzun süre yaşamış olsaydı ve halefleri de onun politikalarını devam ettirmiş olsalardı Moğol İmparatorluğu Çin, Türkistan, İran ve Altınorda Hanlıklarına parçalanacağı yerde daha uzun süre merkezi bir devlet olarak kalabilirdi⁴³².

⁴²⁸ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihan Güşa, 239

⁴²⁹ Ahmet Özdemir, Moğol İstilas Cengiz ve Hülagü Dönemleri, s. 208

⁴³⁰ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihan Güşa, s. 487

⁴³¹ Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 320

⁴³² Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 41

III. BÖLÜM

1. MOĞOLLARIN SURİYE SEFERLERİ

1.1. Hülagü'nün Hayatı

Cengiz Han'ın Ungırat kabilesinden Dey-Seçe'nin kızı Börte Ucin Hatundan doğmuş olan dört oğlundan en küçüğü olan Tuluy'un oğludur⁴³³. Hulâgû şeklinde de yazılır⁴³⁴. Hülagu İslami Türk telaffuzudur. Çin'ce Hüle'dir⁴³⁵.

Hülegü de hanedanın diğer üyeleri gibi beşi nikâhlı, yedisi nikâhsız olmak üzere 12 evlilik yapmıştır. Nikâhsız eşlerden oğul ve kızlar olmuş ise de bunların hanedan üyeleri arasında saltanat iddiasında bulunmaları söz konusu olmamıştır. Nikâhlı hatunların ilki ve baş hatun Dokuz Hatun'dur⁴³⁶. Hülagu'nun karısı Dokuz Hatun Nasturi bir Hristiyan'dı. Hristiyanlara karşı ilgi duyuyordu⁴³⁷. Kereitler'den Ong Han'ın oğlu İku'nun kızıdır. Dokuz Hatun daha önce Tuluy ile evli olduğu için bir eş olmaktan ziyade devlet hayatının hemen hemen her kademesinde kendisinden bahsettiren idari bir otorite idi. Dokuz Hatun Tuluy'un ölümünden sonra henüz 16 yaşındaki Hülegü ile evlenmişti. Hülagü'nün bu hatundan çocuğu olmamış, sadece onun "ordou" suna mensup odalığı İ-İkaci adlı kadından Hülacü ve Siavcı adlı iki oğlu ve Menglikaç adında da bir kızı olmuştur⁴³⁸.

⁴³³ Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 45

⁴³⁴ W. Berold, "Hulagu", İslam Ansiklopedisi, C.5, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, s. 581

⁴³⁵ Yılmaz Öztuna, İran (İlhanlılar), Devletler ve Hanedanlar İslam Devletleri, C.I, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005, s. 560

⁴³⁶ Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 49

⁴³⁷ Nasturi bir Hristiyan olan Dokuz Hatun Hristiyanlara ve Hristiyanlığa ilgi duyurdu. Hülagu'nun karısı için yaptırmış olduğu hususi bir çadırdaki Hatun'un papazları ayin yapıyorlardı. Hülagu'nun emrine giren Ermeni, Gürcü ve Süryani Hristiyanlar bu çadırdaki serbestçe ayin yapabiliyorlardı. Bkz. Çemiçyan, Moğol İstilas ve Memluklar, s. 47

⁴³⁸ Moğollar da evlilik gelinin çeyiz karşılığında alınması şeklinde olmaktadır. Kızlar evlendikten sonra kocasının soyuna karışır, kocası öldükten sonra da bir daha kendi ailesine dönmezdi. Bu takdirde kadın kocasının küçük kardeşinin veya kocasının başka kadınlardan olan üvey oğlunun eşi olabilirdi. Bunlar olmadığı takdirde kocasını ailesi gelini başkasına eş olarak verebilirdi. Moğol Hanları Baş Hatunlarını belirli Türk veya Moğol kabileleri arasından seçilmişler, böyle bir özelliği olmayan hanımlar genellikle odalık olarak kalmışlardır. Cengiz Han daha çocuk yaşta iken, gelin aramak için Oyratlar'a gitmiş ve eşini aynı kabilede seçmiştir. Baş Hatunların Oyrat ve Nayman ailelerinden olmasını kendi uygulamaları ile oğullarına ve torunlarına gelenek olarak bırakmış, daha sonra üçüncü olarak Kereit kabilesi eklenmiştir. Mengü ve Hülegü'nün anneleri olan Sorgaktani ile meşhur Dokuz Hatun bu kabileye mensuptur. Bkz. Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri I, s. 49

1.2. Hüleğü'den Önce Önasya'nın Genel Durumu

Hülagu'nün ilk işi, hudutlarını genişletmeden siyasi cinayetleri işlemek vazgeçilmez özellikleri olan ve afyon içtikleri için Haşhaşi adı verilen İsmailileri ortadan kaldırmaktı⁴³⁹. Zaman zaman Karakum'a elçiler göndermişlerse de Moğol hâkimiyeti dışında kalmayı başarmışlardı. Abbasi halifeliği ise, Irak ve Huzistan mutlak mana da Sünni İslam ülkelerinde de manevi olarak söz sahibi idi⁴⁴⁰. Mısır, Suriye Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bazı yörelerin hâkimi olan Eyyubiler ise birbirleri ile sonu gelmez bir mücadele içinde bulunuyorlardı. Hassa ordularını Türkler'den meydana getirmişlerdi. Bu Türkler Eyyübi hanedan üyelerinin acizliğinden faydalanarak 1250 yılında Memlük Devletini kurdular⁴⁴¹. Önasya'da Moğol Hâkimiyetini kabullenen Ermeni, Gürcü ve Türkiye Selçukluları Devleti yanında Kuzey Suriye Hâkimleri arasında Moğollar'a yıllık hediyeler ve belirli miktarda vergi ödemek suretiyle mevcut statülerini korumuşlardı⁴⁴².

Moğollar'ın Asya'nın batısının tamamen hâkimiyet altına alınması ve denize doğru yayılmanın gerçekleşebilmesi için hem Abbasi Halifeliğinin ve hem de İmaililer'in ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bu amaçla Moğol ordularının beşte biri Hülagu emrine verildi. Ele geçirilen ülkeler Büyük Han'ın nüfuzu altında olmak şartıyla Hülagu'nun hâkimiyetine girecekti. Tabi devletlerden gelen yardımcı birliklerle Hülegü ordusunun sayısı 70. 000 e ulaştı.⁴⁴³

1.3. İlhanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Genişlemesi

Moğol İmparatorluğu'nun batıdaki temsilcisi konumundaki İlhanlı Devleti, Cengiz Han'ın torunu Hülegü tarafından kurulmuştur.⁴⁴⁴ İlhanlılar (İlhaniler) veya İran Moğol İmparatorluk hanedanı, bir asrı bulmayan ömrüne rağmen, İslam tarihinin en mühim devlerinden birini teşkil etmektedir. Devletin ömrü 88 yıldır. Bu

⁴³⁹ Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 324

⁴⁴⁰ Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 51

⁴⁴¹ Osman Turan, Anadolu'da Moğollar, s. 4

⁴⁴² Yuvalı Abdulkadir, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 52

⁴⁴³ Cüveyni Hülagu'nun durumunu şu şekilde nakleder “Zafer önünde “ilerle” diyor, başarı sağında ve solunda yürüyor, fetih arkasından koşuyordu. Bkz. Ayşe Erdem Kuşçu, “İlhanlı Devletin Kuruluşu ve Memluklarla İlk Teması”, Türkler Ansiklopedisi, C.4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 365,

⁴⁴⁴ Ahmet Temir, “Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı”, Türkler Ansiklopedisi, C.8, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 260

sürenin 37 yılı Budist hükümdarların idaresinde geçmiştir. Geri kalan 51 yıl da Sünni-Hanefi İlhanlılar tahta kalmıştır⁴⁴⁵. İlhanlı devleti, kuruluşundan itibaren ilk elli yıl içinde (1256–1296) idari bakımdan Moğol imparatorluğunun batıdaki temsilcisi ise de daha sonraki dönemde özelliğini kaybetmiştir⁴⁴⁶. İran hükümdarları Pekin’deki büyük hana bağlılıklarını bildirmek için İlhan ismini taşırlardı⁴⁴⁷. İlhan ismi, il ve han kelimelerinden türemitir⁴⁴⁸. Ayrıca Hulagu’ya Tatarlar’ın ikinci hakanı olarak “Garb Han’ı” da unvanını verilmiştir⁴⁴⁹.

Yeni fetihlere girişileceği için Hulagu’ye, geleneklere uygun olarak Cengiz Han ailesinin farklı soylarının fertleri, Cuciler, Çağataylar, imparatorun damatları ve büyük noyanlar eşlik ediyordu⁴⁵⁰. İran’a gelen Moğollar’ın gayet iyi yetiştirilmiş ve mükemmel teşkilatlı bir orduları olduğu gibi, tecrübeli memurların başında bulunduğu bir büroya da sahipti⁴⁵¹. İlhanlılar, İran’da yerleşik İran kültürü ile konargöçer gelenekleri birleştiren bir idare kurmuşlardır. Özellikle askerlere yurtluk olarak verilen bir çeşit ikta olan topraklar, bu yeni düzende ordu mensuplarının da yerleşmesine ve buraların yurt edinmesine yol açmıştır⁴⁵². Elcezire, Kürdistan ve Anadolu’daki küçük emirlikler ile Kafkas dağlarının cenubundaki Hristiyan memleketleri Hulagu’nun tesis ettiği devlete, tabii devletler sıfatı ile ilhak edildiler. Bu suretle Hulagu’nun devleti Amu-Derya’dan hemen hemen Akdeniz’e ve Kafkaslardan Hint Okyanusuna kadar yayıldı⁴⁵³. Moğol istilasını üzerine,

⁴⁴⁵1295’ten sonra artık Budist ve Şaman Moğol kalmadı. Hepsi Müslüman oldu. Keza İlhanlılar, 1295’te Kubilay ölünce Pekin’i matbu tanımaktan vazgeçtiler ve tamamen müstakil oldular. Budist olan Kubilay’ın bütün şan ve şöhretiyle sahneden çekilmesinde Buda dininin kesin bırakılmasındaki kolaylık gözden kaçmamalıdır. Bununla beraber Moğollar’da, Çin’de olsun İran’daki ihtid etmemiş devrelerinde olsun, Müslümanlara ve diğer din mensuplarına, sırf o dine mensuplar diye hiçbir baskı görülmez. Bu hususta eski Türk geleneklerini devam ettirmişlerdir. Bkz. Öztuna Yılmaz, İran (İlhanlılar), s. 556

⁴⁴⁶Abdulkadir Yuvalı , “İlhanlılar”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara, s. 359

⁴⁴⁷İran hükümdarları Büyük Han’a tabi olduklarını göstermek için İlhan unvanını kullanırlardı. Bu Kubilay’ın 1294’te ölümüne ve hükümdarların İslamiyet’i kesin olarak kabulü (1295) ile sıkı münasebetler çözülmüceye kadar, böyle kaldı. O zamandan itibaren, büyük hanın adı İran sikkelerinden kalktı. İlhan unvanı yerine “han” tasviri geldi. Bununla beraber, ilim âleminde İran’daki Moğol hâkimiyetini bu devletin 1335 sıralarında inkızarına kadar, İlhanlılar olarak adlandırmak adet oldu. Bkz. Berthold Spuler, “İlhanlılar”, İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1950, s. 968

⁴⁴⁸İbrahim Artuk, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1974, s. 763

⁴⁴⁹Çemiçyan, Moğol İstilasını ve Memluklar, s. 47

⁴⁵⁰Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 324

⁴⁵¹Faruk Sümer, Oğuzlar, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1959, s. 165

⁴⁵²İstenbike Togan, “Cinggis Han ve Moğollar”, Türkler Ansiklopedisi, C. 8, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 246

⁴⁵³W. Barthold, “Hulagu”, İslam Ansiklopedisi C.5, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1950, s. 582

Azerbaycan’da bulunan Türkmen ve Harezmli ırklar Doğu Anadolu’ya gelmişler orası da istila edilince Suriye’ye kaçmışlardı⁴⁵⁴

Büyük Hanlık merkezi olan Karakum’da Cengiz Han’ın ölümünden sonra başlamış olan saltanat mücadelesinde Mengü Han, Cuci Han’ın oğlu Batu’nun da yardımı ile mücadeleyi kazanarak büyük han oldu. Mengü Han’ın tahta geçmesiyle Cengiz Han zamanından beri uygulanan geleneği değiştirmiş (doğu ve batı yönünde ünlü generallerin “Yeke Noyan gönderilmesi” görevi) bu görev Moğol şehzadelerine verilmişti. Nitekim Mengü kardeşi Kubilay’ı Çin’e gönderirken hemen aynı yetki ile diğer kardeşi Hülegü’yu da batıya yani⁴⁵⁵ İran, Şam, Mısır, Anadolu ve Ermenistan üzerine göndermeye karar verdi⁴⁵⁶. Çünkü Moğollar İran ve Suriye’ye yayılarak dünyaya hükmedileceğini düşünüyorlardı⁴⁵⁷.

Hülagu için bir ordu kurmak üzere Moğol savaş kuvvetinin beşte birinin hazırlanması emredildi. Devlet hükümdarları (aralarında Batu’da vardı) bu hareket için ayrılan orduların bir kısmına kumanda ediyorlardı⁴⁵⁸. 19 Ekim 1253 tarihinde aikemetgâhından hareket eden Hülagu, Ekim 1255’te Semerkant’a ulaştı⁴⁵⁹. Semerkant’ta Kan-ı Gil otlaklarında konakladı. 1256 Ocağında Ceyhun’u aştı. 10 Ocak 1256 da önce dolu sonra kar bastırınca kışı orada geçirmek zorunda kaldı⁴⁶⁰. Semerkant emirlerini, Rum Sultanlarını, Fars hükümdarlarını ve pek çok emir ve beyini kendine tabii kıldı⁴⁶¹. Hülagu 1256’da Amu Derya’yı geçti⁴⁶² da Amu Derya’yı geçen Hülagü, kendilerinin hâkimiyeti altına girmeyi memnuniyetle karşılayan Persiya’nın (İran) küçük bir kasabasına oradan da Kafkaslara ulaştı⁴⁶³ O, daha Moğolistan’da iken İran’da ne gibi âlimlerin olduğundan haberdardı. Bir

⁴⁵⁴ Moğol devri ile ilgili kaynaklar incelendiğinde Türkçe yer adlarının çokluğu hayret uyandıracak kadar çoktur. Hülagü ve bilhassa Abaka’dan itibaren Türkçe Moğolca adların yan yana bulunması Moğol bayrağı altında, İran’a gelenlerin ırkı menşeleri hakkında bilgi veriyor. Buna göre fatihlerin bir kısmı Moğolca, bir kısmı da Türkçe konuşmakta idi. Bunlar Öz Türkler ve sonradan Türkleşmiş Moğollar olarak sınıflandırılmıştı. Öz Türkler’in mühim bir kısmını Uygurlar teşkil etmekte idi. Bkz. Faruk Sümer, Azerbaycan’ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış, Belleten, C.XXI, S.81-84, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1957, s. 436

⁴⁵⁵ Abdulkadir Yuvalı, “İlhanlılar”, s. 359

⁴⁵⁶ Ahmet Özdemir Moğol İstilasası Cengiz ve Hülagü Dönemleri, s. 235

⁴⁵⁷ Robert Marshall, Doğudan Yükselen Güç Moğollar, Çev. Füsün Doruker, İstanbul, Sabah Kitapları, 1996, s. 100

⁴⁵⁸ Berthold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011, s. 59

⁴⁵⁹ Ayşe Erdem Kuşçu, “İlhanlı Devletinin Kuruluşu ve Memluklarla İlk Teması”, s. 365

⁴⁶⁰ Ahmet Özdemir Moğol İstilasası Cengiz ve Hülagü Dönemleri, s. 235

⁴⁶¹ İyas Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, s. 18

⁴⁶² Ahmet Temir, Türk Moğol İmparatorluğu ve Devamı, s. 918

⁴⁶³ The Mongols History And Culture For The 800th Anniversary of The Mongolian State, Editors: Bülent Arı-Selim Arslantaş, Cantekin Matbaa, Ankara, 2006, s. 70

tarafından dini otoriteyi temsil eden Abbasi Halifeliği'ni diğer taraftan düzenledikleri suikastlar ile Ön Asya'yı dehşet içinde bırakan Batiniler'i ortadan kaldırarak, İslam idaresi altında bulunan bu toprakları Gayrimüslim Moğol ve Türk idaresini kurmuş ve doğulu Türk ve devlet sistemini ve kanunlarını İslami devlet usulünü ve şeriatı yerine getirmiştir⁴⁶⁴. Ayrıca Mengü Hülagu'ya refakat etmek üzere prensler arasından kardeşi Sintay (Sabatay, Suntay, Stai) Bahadır'ı seçti⁴⁶⁵. Mengü Kagan'ın ölümü ile başlayan taht mücadelesinde Hülegü, ağabeyi Kubilay'ın yanın da yer almış, Kubilay'ın büyük Han olmasından sonra göndermiş olduğu bir ferman ile Ceyhun nehrinden Mısır topraklarına kadar uzanan geniş topraklar onun idaresine verilmişti⁴⁶⁶. Tahttaki boşluk itiraz olmadan hızlı bir şekilde doldurulmuş ve Hülagu'nün Mısır, Kudüs ve Kahire'ye karşı yaptığı mücadele planları hızlı bir şekilde yeni Moğol varislerine geçmiştir. Fakat bu iki kardeş, Kubilay (Kubilai) ve Arık-Boga, birbirlerine karşı rakip olarak ortaya çıkmış ve imparatorluk 1264'e kadar süren sivil savaşlarla parçalanmıştır. Bu mücadelede, Hülagü Kubilay'ı desteklemiş, fakat kuzeni olan Berke (aynı zamanda Kıpçak lideri) Arık-Boga'yı desteklemiştir⁴⁶⁷.

Bağdat'da 1242'den beri mutlak bir acz içinde bulunan al-Mustasım Billâh Halife bulunuyordu⁴⁶⁸. O, 1257 yılında Bağdat'a bir elçi göndererek, şehrin surlarını yıktırılmasını, halife veya ekilinin görüşmelerde bulunmak üzere kendi karargâhına gelmesini istedi. Halife bu teklifi reddedince Hülagu harekâta geçerek Bağdat'a yöneldi. Öncü kuvvetlerini başında Kadgan ve Kitboğa bulunuyordu. Hülagu ordunun bir bölümünü Tekrit ve Musul yolundan Baycu Noyan komutasında Bağdat'a gönderdi. Kendisi de kumanda ettiği ve yolda katılanlarla beraber sayıları 30 bine ulaşan bir ordu ile 18 Ocak 1258 tarihinde Bağdat'a girdi. Kısa bir süre sonra Moğollar her taraftan saldırıya geçtiler⁴⁶⁹. Halife Mustasım'ın veziri şehrin tesliminden sakınılmayacağını bildirmiştir. Diğer Müslüman hükümdarlar da kısa görüşlü oldukları için, Müslümanların en yüksek makamına yardıma koşmayı ihmal

⁴⁶⁴Arda Deniz, Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlı Devleti Tarihi, İstanbul, Ekim Yayınları, 2013, s. 79

⁴⁶⁵Özdemir Ahmet, Moğol İstilas ve Abbasi Devletinin Yıkışı, s. 232

⁴⁶⁶Abdulkadir Yuvalı, "İlhanlılar", s. 360

⁴⁶⁷J.J.Saundders, Muslims and Mongols, Edit by G.W.Rice, Published for the University of Canterbury, 1972, s. 67

⁴⁶⁸Berthold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür, s. 59

⁴⁶⁹Ayşe Erdem Kuşçu, "İlhanlı Devletinin Kuruluşu ve Memlûklerle İlk Teması", s. 366

etmişlerdi⁴⁷⁰. Beş gün beş gece şiddetli savaşlar yaptılar. Hülagü kâtiplerine halife ailesinden olanların, bilginlerin, Hristiyan keşişlerin, şeyhlerin ve sivillerin hayatlarına dokunulmayacağına dair bir ferman yazmalarını buyurdu. O fermanı okun ucuna takarak şehrin içine attılar. Bundan sonra savaş daha da şiddetlendi ve 7 Şubat 1258 tarihinde Moğol ordusu kale duvarlarını aşarak şehre girdi. Hülagü şehre girer girmez yazdırdığı fermanın aksine burada aralarında âlimler, emirler, habipler ve büyük şahsiyetlerin bulunduğu pek çok kişiyi katletti. Bu katliam kır gün sürdü. Halife de tekmelenerek öldürüldü⁴⁷¹.

Hülagu, Suriye'yi fethetmek maksadıyla teşebbüste bulundu. Halep'i aldı ve Harim'e kadar ilerledi ve kumandanını Şam'ı fethetmek üzere gönderdi; fakat Möngge Han'ın vefatı üzerine İran'a dönmeğe mecbur oldu. Arkada bıraktığı ordu, 25 Ramazan 656/1260 Eylül 'de Mısırlılar tarafından perişan edildi. Daha sonra Hülagu, mücadele yeniden başlamak için, Franklar ile antlaşma yaptı fakat maksadına ulaşamadı⁴⁷². Bu arada o zamana kadar hiç olmadık bir hadise yaşandı. Moğollar ilk defa bir meydan savaşın da Ayn-ı Culut'ta kesin bir hezimete uğradı. Suriye bölgeleri ne derece hızlı elde edildiyse o derece elden çıktı. Suriye üzerinde Mısır hâkimiyeti tekrar kuruldu İlhanlıların diğer bir vazifesi de Kafkasya arazisinin korunması idi, Azerbaycan ve Erran devlet merkezini teşkil ettiği için buna özellikle önem veriliyordu⁴⁷³. Sulh zamanlarında Azerbaycan'ın kuzeyindeki Urmiye Gölü sahilinde oturmaktan büyük zevk alırdı⁴⁷⁴.

1.4. Hülegü'nün Önasya'ya Gitmesi

Genişleme siyaseti Cengiz'den bu yana süre gelen ve çeşitli dönemlerde değişik hanlar zamanında farklı tezahürler arz eden bir ortak anlayıştır. Batı ve Uzakdoğu seferleri, Mengü'den önceki büyük han Göyük tarafından planlanmış, ancak gerçekleştirilememiştir. Mengü kurultayda han seçildikten sonra bu fetihleri gerçekleştirmek için işe koyuldu⁴⁷⁵. 20 yıl geçmesine rağmen siyasi istikrarı sağlanamayan toprakları Mengü tek elde toplama kararı aldı. Batı'daki bu topraklar

⁴⁷⁰Berthold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s. 62

⁴⁷¹Ayşe Erdem Kuşçu "İlhanlı Devletinin Kuruluşu ve Memlüklerle İlk Teması", s. 366

⁴⁷²W. Barthold, "Hulagu", s. 582

⁴⁷³Berthold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür, s. 70

⁴⁷⁴W. Barthold, "Hulagu", s. 582

⁴⁷⁵Ahmet Özdemir, Moğol İstilasası Cengiz ve Hülagü Dönemleri, s. 211

büyük hanın nüfuzu altında olması kaydıyla kardeşi Hülağü Han'a bıraktı⁴⁷⁶. Mengü Kağan, kardeşi Hülagu'nun davranışlarından ondaki dünyayı yönetme yeteneğini sezmış ve onun hareketlerinde dünya fatihlerinde bulunan hareketler görmüştü⁴⁷⁷. Hülegü'nün gönderilmesinden sonra tabi devletlerin temsilcilerinin bizzat Karakum'a gidip büyük hana maruzat da bulunma hakları kaldırılmıştı. Zira bundan böyle Moğol Devletinin Önasya'daki temsilcisi olan şehzadeye bağlanmış oluyordu⁴⁷⁸. Şehzadelere ve noyanlara görev yerleri gösterildikten sonra askerler yüzlere ve binlere ayrıldı ve Ked Buka, öncü olarak yola çıkarıldı⁴⁷⁹.

Hülegü'nün Önasya'ya gönderilmesinin bir diğer sebebi de; Batı'daki Moğol askeri valileri (Curnagunşı, Baycu, Elcigidey)'in bütün çabalarına rağmen yörede kesin sonuç almamış olmalıdır. Gerçi Curmagun ve onu takiben Baycu İran ve Azerbaycan'da başarılı olmuştur. Köseadağ Savaş ile Anadolu'yu vergiye bağlayarak Suriye ve halife topraklarına da zaman zaman akınlarında bulunmuşlarsa da, başarılarını devam ettirememişlerdir. Güyük Han'ın geniş yetkilerle batıya gönderdiği Elcigidey'e özellikle önceki valilerin başarılı olmadığı Suriye Mısır üzerinde durması tavsiye edilmiş ise de, Mengü Han'ın tahta çıkması ile Çağatay Ögedey oğulları saf dışı edildiği gibi onları tutan vali ve kumandanlar da görevlerinde azledildi veya cezaya çarptırılmışlardı⁴⁸⁰. Bu arada Hulagu'nun prensleri arasında isyan çıktı. Her biri kendi başlarına hareket etmek istiyordu. Hülagu bu meseleyi elçiler vasıtasıyla Mengü'ye bildirdi. Mengü Han Hülagu'ya isyan edenler en büyük ricalinden de olsalar ortadan kaldırılmalarını emretti. Hülagu bu emri yerine getirdi ve düzeni sağladı⁴⁸¹.

Moğollar batı seferine her şeyi inceden inceye hesaplayarak çok ciddi hazırlanıyorlardı. Ordunun gıda ve ihtiyaç maddeleri devletin bütün yörelerinden sağlandı. Her askere 100 “tugar”, un bir kırba da şarap tahsis olundu⁴⁸². Hülagu 12.000 kişiden oluşan öncü birliğine aslen Nayman kabilesine mensup Kit-Buğa kumanda ediyordu. Ayrıca Baycu Noyan'ın idaresindeki Moğol kuvvetleri, bir tümen Moğol askeri ile Keşmir civarında bulunan Sali Noyan'da Hülagu'nun emrine

⁴⁷⁶ Arda Deniz, Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlı Devleti Tarihi, 78

⁴⁷⁷ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihan Güşa, s. 91

⁴⁷⁸ Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 54

⁴⁷⁹ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihan Güşa, s. 489

⁴⁸⁰ Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 54

⁴⁸¹ Çemiçyan, Moğol İstilas ve Memlükler, s. 53

⁴⁸² Ahmet Özdemir, Moğol İstilas ve Abbasi Devletinin Yılışı, s. 232

verilmişti. Bu orduya Çağatay ve Cuci oğullarını temsilen şehzadeler de katılmıştı. Batu Han'ın temsilcisi olarak Şiban'ın dördüncü oğlu Balagay ile Orda-İçen'in oğlu Kuli, Çağatay Oğullarını temsilen ise Muci oğlu Teküder bulunmaktaydı⁴⁸³.

1.5. İsmaililer Mücadelesi

Topraklarının genellikle dağlık yerlerinde oturan ve düşmanlarını suikastle öldüren zümreye İsmaililer veya Haşşaşın adı verilmektedir⁴⁸⁴. Bu akım batı dünyasında da “Dağın yaşlısı” olarak adlandırılmıştır⁴⁸⁵. Parayı ve gücü seven İsmaililer⁴⁸⁶ İslam'ın Şii mezhebindeki bir görüş ayrılığı nedeniyle ortaya çıkmışlardır. Kuzey ve doğu İran'a yerleşip bir dizi dağ mevkiini kendilerine yurt edinmişlerdi⁴⁸⁷. 1090 yılında Hasan Sabah tarafından kurulmuştur⁴⁸⁸. Müslümanlara karşı büyük zararları olan bu mezhep özellikle Moğollar'ın İslam diyarına girmelerinden sonra bu istilaları değerlendirip büyük tahribatlarda bulunmuşlar ve İslam diyarına büyük zarar vermişlerdi⁴⁸⁹.

Fars Hükümdarı I. Sa'd, Herat hükümdarı, Irak, Azerbaycan, Erzurum ve Şirvan beyleri hâkimiyet sahalarının korunması şartıyla Hülagu'nun emrine girdiler. Ancak eski aktif siyasetlerini kaybetmiş olmalarına rağmen Moğollar için hala tehlikeli sayılan İsmaililer yapılan itaat teklifini kabul etmediler⁴⁹⁰. Mengü, Baycu Noyan komutasında bir orduyu İran'ı muhafazaya gönderdi. Baycu İran'a ulaştıktan sonra Mengü'ye bir haberci göndererek Batıniler'den ve Bağdat Halifesinden şikâyet etti. Gerçekten Kazvin dolaylarında yaşayan Sünni Müslümanlarla aynı yörede sarp, geçit

⁴⁸³ Arda Deniz, Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlı Devleti Tarihi, s. 79, Noyan denilen prensler imparatorlukta en yüksek sınıfı teşkil ediyorlardı. “Büyük Noyan” unvanı Cengiz Han'ın küçük oğlu Tuluy'a aitti. Askeri işlerde babasının birinci yardımcısı idi. Temuçin'in küçük kardeşleri Temuga ile Bilgutay'a da Noyan denirdi. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, İstanbul Kervan Yayınları, 1981, s. 475

⁴⁸⁴ Haşşaş (esrar), kenevir (Cannabis indica) çıkarılan bir uyuşturucudur. Bunu kullanan da Haşşaş denir. İsmaili ve Kalenderi dervişleri kendilerinden geçmek gayesiyle bu uyuşturucuyu kullandıkları için onlara bu ad verildi. İsmaililer Melahide ve Nizari olarak da isimlendirilmektedir. Başlarında bulunan kimseye ise imam ve şeyh denilmektedir. Bkz. Özdemir Ahmet, Moğol İstilasına Cengiz ve Hülagü Dönemleri, s. 240,

⁴⁸⁵ Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 323

⁴⁸⁶ The Mongols History And Culture For The 800th Anniversary of The Mongolian State, Editors: Bülent Arı-Selim Arslantaş, s. 70

⁴⁸⁷ Robert Marshall, Doğudan Yükselen Güç Moğollar, s. 101

⁴⁸⁸ Hasan Sabbah'ın Bebüyük Selçuklu veziri Nizamülmülk ve ünlü matematikçi Ömer Hayyam ile okul arkadaşı olduğu söylenir. Bkz. Neşet Çağatay, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, s. 59

⁴⁸⁹ İbnü'l Esir, el-Kamil fi't-Tarih, s. 503

⁴⁹⁰ Ayşe Erdem Kuşçu, “İlhanlı Devletinin Kuruluşu ve Memluklarla İlk Teması”, s. 365

verme dağlarda muhkem kalelere yerleşmiş İsmaili (Bâtîni, Haşşaşi) zümresi arasında uzun zamana yayılmış bir mücadele söz konusu idi⁴⁹¹. Hülâgü Horasan diyarından Alamut kalelerine yürüdü⁴⁹². 1225 yılında İsmaililerin reisi olan Alâeddin, Şirküh yani Aslan Dağı adını taşıyan kalede katledildi ve onun ölümünden sonra oğlu Rükneddin yerine geçti. Hülâgu bu adama haber göndererek ya bizim tarafımıza gel ya da harbe hazır ol dedi⁴⁹³. Hülâgu, bir yerden başka bir yere hareket edip duruyordu. Zave ve Havafa varınca hastalandı. Bunun üzerine geri kalan İsmaili topraklarını zapt etme işini İlga ile Kit-Buka'ya ve öteki komutanlara havale etti⁴⁹⁴. Kid-Buka 10 bin kişilik kuvvetiyle Hülâgü gelinceye kadar bir şeyler yapmaya çalıştı. Horosan'a ulaştığı Rebiüevvel 651/Mayıs 1253'ten itibaren İsmaililere karşı savaşımaya başlamış, ordusunu üçe bölerek her gurubu belli kaleleri kuşatıp almakla görevlendirmişti⁴⁹⁵. Şahdiz kalesini kuşattı ve etrafındaki diğer üç kaleyi de zapt etti⁴⁹⁶. Ama Gerde-kuh muhasarası Moğllar'a pahalıya mal olmuştu. Gerde-kuh'ta İsmaililer, 12 Aralık 1253 tarihinde kuşatan Moğol birliği komutanı Böri ile yaklaşık 100 askerini öldürmüş ve Moğol istihkâmlarını tahrip etmişlerdi⁴⁹⁷. İsmaililerin liderlerinden Rukneddin isimli zat Alamut kalesine doğru kaçarak⁴⁹⁸ muhalefet göstermek istemişse de muvaffak olamamış ve kısa zaman da gerek kendisi gerekse İran'daki taraftarları ortadan kaldırılmıştır⁴⁹⁹. 31 Ekim 1256 Hülâgu ordusuyla yürüyüp İsmaililerin kalelerinden son şeyh Rükneddin Hurşah'ın da içinde bulunduğu Meymun Diz'i aynı ayın 18 de kuşatmaya aldı. Hurşah, Nasuriddin et-Tusi'nin de aralarında bulunduğu bir heyeti yelsim görüşmesi yapmak için Hülâgu'ya gönderdi. Hurşah 20 Kasım 1256 tarihinde Hülâgu'ya teslim oldu. Tarikat başının teslim olması, Hülâgu'nun ön gördüğü gibi, tarikatçıların moralini bozdu ve 20 Aralıkta bu kez, yarı masası⁵⁰⁰ Alamut kalesinin⁵⁰¹ oluşturduğu kartal yuvası teslim oldu⁵⁰². Batinilerin yeryüzünden silinmesi Moğolların İslam dünyasına

⁴⁹¹Özdemir Ahmet, Moğol İstilasası ve Abbasi Devletinin Yılışı, s. 215

⁴⁹²Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbar, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000, s.37

⁴⁹³Ebu'l Farac Tarihi, s. 560

⁴⁹⁴Ahmet Özdemir, Moğol İstilasası Cengiz ve Hülâgü Dönemleri, s. 241

⁴⁹⁵Ahmet Özdemir, Moğol İstilasası Cengiz ve Hülâgü Dönemleri, s. 239

⁴⁹⁶Ebu'l Farac Tarihi, s. 560

⁴⁹⁷Ahmet Özdemir Moğol İstilasası Cengiz ve Hülâgü Dönemleri, s. 240

⁴⁹⁸The Mongols History And Culture For The 800th Anniversary of The Mongolian State, Editors: Bülent Arı-Selim Arslantaş, s. 70

⁴⁹⁹Ahmet Özdemir "Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı", s. 260

⁵⁰⁰Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 325

⁵⁰¹İbnü'l Esir, el-Kamil fi't-Tarih, s.503

⁵⁰²Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 325

yaptıkları en büyük iyiliklerden biri oldu⁵⁰³. İsmailileri bitiren Hülagu'nun önünde şimdi tek bir hedef kalmıştı. Bağdat: Mengü'nün çizdiği plan gereğince mutlaka alınacaktı⁵⁰⁴.

2. HÜLAĞÜNÜN BAĞDAT SEFERİ

Moğollar Gürcü ve Ermeni süvarileri yanında eski ve yeni süvarileri⁵⁰⁵ Kokin Noyan, İlkan Noyan, Kıtbuga Noyan ile⁵⁰⁶ Elemut'u fethettikten sonra Irak'a yürüdü. O vilayetleri de ordusunun ve kılıcının kuvvetiyle ele geçirdi⁵⁰⁷. Oradan Bağdat'a hilafet makamına yürüdü⁵⁰⁸. Ama gitmeden önce Müslüman bir gökbilimciye yıldızların ne haber verdiklerini sordu. Haberler iyi değildi. Bir felaketle karşı karşıya idiler. Ama şamanlar tam tersi bir düşünceyi dile getirdiler ve genareller de onları destekledi⁵⁰⁹. Rebiüevvel 655/27 Mart 1251 Hemedan'dan Bağdat'a doğru yola çıktı. Hülagu ordusunu sağ kanat, sol kanat ve merkez olarak düzenlemişti. Sağ kanat Baycu Noyan'ın komutasına verilmiş ve kuvvetleriyle Erbil yolundan Musul'a ve oradan da Bağdat'a hareket etme emri almıştır⁵¹⁰. Bu harekete Ermeniler ve Gürcüler de katılıyordu⁵¹¹. Hülagu'nun ordusu neredeyse iki katına çıkmıştı⁵¹². Bu sıralar da Abbasi Halifesi'nin askeri görevlilerinden Aybeg el-Halebî ile Seyfüddin Kılıç, hilafet ordusundan kaçarak Moğollar'a ilhak ettiler. İkisi de Baycunun emrine verildi⁵¹³. Hülagu Bağdat'ın surlarına kadar dayandı⁵¹⁴. Kürt askerlerinin başındaki İbnü'l Kür komutasında yola çıkan hilafet ordusu 16 Ocak 1258 Çarşamba günü Bağdat'ın takriben 50–70 km. kuzeybatısında Frat'ın doğu kıyısına düşen Enbar

⁵⁰³ Ziya Nur Aksun, Selçuklular Haçlı Seferleri Moğollar ve Sonrası, İstanbul, Ötüken Yayın, 2006, s.40

⁵⁰⁴ Özdemir Ahmet, Moğol İstilas Cengiz ve Hülagu Dönemleri, s. 247

⁵⁰⁵ Aknerli Grigor, Okçu Milleti Tarihi, Çev. Hrand Andresyan, İstanbul, Yedi Tepe Yayınları, 2007, s. 51

⁵⁰⁶ Bağdat'ın tahribi ve Abbasi Halifeliğinin sona ermesi bir taraftan Moğolların Yakındoğudaki hâkimiyetini sağlamlaştırırken diğer tarafa coğrafi konumdan dolayı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Moğolların her hareketinde yağma ve tahribata uğramıştır. Bkz. Muammer Gül, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti, Yedi Tepe Yayınları, 2005, İstanbul, s.87

⁵⁰⁷ Aksaraylı Kerimeddin Mahmut, Selçuki Devleti Tarihi, Türkçeye Çev. Nuri Gençosman, Önsöz ve Notlar, F.N. Uzlu, Ankara, 1943 s. 143

⁵⁰⁸ Kerimüddin Mahmud-i Aksarai, Mûsâmeretü'l-Ahbar, s.38

⁵⁰⁹ Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 332

⁵¹⁰ Ahmet Özdemir, Moğol İstilas Cengiz ve Hülagu Dönemleri, s. 265

⁵¹¹ Jean Paul Roux Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 332

⁵¹² Robert Marshall, Doğudan Yükselen Güç Moğollar, s. 104

⁵¹³ Ahmet Özdemir, Moğol İstilas Cengiz ve Hülagu Dönemleri, s. 266

⁵¹⁴ W. Barthold, "Hulagu", s. 582

şehri sınırlarında karşılaştı⁵¹⁵. İki taraf muharebe etmeden 23 gün karşı karşıya durdular. Baycu'nun askerleri Bağdat'ın garp tarafındaki Ahmedin mezarı diye bilinen yere yaklaşan ve iki ordu 1258 yılında karşılaştılar⁵¹⁶. Mutasım, Hülagü'yü tanımakta çok geç kalmıştı ve ayrıca Hulagü'ye karşı direnecek yeterli güçte ve sayıda askeri de yoktu⁵¹⁷. Müsta'sım'ın hayatında Moğollar ile Abbasiler arasında cereyan eden ilk ve son meydan savaşı oldu⁵¹⁸. Baycu Noyan'ın askerleri kırılmış ve Bağdat askerleri şanlı bir zafer kazanmıştı. Emir Sülayman Şah ve askerleri Bağdat surları üzerinde idi⁵¹⁹. Ertesi gün hilafet ordusu çadırlarında uyurken tan yeri ağarırken aniden saldırıya geçen Moğol ordusu çok net bir zafer kazandı⁵²⁰. Müslümanlar büyük bir bela ile karşı karşıya kalmışlardı. Onlardan çok kimse öldürüldü, malları yağmalandı, şehirleri tahrip edildi⁵²¹. Hülagu 15 Şubat'ta halifeyi kabul etti. Yenilen ve yenilen karşılaşması dokunaklı oldu. El-Mutasım, ne olursa olsun, mahvolmuştu ve ölüme mahkûm edildi⁵²². Böylece 500 yıl süren Abbasi Hanedanlığı sona erdi⁵²³. Hülagü Bağdat'ı fethettikten sonra Şam diyarına saldırmaya karar verdi. O düşünce ile Melik Nasır'a korku veren ağır tehditler içeren bir mektup yazdı. Melik onun bu mektubuna sert bir şekilde cevap verdi⁵²⁴. Moğolların en önemli amacı Suriye'yi ele geçirmek ve Memluklar ile Mısır kontrol altına almaktı⁵²⁵.

⁵¹⁵ Ahmet Özdemir, Moğol İstilas Cengiz ve Hülagü Dönemleri, s. 267

⁵¹⁶ Ebu'l Farac Tarihi, s. 568

⁵¹⁷ The Mongols History And Culture For The 800th Anniversary of The Mongolian State, Editors: Bülent Arı-Selim Arslantaş, s. 70

⁵¹⁸ Ahmet Özdemir, Moğol İstilas Cengiz ve Hülagü Dönemleri, s. 267

⁵¹⁹ Ebu'l Farac Tarihi, s. 568

⁵²⁰ Ahmet Özdemir Moğol İstilas Cengiz ve Hülagü Dönemleri, s. 268

⁵²¹ İbnü'l Esir, el-Kamil fi't-Tarih, s. 420

⁵²² Ermeni vakanüvisler Kiragos ve Vatan'a göre ölümü İlhan'ın kendi ellerinden olmuştu, ama buna inanmak pek doğru değildir, Gürcü vakayinamesine göre bir Moğol generalinin kılıç darbeleriyle ölmüştü ve bu da büyük bir olasılıkla yanlıştır. Kuşatmada bulunan Cüveyni'ye gelince, el-Mutasım'ın kaderi hakkında tek bir söz bile etmemektedir. Buna karşın Nasirettin Tusi'nin enekdot türündeki bir anlatısı, Moğol hükümdarla Emir-ül mümin hazinesi ile birlikte hapsedilir ve dört ya da beş gün sonra açlıktan ölür. Bkz. Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 333,

⁵²³ Fars tarihçiler kent surları içinde ölenlerin sayısını 80.000 ile 2 milyon arasında olduğunu belirtirler. Çürüyen cesetlerden yükselen koku öylesine yoğundu ki Moğollar çoğu zaman yaptıkları gibi kamplarını terk etmek zorunda kaldılar. Yine de fars tarihçiler bu katliamı abarmış gibi görünüyor. Çünkü ticari kanıtlar iki yıl sonra ticaretin düzelmekte olduğunu gösteriyor. Bkz. Marshall Robert, Doğudan Yükselen Güç Moğollar, s.105

⁵²⁴ Kerü müddin Mahmud-i Aksaray, Müsameretül-Ahbar, , s. 40

⁵²⁵ İlhanlıların Suriye'yi Memluk yönetiminden almak istemesinin göstergesi Memluklara karşı olan askeri birlikleri şekillendirmek için Batı Hristiyanlarına çok sayıda heyetler göndermesidir. Bkz. Rauven Amitai Preiss-Devid O. Morgan (eds.), The Mongol Empire&Its Legacy, Leiden Brill, 2001, s.58

3. HÜLAGÜNÜN SURIYE SEFERİ

Suriye sözcüğünü Lübnan, İsrail, Ürdün, Suriye'den oluşan bir bütün olarak, ayırım yapmadan, eski anlamında alıyoruz. Haçlı seferlerinin başındaki şiddet ortamından sonra Suriye, neredeyse barış içinde bir arada yaşayan ve tamamen ticaretle uğraşan Selahaddin soyundan gelen Eyyübi Sultanları ve Latinler arasında bölünmüştü⁵²⁶.

Azerbaycan merkez olmak üzere Önsya'da Moğol varlığının temsilcisi durumunda olan Hülagü, bir müddet sonra görevinin üçüncü bölümü olan Suriye ve Mısır'ın itaat altına alınması için hazırlıklara başlamıştı. Bu sırada Suriye parçalanmış durumda idi. Suriye'deki Haçlılar o sırada zayıf durumda olan Kudüs Haçlı Krallığına bağlı ve sahil şeridi boyunca sıralanmış durumda idi. İç kısımlarda ise siyasi birlikten mahrum yerli emirlikler vardı. Bunların içinde en güçlüsü Halep Şam emiri olan Melik Nasr idi⁵²⁷. Melik Nasr Moğollarla pazarlık için oğlunu Hülagü'ye göndermiş ve vergi ödemeye razı olduğunu bildirmişti. Hülagü'nün Fars dilinde yazmış olduğu cevabı Melik Nasr'ın sonunun geldiğini gösteriyordu. Hülagü vergi değil Suriye'yi yönetmek istiyordu⁵²⁸. Moğol ordularının Suriye'ye olan seferleri, yağmalamak ve ganimet elde etmek amaçlarından çok daha fazlasıydı⁵²⁹ aynı zamanda Suriye'yi işgal edip egemenlik altına almaktı. Uzun dönemli hedefleri ise Memlûklara akınlar düzenleyip Mısır'ı kontrol altına almaktı⁵³⁰. Melik Nasr bu cevabın ardından Halep'te oturamaz olmuştu. Hülagü'ye gitmek ve sadakatını arz etmek istiyordu. Fakat beyler buna kesinlikle karşı çıktılar⁵³¹. Hülagu Mugan ovasında istirahat ettikten sonra hâkimiyeti altında bulunan bütün milletlerden asker topladı ve Ermeni ve Gürcü memleketine sulh perver vekiller tayin ettikten sonra, Suriye'ye yürümek için hazırlıklara başladı⁵³². Suriye'ye olan Moğol keşifleri, baskınları sınırın her iki tarafının silahlanmasına neden olmuştu⁵³³.

⁵²⁶Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 337

⁵²⁷Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 82,

⁵²⁸Robert Marshall, Doğudan Yükselen Güç Moğollar, s. 107

⁵²⁹1260'ta ve 1299'ta Moğollar, Suriye'de geçici olarak başarılı oldular ve Suriye'de idari bir sistem kurdular. Bu da Suriye'yi kendi imparatorluklarına katmak istediklerinin apaçık bir göstergesiydi. Bkz. Rauven Amitai Preiss-Devid O. Morgan (eds.), The Mongol Empire&Its Legacy, Leiden Brill, 2001, s. 57-58

⁵³⁰David Ayalon, Outsiders in the Lands of İslam: Memlûks, Mongols and Eunuchs, London, 1988, s.60

⁵³¹Ebulferrec-İbnülibri, Tarihi Muhtarasüddüvel, s. 39

⁵³²Çemiçyan, Moğol İstilas ve Memlûkler, s. 50

⁵³³Rauven Amitai Preiss-Devid O. Morgan (eds.), The Mongol Empire&Its Legacy, s. 57

Hülagu'nun Hristiyan eşi Dokuz Hatun'da Hülagüyle birlikte harekete geçti⁵³⁴. Hülagu 70.000 atlı Tatar ve İranlı kalabalık bir kuvvetle Azerbaycan memleketine geldi. Hülagu oradan büyük prens Baçu Nuin'e ve Ermenistanlı Ağuvanka ve Gürcistan'a hâkim olan diğer Tatar prenslerine bütün eşya ve ailelerle beraber, Anadolu'ya yürüyüp Müslümanların hâkimiyeti altında bulunan diğer bütün yerleri de işgal etme emri verdi. Bu muazzam Tatar kalabalığı Hülagu'nun emrine göre bir deniz gibi akın ederek hemen deniz kıyısına kadar birçok yerleri zapt ettiler. Buralardaki prensler Tatarlar'a karşı geldilerse de hepsi geri püskürtüldüler⁵³⁵. Bu arada Papalık ve Bizans ile diplomatik ilişkilerde bulunuyordu. İşte bu durum karşısında İslam dünyasında kutsal, savaş gaza, bir ölüm kalım sorunu ortaya çıktı. Anadolu'da uc Türkmenleri Moğollar'a ve Bizans'a karşı mücadelenin ön safında girdi⁵³⁶. Bu emirler arasında Hülagü ile diyalog kuranların başında Musul hâkimi Bedreddin Lulu, bunu Moğollar ile yazışan Melik Nasır takip etmiştir. Yaklaşan Moğol tehlikesine karşı Suriye hâkimlerini bir araya getirmeye çalışan Şamda bulunan Melik Eşref yardım maksadıyla Melik Nasır'a başvurduysa da kararsız olan Nasır'dan olumlu cevap alamadı. Melik Eşref'in faaliyetlerinden haberdar olan Hülagu küçük oğlu Yeşmut'u bir Moğol ordusunun başında Meyafarik'in üzerine gönderdi. Fakat kolayca savunulan bir yer olduğu için kuşatma iki yıl sürdü⁵³⁷.

Hülagü Suriye ve Mısır üzerine yapacağı seferin masraflarına Selçuklu hükümdarını da ortak etmiş, onlardan daha sonra yıllık taksitler halinde ödemek üzere Tebriz'de kendi hazinesinden 400 altın baliş, yani 5.000.000 Selçuklu dirhemini ödemek üzere almıştı⁵³⁸. Ordusunun merkezinde bizzat kendisi komuta ediyor, öncü kuvvetlerin başında ise Ketboğa bulunuyordu. Sağ kanadı Baycu'ya, sol kanadın komutasını ise, Suncak Novermişti⁵³⁹. Hülagu 1258 tarinde bütün orduları ile birlikte Suriye'ye yürüdü. Babil memeketi hudutlarını geçip, Halife Mutasım'ın bulunduğu Bağdat şehrini muhasara etti ve bütün ahaliyi öldürdü. Moğollar bu katliamda Hristiyanlar'a dokunmadılar, çünkü Dokuz Hatun bunları kendisine bağışlamasını istedi⁵⁴⁰. Hülagu buna müteakip Mezopotamya'ya akın etti ve

⁵³⁴ Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 338

⁵³⁵ Çemiçyan, Moğol İstilas ve Memlükler, s. 47

⁵³⁶ Hammer, Osmanlı Tarihi, s. 40

⁵³⁷ Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 83

⁵³⁸ Nejat Kaymaz, Pervane Mu'inü'd-din Süleyman, Ankara, Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1970, s.76

⁵³⁹ Ayşe Erdem Kuşçu "İlhanlı Devletinin Kuruluşu ve Memlüklerle İlk Teması", s. 367

⁵⁴⁰ Çemiçyan, Moğol İstilas ve Memlükler, s. 50

Mardin'den Bilecik'e kadar olan bütün eyalet ve şehirleri zapt etti. Oradan Suriye'ye geçip Halep ve Şam'a geçti⁵⁴¹. Suriye seferinde bir yanda Moğollar ve onlarla birlikte hareket eden Ermeniler, Gürcüler ve Suriye'nin kıyı şeridinde hâkim olan Haçlı kırıallıklar, karşı tarafta ise Suriye'nin Müslüman hâkimleri ile Mısır Memlük Devleti karşı karşıya geldi⁵⁴². Moğollarla meydan savaşını göze alarak bir meydan savaşına tutuşan Mısır ordusu Menbic şehrinde korkunç katliamlar yaptı⁵⁴³. Moğolları Azerbaycan'a kadar sürdüler⁵⁴⁴. Kûdüs'ü, Halep'i, Dimaşk'ı geri aldılar. Mısırlılar'ın bu başarısında Frenk süvarilerinin yardımı olmuştu⁵⁴⁵. 25 Ocak 1260 yılı başlarında Moğol ordusu Halep etrafında birleştiler⁵⁴⁶. Hülagu Halep muhasarasını bizzat kendi idare etti. Saldırı başladığı sırada Halep ve Dimaşk hâkimi en-Nasır Dimaşk'ta bulunuyordu⁵⁴⁷. Moğollar Suriye şehir ve kalelerini teslim etmeye zorlamaktaydı. Melik Nasır yaklaşan tehlike karşısında ümidunu Mısır'dan gelecek yardıma bağlamış kendi kuvvetlerini ise Şam'ın kuzeyinde bulunan Bere kalesinde toplanmıştı. Halep şehrini boşaltarak Şam'da savunmaya geçmiş, Halep'te kendisine vekil olarak kardeşinin oğlu Turanşah'ı bıraktı⁵⁴⁸. Hülagu ve askerleri Halep'te Bağdat'taki gibi korkunç katliamlar yaptıktan sonra Harim'e yöneldiler. Harim ahalisi şehri Halep kalesi emiri Fahrüddin'den başkasına teslim etmeyeceklerini söyleyince Hülagu bu duruma çok kızdı. Emir Fahrüddin'i şehre göndererek şehrin teslim alınmasını sağladı. Şehre girdikten sonra Harim ahalisini feci bir şekilde cezalandırdı. Hatta şehri Moğollar adına teslim alan Fahrüddin'i öldürdü. 1260 yılının Şubat ayında Hama halkı şehirlerini tahrip edilmesinden korkarak şehrin anahtarını Hülagu'ya gönderdiler. Hülagu da Hama halkına dokunmayacağını kararlaştırıp şehre aman gönderdi. Ayrıca Hüsrev Şah adında aslen Moğol olmayan birini de buraya vali olarak gönderdi. Birkaç gün sonra Moğollar Dimaşk'ı kuşattılar. Moğol kumandanı Ketboğa yanında⁵⁴⁹ Ermeni Kralı Hetum ve Antakya Prensi Behemond mancınıklarla Dimaşk kalesini sıkıştırmaya başlayınca

⁵⁴¹Çemiçyan, Moğol İstilas ve Memlükler, s. 68, Hülagü 1259 yılında Tebriz'den Suriye seferine çıkarken sefer sırasında Güneydoğu Anadolu'daki şehir ve kasabaları ele geçirerek yağmaladı. Harran, Urfaaman ile teslim olurken, Suruç'ta katliam yapıldı. Bkz. Muammer Gül, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti, s. 87

⁵⁴²Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 84

⁵⁴³Ayşe Erdem Kuşçu "İlhanlı Devletinin Kuruluşu ve Memlüklerle İlk Teması", s. 367

⁵⁴⁴David Ayalon, Outsiders in the Lands of Islam: Memlüks, Mongols and Eunuchs, s.60

⁵⁴⁵Aknerli Grigor, Okçu Milletin Tarihi, s. 64

⁵⁴⁶Nejat Kaymaz, Pervane Mu'inü'd-din Süleyman, s. 78

⁵⁴⁷Ayşe Erdem Kuşçu, "İlhanlı Devletinin Kuruluşu ve Memlüklerle İlk Teması", s. 367

⁵⁴⁸Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 85

⁵⁴⁹AyşeErdem Kuşçu, "İlhanlı Devletinin Kuruluşu ve Memlüklerle İlk Teması", s. 368

şehir halkı teslim olmayı kabul etti⁵⁵⁰. Dımaşk emiri Zeynüddin Hafizi'yi öldürdüler. 6 Nisan 1260'da şehri tamamen ele geçirdiler. Dımaşk'dan sonra Ba'labek'e yöneldiler ve kaleye çıktılar. Moğollar'dan bir gurup emir Baydara kumandasında Gazze'ye geldi⁵⁵¹.

Sıra Kûdüs'e gelmişti. Kûdüs şehri ve Hz. İsa'nın kabri Sultan Selahaddin zamanından beri Müslümanlar'ın elinde bulunuyordu. Bunu duyan Hûlağû Kûdüs üzerine yürüyerek ele geçirdi. Ardından bizzat Kamame Kilisesine giderek orada ibadet etti. Oradan ayrılırken, asker bıraktı ve doğuya geri döndü⁵⁵²

Suriye'nin en büyük şehirlerinden olan Halep ve daha sonra da Şam'ın alınması ile Suriye'nin Müslümanlara ait bölümünün tamamı Moğol idaresine geçmiş bulunuyordu. Bu durumu fırsat bilen Suriye Hristiyanları Moğollar'ın yardımcı kuvveti olarak Müslümanlardan intikam alıyorlardı⁵⁵³. Hûlağu birçok zafer kazandıktan sonra⁵⁵⁴ ordusunun büyük bir bölümüyle birlikte Azerbaycan'a dönerken Ketbuga ve büyük bir Moğol birliğini de Suriye'de bıraktı⁵⁵⁵.

4. HÛLAĞÛNÛN MISIR SEFERİ

Hulagu Suriye'de General Kitbuga'yı bir avuç adamla bırakmıştı. Ülke sakindi. Mısırlılar uzaktaydı. Hristiyan prensliklerde Moğollar'ın az çok müttefiki ya da tarafızdı⁵⁵⁶.

Moğollar'a karşı girişilecek bir mücadelenin meydana getirdiği bu olağan üstü durum Mısır halkını bir takım maddi fedakârlıklarda bulunmaya zorladı. Bu amaçla büyük küçük bütün Mısır halkından kişi başına birer dinar alındı. Ayrıca

⁵⁵⁰Nejat Kaymaz, Pervane Mu'inü'd-din Süleyman, s. 78

⁵⁵¹Ayşe Erdem Kuşçu, "İlhanlı Devletinin Kuruluşu ve Memlüklerle İlk Teması, s. 369, Ayn-ı Calut savaşı ile önemli bir darbe alan Moğollar hem bunu telafi etmek hem de Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Irak'ın kuzeyi ve Suriye üzerinde hâkimiyet kurabilmek için, Altınordu ve Çağatay Oğullarının rahat bıraktıkları oranda, hemen her yıl hemen her yıl Suriye üzerine seferler düzenlediler. Ancak bu seferlerin ve saldırıların hiçbirinde başarılı olamayan Moğollar Fırat boylarında ve Anadolu'da tutunmaya çalışmışlardır. Bkz. Muammer Gül, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğollar, s. 89

⁵⁵²Aknerli Grigor, Okçu Milletin Tarihi, s. 63

⁵⁵³Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 86

⁵⁵⁴Çemiçyan, Moğol İstilas ve Memlükler, s. 52

⁵⁵⁵Reuven Amitai, The Mongols in the Islamic Lands, British Library Cataloguing in Publishing, Data, 2007, s.20

⁵⁵⁶Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 355

mülk sahiplerinden bir aylık peşin vergi ile zenginlerden ve tüccarlardan acil olarak zekâtlar toplandı. Ailesinden miras kalanların miraslarının üçte biri, çarşı ve giriş kapılarından birçok eşya alındı⁵⁵⁷. Memluk sultanları ise Moğollarla savaşmanın tehlikelerini ciddi bir şekilde anlamış ve Moğolların yönetimi ve krallığı ele geçirmek istediğini anlamışlardı. Bu nedenle Memluklar ordularını daha da güçlendirmişler ve geniş bir alanda casusluk sistemi kurmuşlar ve herhangi bir Moğol istilasının ihtimaline karşı da geniş bir haberleşme ağı kurmuşlardı. Ve son olarak ta Altın Orda Kağanı ile diplomatik ilişkiler kurmaya başlamışlardı⁵⁵⁸.

Halep ve Şam olmak üzere, Suriye'nin birçok şehrini itaati altına almış olan Hülagu, geneleksel Moğol politikası gereğince seferinin ikinci bölümü olan Mısır için bir elçilik heyeti hazırlayarak Mısır sultanı teslim olmaya davet etti. Bu davet mektubunda genellikle Cengiz Han'dan itibaren Moğol Hanı'nın yaptıklarını, kendi başarılarını sıralayarak sultandan yıllık vergi göndermesini, yani itaatini bildirmesini, aksi halde savaşa hazırlanmasını bildirdi⁵⁵⁹. Harezmi saltanat naibi Kutuz, Aybeg'i bertaraf ederek Memlûk tarihine geçmişti. Böylece Mısır'da askeri idare ile devlet idaresi de Türkler'in eline geçmiştir. Moğollar Suriye'yi itaat altına alıp Mısır sınırlarına dayandıkları anda beklenmedik bir olay cereyan etti⁵⁶⁰ Hülagü Han kardeşinin (Mönke Kağan) ölüm haberini alır almaz 1260 yılı, kış mevsiminin sonunda ya da yazın başlangıcında, Suriye'nin kuzeyinden çekilmişti⁵⁶¹

4. 1. Ayn-ı Câlût Savaşı

Hülagu doğu'ya seyahatinden önce başkomutanlığı Ketboğa'ya bırakmış Memluklar'a mektup göndererek teslim olmalarını istedi. Generaller bu isteği ret etmiş sefaret heyetini de katletmiştir⁵⁶². Mısır Memlûk Devleti'nin tutumunu ve

⁵⁵⁷ Ayşe Erdem Kuşçu, "İlhanlı Devletinin Kuruluşu ve Memlûklerle İlk Teması", s. 369

⁵⁵⁸ David Ayalon, *Outsiders in the Lands of Islam: Memlûks, Mongols and Eunuchs*, s.60

⁵⁵⁹ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri*, s. 86, Hülagü Memlûklere bir mektup göndermişti. Büyük imparatorluğu nasıl ele geçirdiğimizi ve toprağını kirleten karmaşaya nasıl son verdiğimizi duymuş olmalısınız. Siz ancak uçabilirsiniz ve biz kovalarız. Nereye kaçarsanız kaçın, hangi yolu kullanırsanız bizden kurtulabileceksiniz. Atlarımız çok hızlı, oklarımız çok keskin, kılıçlarımız gök gürültüsü gibi, yüreklerimiz dağlar kadar sert ve askerlerimiz kum gibi. Kaleler bizi engelleyemez, silahlar bizi durduramaz, semaya karşı edeceğimiz dular işe yaramaz. Bkz. Marshall Robert, *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*, s. 108

⁵⁶⁰ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri*, s. 86

⁵⁶¹ Reuven Amitai, *The Mongols in the Islamic Lands*, s. 20

⁵⁶² Berthold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür*, s. 68

haçlıların menfi davranışlarını zamanın da öğrenen Kit-Buğa Noyan, ağırlıklarını Şam'da bırakarak az kuvvetle Sultan Kutuz'a karşı yürümüştür. Moğol kuvvetleri Mısır yönünde 10 günlük yol aldığı sırada, Mısır öncü birlikleri, Baybars'ın idaresinde yola çıkmış ve Hristiyanların elinde bulunan erzak yönünden zengin kaleleri ele geçirmiş, daha sonra gelecek olan Mısır kuvvetlerinin başarı şansını arttırmıştır. Nihayet iki tarafın kuvvetleri 25 Ramazan 658/Eylül⁵⁶³ 1260⁵⁶⁴ tarihinde Filistin topraklarının kuzeyin düşen⁵⁶⁵ Taberiye yakınlarındaki⁵⁶⁶ "Ayn Celüt" denilen yerde karşı karşıya geldiler⁵⁶⁷. Burada tarih alt üst oldu. Moğollar alşıl gelmiş kahramanlıklarıyla iyi savaştılar ama karşı ordu sayıca üstündü ve Moğolları büyük bir hezimete uğrattı⁵⁶⁸. Bu savaş İlhan Devleti'nin batı da almış olduğu ilk malubiyet olup⁵⁶⁹ Moğolların batıya olan yayılmasını durdurmuştur ve Mısır'ı ve Akdeniz dünyasını Moğol işgalinden kurtarmıştır⁵⁷⁰.

Bu harp neticesinde İran Moğollar'nın kati sınırları belli oldu. Suriye ve Filistin Memlukların elinde kaldı. Fırat vadisinin garp kıyısı hudut olarak belirlendi. Bunun şimalinde İlhanlılar devleti peyk devletler olarak, Küçük Ermenistan ve Selçukluların Anadolu'sunu ihtiva ediyordu. Anadolu, tıpkı Kafkasya bölgesi gibi, şimdiye kadar gevşek bir şekilde nüfuzu altında bulunduğu Altın-Ordu'dan ayrıldı⁵⁷¹. Aralık 1260'ta hülagu güçlerini yeniden boşuboşuna Suriye'ye sürdü. Halep'e kadar vardılar ama aynı ayın 10 da Humus yakınlarında geri püskürtüldüler. İslam

⁵⁶³ Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 89, Ayn-ı Câlût'da Moğollar'a karşı büyük bir zafer kazanan Baybars, Bahri Memlûkleri'nin dördüncü sultanı olup, bir rivayete göre 1223 diğer bir rivayete göre 1228 yılında Kıpçak ülkesinde doğmuştur. Bir yağma esnasında sütkardeşleriyle beraber esir edilip önce Sivas'a, oradan Halep'e ve sonra Şam'a götürüldü. Önce Şamki bir kuyumcuya satılan Baybars, Hama'da emir Ala al-Din Aytigin al-Bundukdari al-Salihi tarafından satın alındı. Mısır Eyyubi sultanı Melik al-Slih Nacm al-Din Eyyub tarafından affedilerek, Kahire'ye geldi ve hükümdarın bahri köleleri arasına girdi. Bkz. M. Fuat Köprülü, "Baybars", İslam Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1949, s. 357

⁵⁶⁴ Hammer, Omsalı Tarihi, C.1, Ankara, 1999, s. 40

⁵⁶⁵ Hülagü'nün Suriye'den ayrılışı sonrasında amacının Suriye'deki Moğol hâkimiyetini korumak ve sağlamlaştırmak ayrıca mümkün olduğu kadar Suriye'deki topraklarını genişletmek ve güzü-kulağı kıyıda yaşayan Franklar ve Mısır'a hâkim olan Memluklar üzerinde olmuştur. Buda bize Hülagü'nün niyetinin yakın bir gelecekte Suriye üzerine yeniden büyük bir ordu göndermek ve daha sonra da apaçık bir şekilde Mısır üzerine bir ordu göndermek olduğunu göstermektedir. Bkz. Reuven Amitai, The Mongols in the Islamic Lands, s. 19

⁵⁶⁶ Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri, s. 89

⁵⁶⁷ Rauven Amitai Preiss-Devid O. Morgan (eds.), The Mongol Empire&its Legacy, s. 57

⁵⁶⁸ Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 356

⁵⁶⁹ Abdulkadir Yuvalı, "İlhanlılar", s. 360

⁵⁷⁰ J.J.Saundders, Muslims and Mongols, Edit by G.W.Rice, s.67

⁵⁷¹ Berthold Spuler, "İlhanlılar", İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1950, s.968

ölmüyordu diriliyordu. Haçlıların bile fazla zamanı kalmamıştı⁵⁷². Onlar Ayn-ı Culut'tan sonra Memluklar'e saldırıya geçmeyi hiç denemediler⁵⁷³. Moğolların 60 yıla yakın kesintisiz kazandığı zaferleri içerisinde bu yenilgi Moğollara büyük bir saygınlık kaybettirmiştir⁵⁷⁴. Memlukların saldırıları Moğollara intikam almak için ilham vermiş olsa da Ayn-ı Culut savaşında Memluklara karşı yenilgi almak Moğollar açısından yeterince kötüydü. Fakat Memlukların de ön cephesi düzeltilemeyecek derece de hasar görmüştü ve bu da Memluklar açısından oldukça küçük düşürücü bir sonuçtu⁵⁷⁵. Memluk liderleri, Ayn-ı Calut zaferinin Moğol tehlikesini tamamen sona erdirmediğini, Hülagü'nün varislerinin Suriye üzerine başka akınlar da düzenleyebileceklerinin farkındaydılar ve Moğollar 1260'taki yenilginin intikamını almak isteyeceklerinin bilincindeydiler. Memlukların enerjik lideri Sultanı Baybars savaş ihtimaline karşı iki strateji geliştirmiştir:

- 1) Orduyu genişletme, güçlendirme ve iletişim sistemini yeniden organize etme, casusluk sistemini güçlendirme ve genişletme, ulaşım altyapısını sağlamlaştırma ve sınır tahkimatı,
- 2) Öncü taburda tutarlı ve kararlı bir politika adapte etmek. Bu gibi önlemler sınır hattındaki olası bir Moğol istilasını geri püskürtmek için gerekli ve önemli adımlardır. Baybars bu gibi önlemler alırken aynı zamanda varisleri de Karadeniz'in kuzey steplerinde yer alan Altın Orda Devleti'nin dostluğunu kazanmıştır⁵⁷⁶.

⁵⁷²Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 357

⁵⁷³Greard Chaliand, Göçebe İmparatorluk, s. 116, Moğol yanlısı Rashid al-Din Ayn Celut savaşını farklı bir şekilde tanımlamaktadır. Kutuz küçük bir orduyla ön saflarda kendine yer edinmiş ve ilk karşılaşmadan sonra geri çekilmiş ve Moğolları tuzağa çekmiştir. Ne Memluklar ne de Moğollar işbirliğine yanaşmamıştır. Rashid al-Din'e göre Ketbuga hakkındaki asılsız iddialar savaşın sonucunu önemli bir şekilde etkileyebilirdi. Belki de Moğolların yenilgisini daha kabul edilebilir bir şekilde açıklamaya çalışıyordur. Ona göre Memluklar, Moğolların sık sık yaptığı klasik step savaş taktikleri kullanıyorlardı, Bkz. David Ayalon, Outsiders in the Lands of İslam: Memlüks, Mongols and Eunuchs, s.139

⁵⁷⁴J.J.Saundders, Muslims and Mongols, Edit by G.W.Rice, s.67

⁵⁷⁵Rauven Amitai Preiss-Devid O. Morgan (eds.), The Mongol Empire&İts Legacy, s.71

⁵⁷⁶David Ayalon, Outsiders in the Lands of İslam: Memlüks, Mongols and Eunuchs, s.134

5. HÜLAĞÜNÜN ÖLÜMÜ

Hayatının son dönemlerinde Suriye Mısır üzerine sefer hazırları yaptığı sırada aniden rahatsızlanmış, hekimler çeşitli ilaçlar kullanmışlarsada fayda vermemiştir⁵⁷⁷. Hülagu'nun nasıl öldüğü kesin olarak bilinmemektedir. Zehirlenerek öldüğüne dair bilgiler varsa da bunların doğruluğu kesin değildir⁵⁷⁸. Cihangirlikte hükümdarlıkta tam bir istiklal sahibi olmuş, dört bucağın sultan ve melikleri başlarını onun buyruğu altına koymuşlardı. Ecel yakasına yapıştı. Zeval noksan tozları onun kemalinin çevresini de kapladı. Hicret yılının 663'e eriştiği Rebiül'ahir ayının 19. Cuma günü öldü⁵⁷⁹. Hülagu'nun 1265 yılında ölmesi ile yerine büyük oğlu Abaka tahta geçmiştir⁵⁸⁰.

Hülagu'nün ölümü üzerine karısı Dokuz Hatun, Suryani ve Ermeni ruhanilere mektup yazarak, Hülagu'nun Hristiyanlığı sevdiğini ve dindar olduğunu yazdı. Onun için ayin yaptırmak istediğini söyledi. Bazı Süryaniler, Hatun'un teklifini uygun gördüler fakat Vardan Vardabet ve Ermeni ruhanileri bunun caiz olmadığını söyleyip Hülagu'nun Ali Cenap olduğunu onu yâd etmek için vergileri hafifletmelerini teklif ettiler. Üç gün sonra Dokuz Hatun'da öldü. Bütün Hristiyanlar yas ilan etti. Çünkü Dokuz Hatun döneminde rahat yaşıyorlar ve Hristiyanlık ibadetlerini serbestçe yapabiliyorlardı⁵⁸¹.

6. BAYCU NOYANIN ANADOLU SEFERLERİ

Moğollar, daha Cengiz zamanın da batı ülkelerine doğru saldırıya başlamışlardı. Selçuklulara komşu olan ülkeler Kıpçak, Gürcistan ve Ermenistan

⁵⁷⁷ Abdulkadir Yuvalı İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri I, s. 173

⁵⁷⁸ Vartan, Türklerin Anadolu'yu İstilas Tarih, Eski Ermeniceden Mukayese ve Tercüme Eden. H. D. Andriasyan, Türk Tarih Kurumu, 1934, Ankara, s. 79

⁵⁷⁹ Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, Selçuki Devleti Tarihi, s. 164

⁵⁸⁰ Abdulkadir Yuvalı, "İlhanlılar", s. 361

⁵⁸¹ Çemiçyan, Moğol İstilas ve Memluklar, s. 57

tehtit altında bulunuyorlardı. Selçuklu ülkeleri Irak, El-Cezire, hatta Suriye korku içinde bekliyorlardı⁵⁸².

1242–1243 kışında Baycu Erzurum’u aldı ve ilkbaharda Orta Anadolu’ya ilerledi. Selçuklular Franklar, İznik ve Trabzon hükümdarlarından yardım istedi ve düşmanlarının gelişlerini beklemeden Selçuklu Sultanı II. Keyhüsrev (1237–1246) güçlerini Erzincan bölgesinde bir sıra dağ olan Köseadağ’a doğru yerleştirdi. Birçoğu gibi kibir onun da gözlerini kör etmişti. Savaşın önce heyetle karşılıklı ilişki içindeyken (bunlar Moğolların gözünde bir ayrıcalıktır) Baycu’ya küçümseyici yanıtlar vermişti. Baycu ona şu sözleri söylemekle yetinmişti. “ Pek küstahça konuştunuz. Zafer Tanrı’nın onu bahşettiği kişinin olacaktır.” Baycu saldırıyı denedikten sonra kaçıyor gibi görünmekten ibaret olan eski kurnazlığa başvurdu. O dönemde göçebe geleneklerine yakın olan Selçukluların buna aldanmamaları gerekirdi. Moğolların peşine düştüler ve 26 Haziran 1243’te korkunç bir yenilgiye uğradılar. Anadolu teslim olmuştu⁵⁸³. Ordu tamamen Moğollar’ın eline geçti, sağ kalanlar kendi başının kaygısına düştü. Kaçanları kovalayan Moğollar Sivas dayandı⁵⁸⁴. Baycu kapıları işgal karşısında hemen açan Sivas’a, direnmek isteyen ve ağır biçimde cezalandırılan Tokat ve Kayseri’ye vardı. Sultan Ankara’ya kaçmıştı. Vezirin esnek ve hızlı politikası ülkeyi yıkımdan kurtardı. Vezir teslimiyetini ilan etmek için Baycu’yu Hazar Denizi’nin güneyinde ziyaret etti. Galip gelenin tüm isteklerine boyun eğerek vasalı olmayı ve altın, gümüş, at ve deveden oluşan bir haraç ödemeyi kabul etti; Moğol garnizonlarının birçok müstahkem mevkide yerleşmesine birçok prensin haslık olmasına razı oldu⁵⁸⁵. Köseadağ bozgunundan sonra Ermeniler baş kaldırmış, komşu şehirlere akın ederek önlerine gelenleri öldürmüşlerdir. Bunun üzerine İsfahanlı’nın başında bulunduğu bir ordu Ermeniler üzerine gönderildi. Bu arada Gıyaseddin Keyhüsrev’in hasta olduğu haberi geldi. Kalelerin geri vermesi şartıyla Ermeni Tekürü ile antlaşmaya varıldı⁵⁸⁶.

Baycu Köseadağ savaşından 13 yıl sonra Anadolu’ya ikinci gelişi diğeri gibi akın ve istila amaçlı değil, sivil ve askeri ağırlıkları ile Anadolu’ya yerleşmeye

⁵⁸²Halil Edhem, Kayseri Şehri, Haz. Kemal Göde, Ankara, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, s.82

⁵⁸³Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 301

⁵⁸⁴Müneccim Baş, Anadolu Selçukileri, Haz. Hasan Fehmi Turgal, İstanbul, Türkiye Matbaası, 1935, s. 61

⁵⁸⁵Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 301

⁵⁸⁶Müneccim Baş, Anadolu Selçukileri, s. 63

hazırlanıyordu. Beraberinde Kurulas kabilesinden Yasavur Noyan'ın oğlu Hoca Engürek ile diğer noyanlar vardı⁵⁸⁷. Baycu Noyan, Anadolu'ya hareket ettiği sırada Selçuklu tahtında II. İzzüddin Keykavus bulunuyordu. O sırada 28 yaşında idi. Keykavus dirayetsiz bir hükümdar olup Hristiyan dayılarından ve bazı emirlerinden bir takım fena alışkanlıklar edinmişti⁵⁸⁸. Baycu'nun elçileri sık sık Rum diyarına akın etmeye başladılar. Her sene onları göndermek için hazineden büyük paralar sarf ediliyordu⁵⁸⁹. 1254 yılında Moğol elçileri Konya'daki Sultan İzzüddin'e sık sık gelerek büyük hana hizmet etmek üzere (onun hâkimiyetini tanımak için) bizzat yola çıkmasını, aksi takdirde Moğol askerlerinin memleketi istila ve yağma edeceklerini bildirdiler⁵⁹⁰. Hülagü kendisine kışlak olarak Mugan'ı seçmişti. Burada bulunan Baycu oradan ayrılıp Köseadağ savaşı sonucunda hâkimiyet altına alınan Anadolu'ya göçmeye mecbur kaldı. Buraya gelir gelmez Erzurum'dan Aksara y'a kadar bütün Anadolu şehirlerini tahrip etti. Bunun üzerine Selçuklu sultanı İzzüddin Keykavus Baycu'ya karşı mücadeleye karar verdi. İki ordu 15 Ekim 1256 tarihinde Sultan Hanı civarında savaşa tutuştu, fakat Selçuklu ordusu kolaylıkla bozguna uğradı. İzzüddin Keykavus'un kardeşi IV. Kılıç Arslan ve tarafları Moğollara dayanmak suretiyle iktidarı elde etmek istediğinde Baycu ile bir sulh anlatması imzaladılar ve Moğollara tekrar itaatlerini arz ettiler⁵⁹¹. Keykavus mevkindi muhafaza edebilmek için, Bağdat'ı da zapt eden Hülagü'nün katına gitmeyi zaruri gördü. Baycu ile savaştığı için çekinen Selçuklu hükümdarı kendisini affettirmek için Hülagü'ya çeşitli hediyeler götürdü ve af diledi. Hülagu Dokuz Hatun'un ricasıyla onu affetti⁵⁹². Hülagu, II. İzzüddin Keykavus'un, kardeşi IV. Rüküddin Kılıç Arslan ve II. Alaaddin Keykubat ile müşterek hükümdarlık etmesini kararlaştırdı. Ancak Alaaddin ortadan kaldırıldı. Memleket İzzüddin ile Rüküddin aralarında taksim edildi⁵⁹³. Alaaddin Keykubat'ın zamansız ölümünden sonra zaaf gösteren Anadolu Selçuklu Devletini, gittikçe artan bir baskı altına aldılar. Daha Hülagü, Yakın Doğu'ya gelmeden başlayan bu baskı (Baycu'nun Köseadağ Zaferi 1243) Selçuklular'ın 1276'da İlhan'ı matbu tanınması ile gelişti⁵⁹⁴. Bu arada Hülagü'nün ordularının hazırlık haberini alan

⁵⁸⁷ Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Devleti Tarihi Kuruluş Devri I, s. 66

⁵⁸⁸ Osman Turan, Anadolu'da Moğollar, s. 28

⁵⁸⁹ İbn-i Bibi, Anadolu Selçuki Devletleri Tarihi, Çev. Nuri Gençosman-F.N Uzluk, Ankara, Uzluk Basım Evi, 1941, s. 255

⁵⁹⁰ Ebu'l Farac Tarihi, s. 559

⁵⁹¹ Ayşe Erdem Kuşçu, "İlhanlı Devletinin Kuruluşu ve Memlûklerle İlk Teması", s. 365

⁵⁹² Osman Turan, Anadolu'da Moğollar, s. 28

⁵⁹³ Berthold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür, s. 64

⁵⁹⁴ Yılmaz Öztuna, İran (İlhanlılar), s. 558

Rükneddin Hülügü'nün ordusuna katılmak üzere hazırlıklara başladı. Rükneddin Hamedan'da Hülügü'ye ulaştı. Hülügü kendisini ağırladı ve Sultanlığı için onay verdi⁵⁹⁵. Rüknettın Kılıç Arslan'ın 2.000 kadar Moğol askeri ile dönerek tüm Selçuklu Devleti'nin sultanı olduğu haberi duyuldu⁵⁹⁶. Keykavus ise bütün eksiklikleri ve hatalarına rağmen Moğllarla mücadele yolunu tercih ettiğinden Anadolu Türkleri arasında daima destek buluyordu. Kılıç Arslan Konya'da tahta geçince yeni bir hükümet kuruldu⁵⁹⁷. İlhanlılar'ın Anadolu'da "emir-i leşger, başkumandan" adıyla bir İlhanlı generali, gerçekte askeri umumi valisi bulundurması, Selçuklu sultanlarının bunların oyuncağı haline gelmesiyle otoritesini kaybetmesi, bu yüzden Anadolu'da Türkmen beyliklerini teşekkülü ile neticelendi⁵⁹⁸. Tamamen hükümeteşizliğin bir eseri olan bu beylikler, yeni bir rejim olmaktan ziyade ümeralık vazifesine devam etmiş gibi kurulmuşlardı⁵⁹⁹.

7. ABAKA HAN VE SURİYE SEFERİ

Abaka Hülügü'nün en büyük oğlu olup babası gibi Moğolistan'da doğdu⁶⁰⁰. Annesi Suldüz boyundan Yisuncun Hatun idi. Suldüzların İlhanlı devletinin dayandığı boyların en başında iki oymaktan biri (diğeri Celâyir) olduğunu biliyoruz. Abaka, babası ile birlikte İran'a gelmiş ve onun tarafından Horrasan'a vali olarak tayin edilmişti Hülügü'nün vefatından sonra⁶⁰¹ Moğol şehzadeleri ve hatunları toplanarak Yasa'yı bildiğinden, bigili ve becerekli olduğundan Abaka'yı babasının yerine seçtiler. Abaka tahta çıkmak istemeyip kardeşleri ve amcaları olduğunu söylediyse de Abaka'yı, babasının kendisinin tavsiye ettiğini, meclisin de buna karar

⁵⁹⁵Müneccimbaşı, Anadolu Selçukileri, s. 68

⁵⁹⁶Arda Deniz, Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlı Devleti Tarihi, s. 93

⁵⁹⁷Arda Deniz, Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlı Devleti Tarihi, s. 96

⁵⁹⁸Selçuklular'ın "ilahi" olduğundan, Tanrıdan geldiğinden hiçbir Türk'ün şüphe dahi etmediği otoritesi öyle bozuldu ki, son sultan II. Mesut, Kayseri'deki sarayında utandırıcı derecede mütevazı şartlar da ölünce (1308), hiçbir Selçuklu şehzadesi ne sultan ilan edildi, ne de kendisi sultanlık iddia etti. Böyle bir şey olsa bile kaç kişiye söz geçireceği de su götürürdü. Anadolu Türklüğü, Osmanogulları'nın sivrilmesine kadar bu durumun ızdırabını çok ağır şartlarda çekti. Zira baş kalmamıştı ve birlik, bütünüyle bozulmuştu. Bkz. Yılmaz Öztuna, İran (İlhanlılar), s. 558

⁵⁹⁹Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", Belleten, C.XIV, S. 55, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1950, s. 325

⁶⁰⁰Yılmaz Öztuna, Devletler ve Hanedanlar İslam Devletleri, s. 560

⁶⁰¹Faruk Sümer, İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir, Belleten, C. LIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 177

verdiğini söyleyerek ikna ettiler⁶⁰². Abaka 1265 yılında tahta çıktı. Kadınlara ve çocuklara ve büyüklere hediyeler dağıtıldı⁶⁰³.

Abaka tahta çıkar çıkmaz idari ve askeri yeni tayinler yaptı. Kardeşi Yasmut'u Kıpçak akınlarına mani olması için Derbent boğazına gönderdi⁶⁰⁴. Bu arada 1266 yılında Mısır Emiri Bindikdar Kilikya Kralı Hrtum'a⁶⁰⁵ kendisine itaat etmesi için bir elçi gönderdi. Ermeni padişadı Moğol korkusundan bir cevap veremedi. Hatum, Bindikdar'ın kendi üzerine asker gönderdiğini öğrenince Rum'a kaçıp Moğol beyi Nefci'den yardım istedi. Ancak Nefci Abaka'nın emri olmadan yardım edemeyeceğini söyledi⁶⁰⁶.

Baybars el-Bundukdari Suriye'nin Antakya'sına ordu gönderdi. Şehirde güçlü bir kuvvet olmadığından şehir hemen zapt edildi. Şehirdeki bütün erkeler kesildi. Kiliseleri yakıldılar, kadınları ve kız çocukları esir aldılar. Geriye harebe yığınlarından bir çöl kaldı⁶⁰⁷. 1270 senesinde Hristiyanların "Tanrının şehri", "Şehirlerin Anası", dedikleri Antakya kısa bir müddet için Müslümanların eline geçmiş oldu. Bu arada Baybars Anadolu'ya sefer yapmaya karar verdi. Mısır Türk Memlûk askeri, Moğol ordusunu Elbistan yakınlarında ansızın bastırarak hücum ettiler. Yasa'ya göre düşmanla karşılaşmadan kaçmak olmadığından, birçok Moğol büyükleri muharebe sahasında öldü⁶⁰⁸.

Abaka Suriye'de tehlikeli olan durumu düzeltmek için taaruzda bulundu ise de Fırat kenarındaki Rehbe'de yenildi ve kuşatma altında bulunan Bire bölgesinden çekildi⁶⁰⁹. 1271 yılında Suriye seferini ertelemiş olan Abaka az sayıda güçle Halep'e karşı bir saldırı başlattı. Yakıp yıktı fakat bir müddet sonra geri çekildi⁶¹⁰. Abaka Suriye'yi daha iyi savunabilmek için Hristiyan hükümdarlardan Fransa kralı Sen Lui'ye, Sicilya kralı Şarl'a, Argon kralı Jak'a sefirler yollayarak, müşterek hareket etmelerini teklif etti. Hükümdarlar Baybars'ın zaferlerinden dolayı bu teklifleri

⁶⁰²Ziya Nur Aksun Selçuklular Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası, s. 149

⁶⁰³Berthold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür, s. 78

⁶⁰⁴Ziya Nur Aksun, Selçuklular Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası, s. 149

⁶⁰⁵Ebül Farac Tarihi, s. 586

⁶⁰⁶Ebulferrec-İbnülibri, Tarihi Muhtasrüddüvel, s. 48

⁶⁰⁷Ebül Farac Tarihi, s.589

⁶⁰⁸Abaka Yasa'yı iyi bilen bir askerdi. Müslümanları memnun etmek için Cüveyni kardeşleri kulllanmakla, idarede bir büyüklük göstermek istemiştir. Fakat tebasından birini diğerine karşı kullanmak teşebbüsleri iyi idarecelik sıfatıyla bağdaşmazdı. Bkz. Ziya Nur Aksun, Selçuklular Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası, s. 150

⁶⁰⁹Muammer Gül, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti, s. 91

⁶¹⁰Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 370

olumlu karşılamadılar⁶¹¹. 1272 senesinde Suriye’de olan durumu taarruzla önlemeye çalıştı ise de ordu 11 Aralık 1272 Pazar günü Fırat kenarında ar-Rahba’da ordu bozguna uğradı, ordu kumandanı Çınkar öldü. Frat üzerindeki al-Bira kalesi de muhasaradan kurtuldu⁶¹². Suriye’den henüz dönmüşken Maverâünnehir’e doğru yola çıktı. Ürgenç, Hive’yi yakıp yıktıktan sonra 29 Ocak 1273’de Buhara’ya girdi. Bir hafta boyunca şehri yağmaladı⁶¹³.

Baybars, Abaka’dan Müslüman ülkelerden el çekmesini istemiş fakat reddettiği gibi, elçilere hoş olmayan sözlerde söylemişti. Ertesi yıl Abaka’nın isteği üzerine Moğol ve Selçuklu kuvvetleri Bire (Birecik) yakınlarında karşılaştılar. Moğol kuvvetlerinin başında Abatay Noyan vardı. Selçuklu kuvvetlerinin başında Pervane bulunuyordu. Fakat Bire kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı⁶¹⁴. Bu esnada Türkiye Selçuklular tahtında IV. Kılıç Arslan bulunuyor devlette Muinüddin Süleyman Pervâne tarafından idare ediliyordu. Perâne iktidarı tamamen elinde bulundurmak için Kılıç Arslan’ın altı yaşındaki oğlu Keyhüsrev’i tahta çıkardı. Memlük Sulatani Baybars’a mektup yazarak Anadolu’yu Tatarlar’ın hükmünden kurtarmasını istedi. Baybars bu teklifi olumlu karşıladı. Ancak Anadolu’ya sefer bir yıl ertelenince⁶¹⁵ Mısırlı askerler Kilikya’ya saldırdılar. Bu sırada kiral memleket dışında bulunuyordu. Kırılın kardeşi ve halk Mısırlı askerlerle savaşa tutuştular. Ancak Ermeniler kırıldılar, kırılın oğlu Leon esir edilmiş diğer oğlu Toros öldürülmüştü⁶¹⁶. Baybars 1277 de Halep’ten Anadolu’ya hareket edebildi. Elbistan Ovasında Moğol, Selçuklu ve Gürcü kuvvetleri ile karşılaştı. Bu savaş Baybars’ın zaferi ile sonuçlandı. Baybars halkın sevgi gösterileri arasında Kayseri’ye girdi. Pervane yanına Selçuklu sultanını da alıp Tokat’a kaçtı⁶¹⁷.

Baybars 1277 yılında öldü. Tahta geçen Kalavun erdemli biri olsa da, Baybars gibi bir saygınlığa sahip değildi⁶¹⁸. Elfi (Sultan Mansur Kalavun küçükliğünde bin dinara satıldığı için Elfi yani bine mensup denmiştir.) Mısır ve Şam’ı ele geçirmeye karar verdi. Ancak sungur kendisine destek vermedi. Elfi kuvvetlenip taraftar toplayınca Sungur kaçmış ve Rehbe’ye gelmişti. Sungur burada

⁶¹¹Aksun Ziya Nur, Selçuklular Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası, s. 149

⁶¹²Berthold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür, s. 84

⁶¹³Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 370

⁶¹⁴Sümer Faruk, Anadolu’da Moğollar, s. 39

⁶¹⁵Sümer Faruk, İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir, s. 179

⁶¹⁶Ebül Farac Tarihi, s. 586

⁶¹⁷Faruk Sümer, İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir, s. 181

⁶¹⁸Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 370

İsa ibni Mühenna adlı bir bedevi emir ile birleşip Şam ve Mısır'ı kendilerine teslim edilmesini ve Abaka'nın Şam'a gelmesini istediler. Moğollar Şam'a geldiklerinde Sungur kaçıp Seyhun kalesine kapandı. Moğollar önlerine çıkan her şeyi yakıp yıktılar⁶¹⁹.

Mengü Timur Şam'dan döndüğü ve Abaka ile birleştiği sırada ecel Abaka'nın vücuduna girdi. 20 Zilhicce 680'de (3 Nisaan 1282) öldü⁶²⁰. Babası gibi Urmiyye Gölünde Şahi adasına gömüldü⁶²¹

8. AHMET TEKÜDAR HAN

Abaka'ya yas tutuldu ve kumandanlar silahlar giydiler. Sonra umumi bir toplantı yapılarak, Hülagü'nün Kutay Hatun'dan olan oğlu Ahmet⁶²², yaşının büyüklüğü rütbesinin ve mevkinin üstünlüğü sebebiyle şehzadelerin önüne geçti. Şehzadeler, hatunlar ve tümen beyleri ona biat ettiler. Mart 1282 de saltanat tahtına oturdu⁶²³. Ahmet doğudaki siyasi olaylara oldukça etki edecek bir yol buldu, tahta geçmeden önce 1282 başlarında İslamiyet'i kabul etti ve Ahmed adını aldı⁶²⁴. 1282 Eylül de Kahire'ye heyet göndererek Müslüman olduğunu ve barış yapmak istediğini bildirdi⁶²⁵. Kendini İslam'a adayan Ahmed zamanında İslam hızlı bir şekilde yayılmaya başladı⁶²⁶.

Ahmet Rum sınırında karışıklık çıkaran ve durmadan ülkenin etrafında fitneye sebep olan Şam askerlerinin faaliyetlerini önlemek için Kutbeddin Şirazi ve Rum vezirliğinde bulunmuş olan Bahaeddin Rudekerdi'yi elçi olarak Şam padişahına gönderdi. Şam padişahı Ahmet'in beklentisi dışında bir mektup yazarak cevap

⁶¹⁹Ebulferec-İbnülibri, Tarihi Muhtasrüdüvel, s. 51

⁶²⁰Kerü müddin Mahmud-i Aksarayî, Müsameretül-Ahbar, s. 106

⁶²¹Yılmaz Ötuna, Devletler ve Hanedanlar İslam Devletleri, s. 560

⁶²²Ziya Nur Aksun, Selçuklular Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası, s. 152.

⁶²³Kerü müddin Mahmud-i Aksarayî, Müsameretül-Ahbar, s. 107

⁶²⁴Öztuna Yılmaz, Devletler ve Hanedanlar İslam Devletleri, s. 561

⁶²⁵Hükümdarın din değiştirmesi iç siyasette de fayda etmedi. Moğollar'ın büyük kısmı henüz İslamiyeti reddediyor ve bu dine olan nefretlerini Ahmet'in bizzat kendisine gösteriyorlardı. Bu durumların çıkmasının sebebi Abaka'nın oğlu Argun'du. Argun amcasının tahta çıkmasından dolayı kendini aldatılmış hissediyor ve dilediğinde serbest hareket ederek bundan siyasi çıkar sağlıyordu. Bkz. Berthold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür, s. 90

⁶²⁶The Mongols History And Culture For The 800th Anniversary of The Mongolian State, Editors: Bülent Arı-Selim Arslantaş, s. 71

verdi⁶²⁷. Argon ile sair prensler Argon'un Moğollar'ın başına geçmesi fikrinde birleştiler. Babası Abaka'nın yerine oturmasını ve Ahmet'in likayitsizliği yüzünden atılmasını kararlaştırdılar⁶²⁸.

9. ARGON HAN

Argon Abaka'nın oğlu olup onun Kayıtmış İkeçi kadından Beylekan yöresinde dünyaya gelmiştir. Argon, babası Abaka'nın ve amcası Ahmed'in hanlıkları devrinde Horasan'da bulunuyordu. Abaka'nın oğlu olması nedeniyle Ahmed'in hükümdarlığına itiraz etti sonra da isyan çıkardı ama başarı kazanamadı. Argon toplanan kurultayda han seçildi⁶²⁹. Argon, tahta çıkınca, Kubilay'dan Hanlık alametlerini istedi ve o gelinceye kadar tahta oturmadı. İyilik yapmaktan büyük zevk alırdı. Gayet mütavazi halk tarafından sevilen bir kişiydi. 1263 den itibaren 22 sene Hülügü, Abaka, Teküdar zamanlarında vezirlik yapmıştı⁶³⁰.

Argon tahta çıkınca oğullarından her birini memleketin bir tarafında bulunan askerin başına koydu⁶³¹. Budizm'e kendisini şiddetle verdi fakat devletin mali gücü hakkında pek fikri yoktu⁶³².

Selçuklular ile akrabalık kurmak amacıyla Abaka oğlu Argon'u IV. Kılıçarsan'ın kızı Selçuk Hatun ile evlenmesini istemiş bu isteği yerine getirmek için Pervane Muineddin ve yanındakiler Selçuk Hatun'u Tebriz'e götürerek teslim etmişlerdir⁶³³. Bu hısımlığın meydana getireceği ögünç Selçuklu bayrağının şan ve şerefini artacağını düşünüyorlardı⁶³⁴. Devletin idaresi Boka'ya vermişti ama Argon'a yakın noyanlar tarafından sevilmiyordu. Bu noyanlar Argon'a Boka'yı kötüliyorlar ve kışkırtıyorlardı. Hanlığın dirliğini teşkil eden incu yörelerinin idaresinin Toğaçar'a verilmesi, ordunun merkez kolunun kumandanlığına da Koncukbal'ın getirilmesi Boka'yı çok üzdü. Boka dumun kötüye gittiğini görünce Çöşkeb'i hükümdar yaparak tehlikeden kurtulmak istedi ancak yakalanıp

⁶²⁷Kerü müddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsameretül-Ahbar*, s. 107

⁶²⁸Ebulferec-İbnülibri, *Tarihi Muhtasrüddüvel*, s. 615

⁶²⁹Faruk Sümer, *İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argon Hanlar ve Ahmed-i Celayir*, s. 185

⁶³⁰Ziya Nur Aksun, *Selçuklular Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası*, s. 160

⁶³¹Ebulferec-İbnülibri, *Tarihi Muhtasrüddüvel*, s. 61

⁶³²Spuler Bertold, "İlhanlılar", s. 969

⁶³³Kemal Göde, *Eratnallılar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000, s.178

⁶³⁴Neşet Çağatay, *Büyük Türk Kurumu Olan Ahilik*, s. 279

öldürüldü⁶³⁵. Argon zamanının da keyfi idare başını alıp gitmişti. Bağdatlı bir Yahudi olan Sadüd Devle iyi bir şahsiyet değildi. Mesleğindeki başarısından dolayı hükümdarın teveccühünü kazanmış olan bu Yahudi hekim hükümdarın gönderdiği Bağdat'ta halktan yüksek vergiler toplamıştı. Halk Sadüd Devle'ye karşı gelebilmek için çareler arıyordu. Bu arada Argon hastalanmış ve son günlerini yaşıyordu. Sonun da Sadüd Devle yakalanıp idam edildi. Çok geçmeden 9 Mart 1291 tarihinde de Argon öldü⁶³⁶.

10. KEYHATU VE BAYDU HAN

Abaka'nın oğlu Keytu, Argon'un vefatından sonra Moğol meclisi tarafından Han seçildi. Fakat kurultay'da itilaf çıkmış bir kısım Argon'un oğlu Gâzân'a, bir kısmı Hülagü'nün torunu Baydu'ya taraftar olmuştu⁶³⁷.

Keyhâtu, cesur fakat bir hükümdar da olması gereken ağır başlılık ve ciddiyetten yoksun bir adamdı⁶³⁸. Asilzadelerin karılarını kızlarını elde edip onlarla münasebetlerde bulundu. Yaklaşık olarak dört yıl bu fena hayata devam etti. Ancak bu süre içinde bütün hükümet erkânının nefretini üzerine çekti⁶³⁹. Onun zamanının da öyle şeyler oldu ki, eger İlhanlıların başına Gazan Han geçmeseydi devlet yok olup giderdi⁶⁴⁰.

Baydu, Hülagü'nün torunudur. Sadece birkaç ay saltanat sürmüştür⁶⁴¹. Baydu Han Keyhâtu'nun vefatından onra Hemadan şehrinde derhal tahta çıktı⁶⁴². Baydu Budist ve yasa ya sadık olan halkı etrafında tolamaya çalıştı ise de bir varlık gösteremedi. İktisadi hayatın bozulması, eşkiyılığın yaygınlaşması gibi sebepler yüzünden bir enflasyon buhranı ortaya çıktı. Memlüklerin ve Altınordu devletinin

⁶³⁵Faruk Sümer, İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir, s. 187

⁶³⁶Berthold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür, s. 96

⁶³⁷Ziya Nur Aksun, Selçuklular Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası, s. 161

⁶³⁸Keyhâtu Moğol geleneklerinin cevazına uyarak, babasının zevcesi olan Kirman melikinin kız Parşah Hatun'u nikâhına almıştı. İlhanlıların bu tarz hareketleri, hüküm sürdükleri Müslüman ortamda çok fena bir davranış olarak karlanmıştır. Halkın devlete olan güvenini ve sevgisini bitirmiştir. Bu tür hareketler İlhanlıların yıkılmasında temel sebep olarak yol oynamıştır. Bkz. Ziya Nur Aksun, Selçuklular Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası, s. 162

⁶³⁹Ebulferrec-İbnülibri, Tarihi Muhtasrüddüvel, s. 641

⁶⁴⁰Berthold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür, s. 100

⁶⁴¹W. Barthold, "Baydu", İslam Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1949, s. 367

⁶⁴²Ziya Nur Aksun, Selçuklular Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası, s.162

saldırıları ile devletin durumu iyice kötü bir hal aldı. Tam bu sırada Gazan han 24 yaşında tahta çıktı⁶⁴³.

11. GAZAN HAN VE SURİYE SEFERLERİ

1272’de Abeskun’da doğdu. İlhanlı Hükümdarı Argon’un oğlu olan⁶⁴⁴ Gazan, imparatorluk tacını giyerken umumi bir mecliste resmen Müslümanlığı ilan etti ve Mahmud adını aldı⁶⁴⁵, hemen kendi namına Hutbe okutup para bastırdı⁶⁴⁶. Paraların üzerindeki Kaanü’l-Azam (Büyük Kaan) tabirini kaldırdı ve Hanbalığ’daki hanlara bağlı olmadığını gösterdi. Bu sırada Kubilay ölmüştü. Emir Nevroz vezir-i Azam oldu ve bazı Moğol şehzadelerinin faaliyetlerine karşı Horasan’a gönderildi⁶⁴⁷. Nevroz buralarda büyük başarılar gösterdi. Ancak Boga’nın idamından sonra devlet merkezine isyan etti. 1294 tarinde Gazan ile anlaşarak ittifakına girdi⁶⁴⁸.

Kaynaklar Suriye seferinin nedenleri olarak Memlûklerin sınır boylarında yaptıkları yağma ve tahribat ile götürülen esirlere karşı gayri İslami uygulamaların uygulanması ayrıca Sülemiş isyanına verdikleri askeri ve siyasi destek Gazan Han’ı rahatsız etmişti⁶⁴⁹. Cihan padişahı Gazan önce Suriyelilerle arayı düzeltmek için elçiler gönderdi. Defalarca barış yolundan giderek iki ülkenin kurtuluşu için gayret gösterdi⁶⁵⁰. Gazan Han barış isteğinin kabul edilmemesi üzerine 1299 yılında Mısır’a karşı hareket edilmesi emrini verdi⁶⁵¹. Bu arada Moğol başkumandanlığına Bayancar’ın tayini Sülemiş’in kıskanmasına ve isyan etmesine yol açmıştı. Sülemiş bir taraftan Karamanlılar ile anlaşırken, diğer taraftan Memlûklerden yardım yardım

⁶⁴³Bertold Spuler, “İlhanlılar”, s. 969

⁶⁴⁴Abdulkadir Yuvalı, “Gazan Han”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.13, İstanbul, 1988, s. 429

⁶⁴⁵Ziya Nur Aksun, Selçuklular Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası, s.164, İslam dini onun saltanatı zamanında devlet dini olarak kabul edildi. Tebriz ve civarında muhteşem binalar, hayır müesseseleri, camiler, medreseler inşa edildi. Saray kıyafetinde sarık sarılmak âdeti tesis edildi.

⁶⁴⁶İbrahim Artuk, İstanbul Müzeleri Teşirdeki İslami Sikkeler Kataloğu, C.II, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1974, s. 764

⁶⁴⁷Ziya Nur Aksun, Selçuklular Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası, s.164, İran İlhanlıları Gazan Han zamanında da İslamiyeti seçti. Bu hükümdar bütün Budist tapınaklarını, kilise ve havraların yıkılmasını emretti. Hristiyanlar katledildi. Birkaç yıl sonra, Altınordu Han’ı Özbek, İslam’ı kabul etti ve halkına zorla kabul ettirdi. Bkz. Gerard Chaliand, Göçebe İmparatorluk, s. 117

⁶⁴⁸Nevroz, Argun’un oğullarından olup Sistan’da ordu komutanlığı ve idare memurluğu yapmıştı. Gazan Han onun teşvikiyle İslamiyeti kabul etmişti. Bkz. Berthold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür, s. 106

⁶⁴⁹Osman Gazi Özgüdenli, Gazan Han ve Reformları İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2009, s. 137

⁶⁵⁰Kerümuddin Mahmud-i Aksarayî, Mûsameretül-Ahbar, s. 219

⁶⁵¹Muammer Gül Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Moğol Hâkimiyeti, s. 95

istmiştir. Sülemiş'in amacı Anadolu'da bir devlet kurmaktı⁶⁵². Gazan, 15 Şubat 1299 tarihinde Kutluğ Şah'ı Sülemiş'in üzerine gönderdi. Kutluğ 27 Nisan 1299 tarihinde Mısırlar'ın himayesine giren Sülemiş'i esir ettikten sonra birçok taraftarıyla birlikte idam ettirdi⁶⁵³. Sülemiş isyanı Anadolu'daki İlhanlı otoritesini derinden sarsan büyük bir hadise olmakla birlikte, Gazan Han'ın karşılaştığı son isyan olmuştur⁶⁵⁴. Sülemiş isyanının bastırılmasından sonra Gazan Suriye'yi almak için hazırlıklara başladı⁶⁵⁵. 1302'de papa VIII Boniface'ye mektup yazarak Memlükler'e karşı Hristiyan devletlerin desteğini sağlamaya çalıştıysa da bir sonuç alamadı⁶⁵⁶. Ermenistan ve Gürcistan kırıllarına da emir vererek Mısır'daki saltanat karışıklığından faydalanmaya çalıştı ve baharda Suriye'ye yöneldi⁶⁵⁷. Halep'e ve oradan da Hama'ya yürüdü. Memluk Sultanı bunu haber alınca Gazan'ın üstüne yürüdü⁶⁵⁸. İki taraf Humus yakınlarında karşı karşıya geldi. Gazan ve askerleri büyük bir başarı kazandılar. Şam askerleri yayılmış karıncalar gibi dağıldılar ve saklandı. Savaşın sebebi olan Dimaşk emiri Kıfçak olmasına rağmen Gazan Şam emirliğini ona bıraktı⁶⁵⁹. Kıfçak'ın Şam'da bağımsızlığını ilan edip yeniden Mısır tarafına geçmesiyle bu zafer uzun sürmedi. Kahire'den hareket eden Mısırlılar 29 Ekim 1300 tarihinde Şam'ı işgal ettiler⁶⁶⁰. Gazan Şam'ı yeniden ele geçirmek için savaş hazırlıklarına başladı. Kalabalık bir orduyla Diyarbakır tarafından Resülayn üzerinden harekete geçti. Büyük orduyla karşılaşmadan Moğol kuvvetlerinin öncü birliği Halep'te Şam emiri Tabbahi'nin ordusuyla karşı karşıya geldi. Güneşin doğuşundan batışına kadar savaştılar. Sonun da Tabbahi yenilgiye uğradı. Kaçarak Mısır ordusuna katıldı. Gazan Han'ın orada olmaması tümen beylerinin gerekli tedbirleri almamaları gibi sebeplerden dolayı Şam ordusu büyük bir zafer kazandı⁶⁶¹.

⁶⁵² Kemal Göde, *Eratnalılar*, s. 183

⁶⁵³ Berthold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür*, s. 110

⁶⁵⁴ Osman Gazi Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları*, s. 137

⁶⁵⁵ Ziya Nur Aksun, *Selçuklular Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası*, s. 165

⁶⁵⁶ Abdulkadir Yuvalı, "Gazan Han", s. 430

⁶⁵⁷ Ziya Nur Aksun, *Selçuklular Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası*, s.165, gazan sefere çıkmadan önce yeni dinin kurallarına göre İslam âlimleri ve din büyüklerinden, savaşın vacip olduğuna dair bir fetva alarak hareketlerini meşrulaştırdı. Bkz. Özgüdenli Osman Gazi, *Gazan Han ve Reformları*, s. 138

⁶⁵⁸ Ziya Nur Aksun, *Selçuklular Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası*, s.165

⁶⁵⁹ Gazan Han tabiatına yerleşmiş olan sağlam dini inançından dolayı kibleyi karşısına almaktan kaçındı. Kibleye doğru kılıç çekmeyecek, sırtını kible tarafına dönecek şekilde ordunun merkezini ve kanatlarını düzene koydu. Bkz. Kerü müddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsameretül-Ahbar*, s. 220

⁶⁶⁰ Berthold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür*, s. 112

⁶⁶¹ Kerü müddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsameretül-Ahbar*, s. 225

Bu seferin İlhanlılar açısından tek kazancı elden çıkmış olan Mardin'in tekrar kazanılmış olması idi⁶⁶².

Gazan Han Baynenhreyn'de Mısır için yeni sefer hazırlıklarına başladı. Küçük Ermenistan Kırallı Sımpat, hem Moğollara hem de Memlûklere vermekte olduğu cizyeyi bir süredir mermedigi için Memlûk orsuları Sis şehrine bir taarruzda bulunmuştu. Gazan Han, Nasrûddin Tebrizi ile Kutbüddin Mouşeli'nin idaresinde bir heyet göndererek tehdit etti. Al-Melik Nasir Moğollar'ın Suriyedeki yenilgilerini düşünerek red cevabı verdi. Bunun üzerine Gazan Han ordularına hareket emri verdi⁶⁶³. Sutay, Algu ve Nagüldar gibi emirlere kuvvetleriyle birlikte orduya katılmalarını emretti. Sincar ve Musul taraflarına hareket ederek Habur nehrini geçtiler. İlhanlı devletinin Suriye'ye yürüdüğünü öğrenen el Melik en Nasir, Çaşnigir'i bir orduyla Şam'ın yardımına gönderdi. Kısa bir süre sonra da kendisi gitti⁶⁶⁴. 1303 senesinde Moğollar Kutluğşah komutasında Suriye'ye girdi. Moğollar tam Humus'u muhasara ettikleri sırada Mısır ordusunu yaklaştakta olduğunu haber aldılar. Çok kalabalık olan Mısır ordusu karşısında Gazan Han'ın ordusu müthiş bir bozguna uğradı⁶⁶⁵. Emir Çoban, İlhanlı kuvvetlerinin bir kısmını alarak geri çekildi⁶⁶⁶. Gazan bu seferleri atalarının öcünü almak için yapmıştı. Müslüman olduğu için Suriye halkının kendi hakmiyetini memnuniyetle karşılayacağını düşünüyordu. Fakat umduğunu bulamadığı gibi itibarını da sarstı. Yenilgi acısı yüzünden hasta oldu ve⁶⁶⁷ 1304'de öldü. Öldüğünde İlhanlılar devleti kâmil zirveyi aşmışlardı⁶⁶⁸.

⁶⁶²Gazan Han'ın 1299 yılında başlayan ve aralıklarla üç kez tekrarlanan seferleri askeri yönden sonuç vermediyse de Suriye'yi neredeyse bir İlhanlı eyaleti haline getirecek kadar siyasi ve kültürel tesir altına almıştır. Zira İlhanlıların dini politikası bu dönemde Suriye'de taraftar bulmuştur. Bkz. Muammer Gül, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti, s. 94

⁶⁶³Berthold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür, s. 115

⁶⁶⁴Osman Gazi Özgüdenli, Gazan Han ve Reformları, s. 160

⁶⁶⁵Berthold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür, s. 115

⁶⁶⁶İlhanlıların Memlûk ordusu karşısındaki ağır yenilginin en önemli sebebi Moğol kumandanların arasındaki anlaşmazlıktır. Bilhassa İlhanlı ordusunun komutasını elinde bulunduran Kutluğşah ile Mulay'ın yanlarındaki iki tümen askerle birlikte savaşı uzaktan seyrettiklerine dair bilgiler mevcuttu. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, Gazan Han ve Reformları, s. 165

⁶⁶⁷Moğollar İslamiyet'e girdikten sonra farklı isimler adlılarını görüyoruz. Ebu Said, Şeyh Hasan, Pir Ali, Hacı Muhammed, Hoca Ali, Şeyh Üveys vs. bunlar Müslüman Moğol din adamlarının adları olmayıp, Moğol asilzadelerine aittir. Bu Orta Anadolu'dan Türkistan içlerine kadar Moğollar arasında bir moda olarak devam etmiştir. Bkz. Faruk Sümer, Anadolu'da Moğollar, s. 69

⁶⁶⁸Spuler Bertold, "İlhanlılar", s. 969

12. OLCAYTO

İlhanlılar'ın yenilikçi hükümdarları genç yaşta vefat edince, yerine Olcayto geçti ve sultan ünvanını aldı. Biraderi Gazan Han, çocuğu olmadığı için kendisini Horasan valisi yapmıştı. Olcayto biraderinin ölüm haberini alır almaz, Urcan'a gitti ve orada taç giydi. Olcayto'nun esas ismi Harbende idi⁶⁶⁹. Kasım 1305 tarihinde Büyük Han'ın sefirleri, Olcayto'nun varisliğini tastik etmek ve Maverâünnehir'in durumunun düzeltileceğini bildirmek için geldiler. Olcayto Moğollar'ın iç durumun düzeltilmesini o kadar önemli görüyordu ki Fransız kralı IV. Philipp ile İngiltere kralı I. Edward'a tebligatta bulundu. 1306 da Bizans imparatoru II. Andronikos'un kız kardeşi Meryem ile evlendiğinden, kuzeybatıdaki eski münasebetler yeniden kurulmuş oldu⁶⁷⁰.

Olcayto, Danişmend Bahadır'ı Herat hâkimi Fahreddin'e karşı gönderdi. Danişmend Olcayto'nun Horosanda bulunduğu esnada Fahreddin'in takındığı hilekâr tavıran ve cülus törenine elçi göndermediğinden onu cezalandıracaktı. Fakat Fahreddin hazırlanan seferden haberdar oldu ve hazırlıklar yaptı. Yapılan mücadelede Emir (Yılduz) Moğol Emirölülemasını katletti⁶⁷¹.

Olcayto, Mısır ile temasa geçti oraya bir heyet gönderdi. Mısır'dan da bir heyet geldi. Onlar ile Mısırlılar tarafından esir edilen önemli kişilerin teslim edilmesi konusunda isteklerde bulundu ayrıca tehditler savurdu⁶⁷². 1312 senesinde Memlûkler'e karşı bir taarruzda bulundu. Birçok ümera ve Şam'ın eski valisi Şemsüddin Kara Sonkor, Olcayto tarafına geçmişlerdi. Bunların Olcayto'ya ilhakı hükümdarın Musul üzerinden Fırat'taki ar-Rahba'ya yürümesine sebep oldu. Burası⁶⁷³ kuşatıldı ve işgal edildi. Ancak İlhanlılar bir süre sonra geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu sefere Diyarbakır'den Emir Sutayda katılmıştı. İlhanlılar için artık Suriye fütühatı bitmişti zira her şeyden önce Suriye'ye giren İlhanlı ordusu kolay kolay geri dönemiyordu⁶⁷⁴. Bu sıralarda Çağatay Han'ın Horosan'ı istila etmek üzere Ceyhun'u geçtiği haberi geldi. Kendisi de ordu ile birlikte Çağatay üzerine

⁶⁶⁹Ziya NurAksun, Selçuklular Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası, s. 169, Olcayto Türkçeyi seleflerinden daha iyi konuşabiliyordu. Çünkü 1314-1315 yıllarında Necmeddin adlı bir zat Olcayto'ya dört dilde (Moğolca, Türkçe, Arapça, Farsça) yazılmış kasideler takdim etmişti. Bkz. Faruk Sümer, Anadolu'da Moğollar, s. 74

⁶⁷⁰Berthold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür, s. 121

⁶⁷¹Berthold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür, s. 123

⁶⁷²T.H, "Olcayto", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basım Evi, C. 9, İstanbul, 1964, s. 388

⁶⁷³Berthold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür, s. 127

⁶⁷⁴Muammer Gül, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti, s. 95

gittiğinden düşmanları kaçtı. Olcayto büyük oğlu Ebu Said ile Emir Sevinç'i orada bıraktı⁶⁷⁵. 1313 yılında Olcayto, Çağatay hanı ve Doğu Afganistan valisi Esen Boga'ya büyük bir saldırı düzenlemiş ve topraklarını işgal etmeyi başarmıştı. Esen Boga bunun intikamını almak için 1315 senesinde Murgab üzerinde Olcayto'yu yenilgiye uğrattı ve Horasan'a yürüdü. Herat meliki Gıyaseddin'in Olcayto'ya desteği sayesinde Esen Boga'nın pılanları suya düştü⁶⁷⁶. Buna çok kızan Çağatay ile Olcayto arasında büyük bir muharebe çıkmak üzere iken Olcayto'nun ölüm haberi geldi⁶⁷⁷.

13. EBU SAİD

İlhanlılar'ın 9. hükümdarı olup 2 Haziran 1305 yılında doğdu⁶⁷⁸. Olcayto öldüğünde Ebu Sait on iki yaşındaydı⁶⁷⁹. Çağatay şehzadelerinden olup, Olcayto zamanın da Horasan'a geçmiş ve bir miktar ülke ıkta edilmiş olan Yasavur, hükümdarın gençliğini fırsat bilip Horasan'ı zapt etmeye teşebbüs etmişti. Emir Çoban, İsen Kutluğ'u Yasavur üzerine göndermiş ancak yolda ölmüştür. Emir Çoban, Husayn Celayir'i büyük bir kuvvetle Yasavur üzerine göndermiş Yasavur Maverünnehir'e kaçmak zorunda kalmıştı. Orada Köpek Han ile giriştiği mücadelede malup olmuştur⁶⁸⁰. Ebu Said'in gençliğinden faydalanarak yönetimi eline almak isteyen Uygur Sevinç ile Çoban arasında mevki mücadelesi başladı. Vezirlerden Ali Şeyh Çoban'a, rakibi olan Reşüdüddin Sevinç Aka'ya bağlanmıştı⁶⁸¹. Tam bu sıralar da Ebu Said Bağdat Emir Çoban'ın kızı Hatun'a aşık olmuştu ve⁶⁸² Moğol geleneğine göre boşatıp almak istedi. Fakat Çoban bunun Müslümanlıkta olmayacağını bildirerek reddetti. Vezir Sayın yanlış raporlarla Han'ı Emir Çoban'a karşı kışkırtıyordu. Bunu haber alan Çoban Horasan'da çıkan

⁶⁷⁵Ziya Nur Aksun, Selçuklular Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası, s.170

⁶⁷⁶Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 433

⁶⁷⁷Ziya Nur Aksun, Selçuklular Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası, s.170

⁶⁷⁸W. Barthold, "Ebü Sa'id", İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1945, s. 44

⁶⁷⁹Berthold Spuler, İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür, s. 132

⁶⁸⁰W. Barthold, "Ebü Sa'id", s. 45

⁶⁸¹Sümer Faruk, Anadolu'da Moğollar, s. 82, İlhanlılar zamanın da önemli rolleri olan ve bir süre saltanat atabeyi makamında bulunan Emir Çoban Noyin'in Anadolu tarihinde çok önemli tsirleri olmuştur. Emir Çoban, Soldoz kabilesine mensuptur. Argun zamanında kendisini göstermeye başlayan Emir Çoban, İlhanlı hükümdarı Gazan Mahmud ve Mehmed Hudabende zamanlarında ikinci emir olup fakat nüfuz ve idaresi, tedbir ve cesaretiyle emirlerin hepsinin üstüne çıkmıştı. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Emir Çoban Soldoz", Belleten, C.XXXI, S.121-124, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1967, s. 601

⁶⁸²İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Emir Çoban Soldoz", s. 610

karışıklıkları bastırmak bahanesiyle Bağdat'tan çıktı ve vezir Sayın'ı da yanına götürdü. Oğlu Dımışk da Han'da bütün nüfuzu eline aldı. Bunu fırsat bulan bazı kişiler Dımışk'ı Olcayto'nun karısıyla münasebette bulunmakla suçladılar. Dımışk korkarak yanına aldığı on kişiyle saraydan kaçtı ancak yakalanarak öldürüldü⁶⁸³. Çoban, Said'i alaşağı etmeyi gizlemeden imparatorluğa başkaldırdı ve batıya yürüdü. Bir süre sonra Çoban kendi adamları tarafından terk edildi ve Herat'a sığınmak zorunda kaldı. Herat halkı onu öldürdükten sonra başını Ebu Said'e yolladı⁶⁸⁴.

Ebu Said 1335 yılında genç yaşta vefat etti. O dirayetli bir hükümar olmakla beraber halka karşı şefkatli idi. Ebu Said'in ölümünden sonra mücadeleler İlhanlı devletinin parçalanmasına sebep oldu. Buna karşılık fırsat gözlleyen Türkmenler gittikçe önem kazandı⁶⁸⁵.

14. İLHANLI DEVLETİNİN YIKILIŞI

Moğol egemenliğinin en kısa sürdüğü ülkeler, dil, kültür ve gelenekler yönünden tamamen ortam ve topluluklara karıştıkları, eskiden beri yerleşik düzenin sürdüğü ülkeler olmuştu. Bu ülkelerde tümüyle egemenlik kurduklarında birden düşüşe geçtiler⁶⁸⁶. 1290'lı yıllarda ekonomi neredeyse çökmüştü, yabancı ülkelere olan borçlar ödenemiyordu. Tüm kentler de isyanlar çıkmış adeta parçalanmaktaydı. Bu durumun altında Geyhatu'nun aşırı vergilendirme, 200 yıl boyunca altın ve gümüşe dayalı ekonomiyi kâğıt paraya çevirip zorla kabul ettirmeye çalışması yatmaktadır⁶⁸⁷. İlhanlılar dış düşmanlara karşı kendilerini korudu ise de 1294'de Kubilay'ın ölümünden sonra, Çin'deki büyük hanlar ile bağları gevşemişti. Bilhassa İran ülkelerinin kültürel ve dini baskısı, Gazan Han ve haleflerinin İslam dinini kabul etmesiyle sonuçlandı. Ebu Siad Memlükler ile anlaşma yaparak Suriye üzerindeki savaşı bitirmişti fakat ülke iç savaşta iyice yıpranmıştı⁶⁸⁸ başlayan ayaklanmalar

⁶⁸³Ziya Nur Aksun, Selçuklular Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası, s. 173

⁶⁸⁴Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s.430, Bkz. Emir Çoban Herat'da öldürülmeden önce üç istekte bulundu. Bunlardan biri başının gövdesinden ayrılması idi. Eger öldüğüne dair nişan isterlerse iki tınaklı olan başpamağını nişan olarak gönderilmesini istedi. Kesilen tınak Ebu Said'e gönderildi. Ancak bazı kaynaklar başının gönderildiğini yazar. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Emir Çoban Soldoz", s. 611

⁶⁸⁵Faruk Sümer, Anadolu'da Moğollar, s. 94

⁶⁸⁶Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 435

⁶⁸⁷Robert Marsall, Doğudan Yükselen Güç, s. 132

⁶⁸⁸C.E Baswoth, İslam Devletleri Tarihi, Çev. E. Merçil-M. İspirli, İstanbul, Oğuz Yayınları, 1980, s.188

onun ölümünden sonra artarak devam etti. Böylece İlhanlı devleti giderek güçsüzleşti⁶⁸⁹. Karamanoğulları, İlhanlılar ile olan mücadelelerinde en çok ezilen taraf olmakla birlikte Türkmen beylikleri içersinde en kuvvetlisi olup İlhanlılar'ın çöküşüyle hudutlarını genişletmeye başlamıştı. Timur-taş'ın ölümünün ardından İlhanlılar, Anadolu'ya bir daha hakim olamamışlardı⁶⁹⁰. Ebu Sa'id'in ölümünden sonra İlhanlılar saltanatı Celayirli ve Çoban aileleri arasındaki münasebetler neticesinde son buldu⁶⁹¹. 1336'dan itibaren ise Moğollar'ın gücü İran'da tamamen yok olmuş, hatta ülkede Cengizlerin varlıklarından kuşku bile duyulmuş, bu varlık geçici olmuş ve yüzyıl sonunda da son bulmuştu. 1363 de Çinden neredeyse sonsuza kadar uzaklaştırılmışlardı⁶⁹².

⁶⁸⁹The Mongols History And Culture For The 800th Anniversary of The Mongolian State, Editors: Bülent Arı-Selim Arslantaş, s. 71

⁶⁹⁰Arda Deniz, Moğollar'ın Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi, s. 107

⁶⁹¹J.H. Kramers, "İran", İslam Ansiklopesisi, C.5-2.Kısım, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1950, s. 1022

⁶⁹²Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 485

SONUÇ

Suriye adının anlamı ve kökeni hakkında çeşitli görüşler mevcut olup kesin bir kanı bulunmamaktadır. Suriye'nin coğrafi yapısı itibariyle en önemli özelliği Lübnan ve Anti Lübnan sıradağları arasında kalan dar ve uzun bir vadide bulunmasıdır. Şam ovası, Anti Lübnanlardan inen sularla ne kadar verimliyse sudan yoksun olan Suriye Çölü de bir o kadar kuru ve verimsizdir. Suriye morfoloji ve iklim bakımından Ortadoğu'nun farklı bölgeleri arasında yer almaktadır. Mısır, Mezopotamya, Arabistan ve Anadolu arasında geçiş alanı olması nedeniyle tarihin ilk dönemlerinden itibaren çeşitli kavimlerin istilalarına uğramış, doğu ve batı medeniyetinin temas noktası olmuştur. Sami halklarının bölgeye gelmesiyle toprakların hâkimi olmak için mücadelelerde başlamıştır. Bu mücadelelerin Suriye tarihi için olumlu sonuçları olduğu gibi olumsuz sonuçları da kaçınılmaz olmuştur.

Suriye, Emeviler hâkimiyetine girince var olan ihtişamı daha da arttı. Devletin merkezi oldu ve bütün önemli işler buradan yürütüldü. Ancak bu durum Abbasiler zamanının da değişmiş devletin merkezi Suriye Şam'dan Irak'taki Bağdat'a taşınmıştı. Böylece Suriye eski önemi kaybetmiş Abbasi hanedanının arada bir uğradığı yer haline gelmişti. Emevi ve Abbasi hâkimiyetinden sonra Tolunoğulları, Karmatiler, İhşidiler, Fatimiler, Selçuklular, Eyyubiler, Memlükler bu topraklarda hâkimiyet kurdular.

Tarihler 1155 yılını gösterdiğinde dünya tarihini değiştirecek bir çocuk dünyaya geldi. Timuçin parlak zekâsı ve idealist kişiliği sayesinde Moğollar'ın lideri oldu ve Cengiz Han adını aldı. Çin üzerine yaptığı seferlerle Çin'i hâkimiyeti altına almış bir müddet sonra da Karahıtaylar'a son vermişti. Maverâünnehr hâkimiyeti için Harzemşahlar devletiyle ciddi mücadelelere başlamış özellikle Buhara ve Semerkan bu mücadeleler sırasında yerle bir olmuştu. Cengiz Han'ın ölümünden sonra Ögedey Han, Göyük Han, Mengü Han Moğol hanedanının başına geçtiler.

Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy'dan olma Hülagü Han, Mengü'nün isteğiyle seferler yapması için batıya gönderildi. En az cedit Cengiz kadar başarılı olan Hülagü İran'da İlhanlılar Devletini kurdu. Suriye tarihinde derin izler bırakan Hülagü'nün ilk işi İran'da oldukça etkili olan İsmaililer (Haşhaşiler)'e son vermek oldu. Hemen ardından Bağdat üzerine yürüdü. Orayı yerle bir ettikten sonra Suriye'ye hareket etti. Şam, Halep Moğolların dehşetiyle sarsıldı. Moğollar Suriye

zerinde bir müddet hakimiyet kurduysada bu hakimiyet uzun sürmedi. Mısır Memluklar devletiyle sonu gelmez bir mücadeleye tutuştu. Bu mücadeleler Suriye tarihinde silinmeyecek derin izler bıraktı.

KAYNAKÇA

- A. KONSTANTİN D’OHSSON, Moğol Tarihi, Çev. Bahadır ALPAYDIN, İstanbul, Nesnel Yayın, 2008
- AĞALDAĞ Sebahattin, “Moğol Devleti”, Türkler Ansiklopedisi, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, C. 8, 2002
- AKDES Nimet Kurat, “Altın Ordu Devleti”, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1976
- AMITAI Rauven-Preiss, Devid O.Morgan (eds.), The Mongol Empire&Its Legacy, Leiden Brill, 2001
- AMITAI Reuven, The Mongols in the İslamic Lands, British Library Cotaloguing in Publishing, Data, 2007,
- AKNERLİ Grigor, Okçu Milleti Tarihi, Çev. Hrand ANDREASYAN, İstanbul, Yedi Tepe Yayınları, 2007
- Aksaraylı Kerimeddin Mahmut, Selçuki Devleti Tarihi, Türkçeye Çev. Nuri GENÇOSMAN, Önsöz ve Notlar, F.N UZALUK, Ankara, 1943
- AKDAĞ Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti”, Belleten, C.XIV, S. 55, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1950
- AKSUN Ziyatur, İslam Tarihi I, İstanbul, Ötüken Yayın, 2006
- AKSUN Ziyatur, Selçuklular Haçlı Seferleri Moğollar ve Sonrası, İstanbul, Ötüken Yayın, 2006
- Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihan Güşa, Çev. Mürsel ÖZTÜRK, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1999
- ARI Bülent-Selim Arslantaş, The Mongols History And Culture For The 800th Anniversary of The Mongolian State, Cantekin Matbaa, Ankara, 2006
- ARTUK İbrahim, İstanbul Müzeleri Teşirdeki İslami Sikkeler Kataloğu, C.II, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1974

- AYALON David, Outsiders in the Lands of İslam: Memlüks, Mongols and Eunuchs, London, 1988
- BAYKARA Tuncer, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Ankara, Türk Kültürü -Araştırma Enstitüsü, 1988
- BEDİRHAN Yaşar, Ortaçağ Tarihi, Konya, Eğitim Kitap Evi, 2007
- BEKSAÇ A. Engin, “Emeviler”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, C.11, İstanbul, 1995
- BROCKELMAN Carl, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, Çev. Neşet Çağatay, Ankara, TTK, 2002
- C. H. BERKER, “İhşidiler” İslam Ansiklopedisi, C.5, İstanbul, Mili Eğitim Basım Evi, 1950
- C.H, BERKER, “Eyyubiler” İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Basım Evi, 1970
- C.H. Bosworth, İslam Devletleri Tarihi, Çev. E.Merçil-M.İspirli, İstanbul, Oğuz Yayınları, 1980
- CHALIAND Greard, Göçebe İmparatorluk, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2001
- ÇAĞATAY Neşet, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989
- ÇAĞATAY Aykut, Cengiz Han'ın Liderlik Sırları, İstanbul, Okumuş Adam, 2005
- ÇAKMAK M. Ali, “Moğol İstilas ve Harezmsahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı”, Türkler Ansiklopedisi, C.8, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002
- ÇALI Erol, Şam, İstanbul, Timaş Yayınları, 2007
- ÇELİK Aydın , “Fatimiler Devrinde Türkler”, Türkler Ansiklopedisi, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara,
- ÇEMİÇYAN, Moğol İstilas ve Memlükler, Çev. H.D.ANDREASYAN, Ankara, T.T.K Ktp, Daktilo Tercüme Yazmalar, Sayı. 68

- DENİZ Arda, Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlı Devleti Tarihi İstanbul, Ekim Yayınları, 2013
- DEGUİGNNS Joseh, Büyük Türk Tarihi, C.3, İstanbul, Türk Kültürü Yayınları, 1976
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Suriye Maddesi, C.4, İstanbul, Çağ Yayınları, 1989,
- DURANT Will, İslam Medeniyeti, Çev. Orahın BAHADDİN, İstanbul, Kervan Yayıncılık, 1978,
- E. GRAEEF, “Fatimiler ”, İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1945
- Ebu’l Farac, Ebu’l Farac Tarihi, C.2, Çev. Ömer Rıza DOĞRUL, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1950
- Ebülferec-İbnülibri, Tarihi Muhtasarüddüvel, Çev. Şerafeddin YALTKAYA, İstanbul, Maarif Matbaa, 1241
- EDHEM, Halil, Kayseri Şehri, Haz. Kemal GÖDE, Ankara, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, 19
- El Belazuri, Fütühul- Büldan, Çev. Mustafa FAYDA, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- ERCİYES Erdem, Ortadoğu Denkleminde Türkiye Suriye İlişkileri, İstanbul, Kültür Sanat Yayınları, 2003
- ERDAL Ahmet - TALİP Yücel, Türk Dünyası El Kitabı Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1976
- Fazlallah Reşideddin, Camiüttevarih, Çev. Abdülbaki GÖLPINARLI, Milli Eğitim Basım -Evi Neşredilmiş
- GÖDE Kemal, Eratnalılar, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000
- GROUSSET René, Bozkır İmparatorluğu Atilla Cengiz Han Timur, İstanbul, Çev. Reşat ÜZMEN, Ötüken Yayın, 2006

- GÜNALTAY Şemseddin, Yakın Şark Elam Mezopotamya, Ankara, TTK, 1937
- GÜNALTAY Şemseddin, Yakın Şark III, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1947
- GÜNALTAY Şemsettin, Suriye ve Paletsin, İstanbul, Akşam Matbaası
- GÜNAY Türkeş Umay, Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe, Akçağ Yayıncılık, Ankara, 2006
- GÜL Muammer, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul, 2005
- G. LEVİ Della Vida, “ Emeviler” İslam Ansiklopedisi, C. 2, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1970,
- H. LAMMENS, “Suriye”, İslam Ansiklopedisi, C.11, İstanbul, Mili Eğitim asım Evi, 1970
- H. Lammens, “Suriye”, İslam Ansiklopedisi, C.11, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1970
- Harp Akademileri Bülteni, “Suriye Türkleri”, Ankara, Harp Akademileri Basım Evi, 1996
- HARTMAN, “Şam” İslam Ansiklopedisi, C.11, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1970
- HASAN İbrahim Hasan, “Tarihu'l Devleti'l Fatimiyye” İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C. 5, Çağ Yayınları, 1989
- HASAN İbrahim Hasan, İslam Tarihi, Çev. İsmail YİĞİT, Sadreddin GÜMÜŞ, C.II, İstanbul, Kayıhan Yayınları,1985
- HİZMETLİ Sabri, İslam Tarihi İlk Dönem Ankara, Özkan Matbaacılık, 2001
- İbn-i Bîbî, Anadolu Selçukî Devletleri Tarihi, Çev. Nuri Gençosman-F.N Uzluk, Ankara, Uzluk Basım Evi, 1941
- İbnül-Esir, El-Kamil-Fi't-Tarih, C.2, Çev. Beşir ERSOY, İstanbul, Bahar Yayınları, 1985,
- İbnü'l Esir, el-Kamil fi't-Tarih, C.XII, Beyrut, 1966

- J. H. KRAMERS, “İran”, İslam Ansiklopedisi, C.5–2.Kısım, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1950
- K. HİTTİ Philip, Siyasi ve İslam Tarihi, Çev. Salih TUĞ İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1989
- KAFALI Mustafa, “Cengiz Han” İslam Ansiklopedisi, C.7, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995
- KAFESOĞLU İbrahim, Harzmşahlar Devleti Tarihi, Ankara, TTK, 2000
- KAFESOĞLU İbrahim, Selçuklu Tarihi, İstanbul, Mili Eğitim Basım Evi, 1992
- KAFESOĞLU İbrahim, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul, Osman Yalçın Matbaası, 1953
- KAMALOV İlyas, Moğolların Kafkasya Politikası, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2000
- KARAKÖSE Hasan, Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı, Ankara, Nobel Yayın, 2002
- KARAPINAR Mahmut, “Abbasiler Dönemi Türklerin Siyasi Faaliyetleri”, Türkler Ansiklopedisi, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002
- KAYMAZ Nejat, Pervane Mu’inü’-d-din Süleyman, Ankara, Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1970c
- Kerümuiddin Mahmud-i Aksarayî, Müsameretül-Ahbar, Çev. Mürsel ÖZTÜRK Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000
- KILIÇ Remzi, Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye Tarihi Coğrafyası XIX Yüzyılda İdari Yapısı, İstanbul, İdeal Yayın, 2011
- KINAL Füzuan, “Şuppilulima’nın Suriye Seferleri”, Belleten, C.XI, TTK, Ocak 1947, sayı. 41, Ankara
- KİTAPÇI Zekeriya, Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri, Konya, Yedi Kubbe Yayınları, 2004,
- KÖPRÜLÜ M. Fuat, “Baybars”, İslam Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1949

- KUŞÇU Ayşe Erdem, “İlhanlı Devletinin Kuruluşu ve Memluklarla İlk Teması”, Türkler Ansiklopedisi, C.4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002
- L. LAMMENS, “Suriye”, İslam Ansiklopedisi, C.11, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1970
- L. MASSIGNON, “Karmatiler”, İslam Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1970
- LEWIS Bernard, Uygarlık Tarihinde Araplar, Çev. Hakkı Dursun YILDIZ, İstanbul, Pegasus Yayın, 2006
- MAN John, Cengiz Han Yaşamı Ölümü ve Yeniden Dirilişi, Çev. İsmail TULÇALI, İstanbul, Nokta Kitap, 2004, s. 158
- MARSHALL Robert, Doğudan Yükselen Güç Moğollar, Çev. Füsün DORUKER, İstanbul, Sabah Kitapları, 1996
- MEMİŞ Ekrem - KÖSTÜKLÜ Nuri, Tarih Boyunca Ortadoğu-Anadolu İlişkileri, Konya, Selçuk Üniversitesi Basım Evi, 1992
- MERÇİL Erdoğan, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara, TTK, 2011
- MONTRON Robert, İslam’ın Yayılışı Tarihi VII-XI. Yüzyıllar, Çev. İsmet KAYAOĞLU, Ankara, Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1981
- MÜNECCİM BAŞI, Anadolu Selçukileri, Haz. Hasan Fehmi TURGAL, İstanbul, Türkiye Matbaası, 1935
- OSTROGOSKY, Georg Bizans Devleti, Çev. Fikret İŞILTAN, Ankara, 1991
- PREISS Rauven Amıtaı -Devid O. Morgan (eds.), The Mongol Empire&İts Legacy, Leiden Brill, 2001,
- ÖNGÖR Sami “Suriye”,Devletler ve Ülkeler Ansiklopedisi, Ankara, 1967,
- ÖZDEMİR Ahmet, “Cengiz İstilas”, Türkler Ansiklopedisi, C.8, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002
- ÖZDEMİR Ahmet, Moğol İstilas Cengiz ve Hülağü Dönemleri, İstanbul, İz Yayın, 2011

- ÖZGÜDENLİ Osman Gazi , “Moğollar”, İslam Ansiklopedisi, C.30, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2005
- ÖZGÜDENLİ Osman Gazi, Gazan Han ve Reformları İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2009
- ÖZTUNA Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, C.I, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1977
- ÖZTUNA Yılmaz, Devletler ve Hanedanlar İslam Devletleri, C.I, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005
- ÖZTUNA Yılmaz, İran (İlhanlılar), Devletler ve Hanedanlar İslam Devletleri, C.I, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005
- ROUX Jean Paul, Moğol İmparatorluğu Tarihi, Kabalcı Yayın, İstanbul, 2001
- SAMUR Sabahattin, Suriye Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı, Ankara, (Basılmamış Doktora Tezi), 1989
- SAUNDDERS J.J, Muslims and Mongols, Edit by G.W. Rice, Published for the University of Canterbury, 1972
- SEÇKİN Nurettin, Devletler Coğrafyası İstanbul, İnkılâp ve Aka yayın,1963
- SEVİM Ali, “Suriye Selçuklu Melikliği”, Tükler Ansiklopedisi, C.4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002
- SEVİM Ali, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Ankara, TTK, 1989
- SPULER Berthold, “İlhanlılar”, İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1950,
- SUPULER Berthold, İran Moğolları Siyaset, İdare, Kültür, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011
- SÜMER Faruk, Oğuzlar, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1959
- SÜMER Faruk, Anadolu’da Moğollar, Ankara, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 1-1969’dan Ayrı Basım, 1970
- SÜMER Faruk, İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir, Belleten, C. LIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989

- SÜMER Faruk “Azerbaycan’ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış, Belleten”, C.XXI, S.81–84, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1957
- SÜRSAL Hilal, “Ortadoğu’da Selçuklu Varlığı”, Türkler Ansiklopedisi, Ankara, C.4 Yeni Türkiye Yayınları, 2002
- ŞAHİN Muhammet, Türk Tarihi ve Kültürü, Ankara, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2004
- TANİLLİ Server, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş II, İstanbul, Say Yayınları, 1986
- Tarih II Orta Zamanlar, Komisyon, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931
- TEKİNDAG Şahabeddin, Mısır ve Suriye’de Kurulmuş Türk Devletleri, Ankara, Ay Yıldız -Matbaası, 1976
- TEMİR Ahmet, “Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı”, Türkler Ansiklopedisi, C.8, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002,
- TEMİR Ahmet, Moğolların Gizli Tarihi, Ankara, TTK, 1995
- TEMİR Ahmet, Türk Moğol İmparatorluğu ve Devamı, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1976
- TOGAN İstenbike, “Cinggis Han ve Moğollar, Türkler Ansiklopedisi, C. 8, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002,
- TURAN Osman, Çingiz Adı Hakkında, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941
- TURAN Osman, “Türkler ve İslamiyet”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, C.4, Ankara, 2002, s.296
- TÜYSÜZ Cem, “Türkmenler”, Türkler Ansiklopedisi, C.4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002
- T.H, “Olcayto”, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basım Evi, C. 9, İstanbul, 1964
- UMAR Ömer Osman, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004

- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı, “Emir Çoban Soldoz”, Belleten, C.XXXI, S.121–124, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1967
- UZLUK Ferudun Nafiz, Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi III, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1952,
- ÜÇÖK Bahriye, Emeviler-Abbasiler, Ankara, Milli Eğitim Basım Evi, 1983
- ÜLMAN Haluk, Suriye Buhranı, Ankara Sevinç Matbaası, 1966
- VARTAN, Türklerin Anadolu’yu İstilas Tarihi, Eski Ermeniceden Mukayese ve Tercüme Eden. H. D. ANDREASYAN, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1934,
- W. BARTHOLD, İslam Tarihi Medeniyeti, Çev. Köprülü M.Fuat, Ankara, Akçağ Yayın, 2004,
- W. BARTHOLD, “Cengiz Han”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi,
- W. BARTHOLD, “Ebü Sa’id”, İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1945
- W. BARTHOLD, “Hulagu”, İslam Ansiklopedisi C.5, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1950
- W. BERTHOLD, İslam Medeniyeti Tarihi, Çev. M. Fuat Köprülü, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1973
- YETKİN Şerare, “Abbasiler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.1, İstanbul, 1995
- YILDIZ Hakkı Dursun Moğol İstilasına Kadar Türkistan, İstanbul Kervan Yayınları, 1981,
- YİĞİT Turgut, Türk Tarih Kongresi, 11–15 Eylül Ankara, TTK, 2010
- YURDAYDIN Hüseyin, İslam Tarihi Dersleri I, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay. 1971
- YUVALI Abdulkadir, “Gazan Han”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.13, İstanbul, 1988

—YUVALI Abdulkadir, “İlhanlılar”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara,

—YUVALI Abdulkadir, İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri I, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1994

—ZELYURT Rıza, Yabancı Kaynaklara Göre Türk Kimliği, Ankara, Fark Yayın, 2008

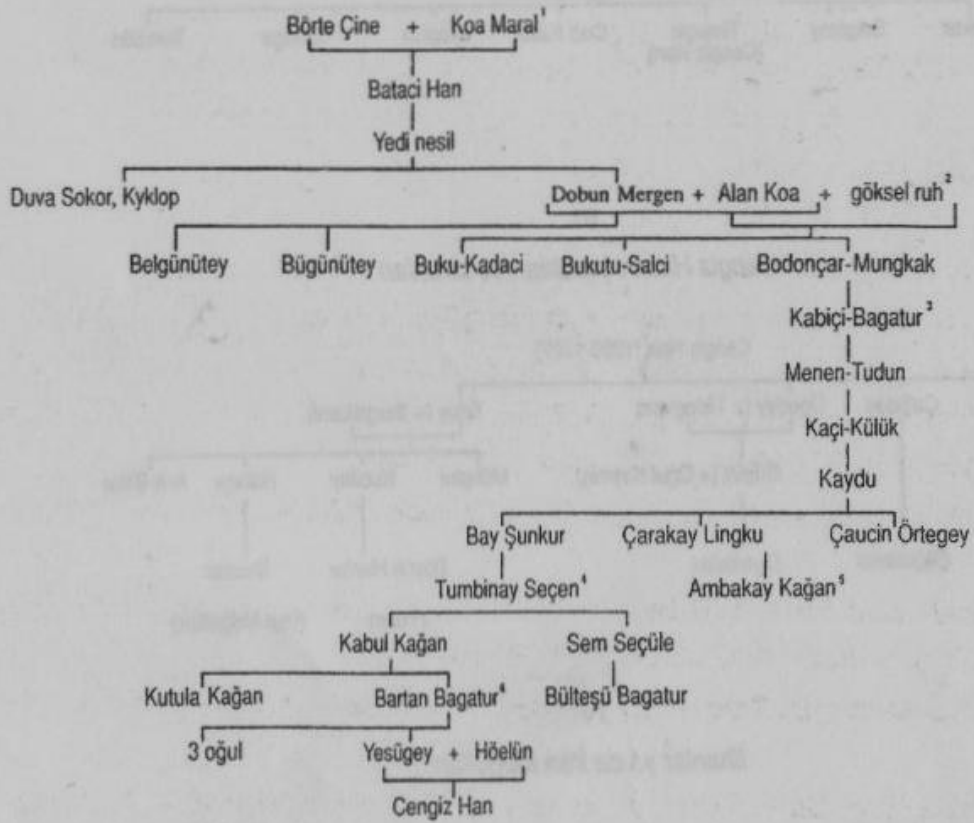
—ZETTERSTEEN K.V, “Abbasiler ” İslam Ansiklopedisi, C.1, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1949

EKLER

SOY AĞAÇLARI

I

Cengiz Han'ın efsanevi ataları

1. Borte çine, bozkurt, mavi kurt. Koa Maral, dişi geyik.

2. Işık, kurt, köpek, parlak sarı adam ...

3. Bu ad ve diğerleri geleneklere göre farklılık göstermektedir.

4. Tümenay adını alacak ve Timur geleneğine göre, Timurlenk'in atası olarak kabul edilecektir.

5. Ambakay, Kabul ve Kutula, kağan unvanını değil, han unvanını taşımışlardır.

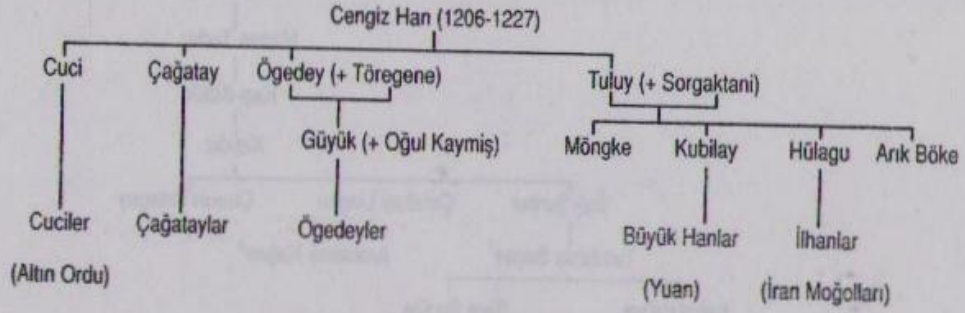
6. Bagatur ya da B'aatur, kimi zaman Türkiçe bahadır olarak yazılır. Bu sözcük "yiğit," "kahraman" anlamına gelir.

Bkz. Jean Paul Roux, Moğol mparatorluğu Tarihi, s. 555

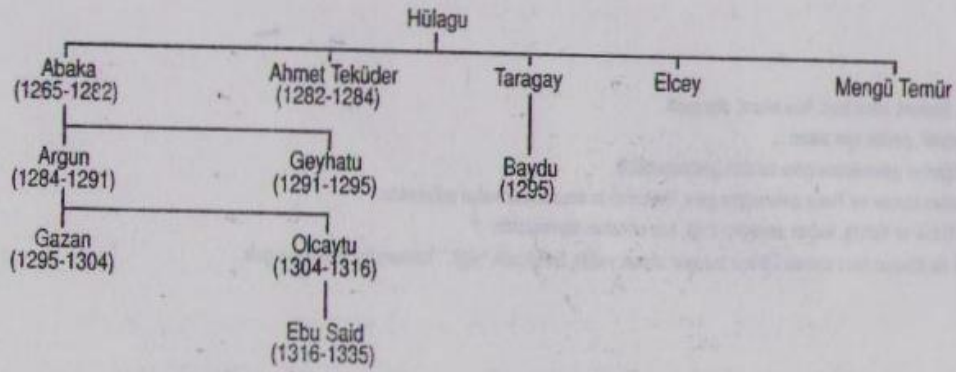
II Cengiz Han'ın Ailesi

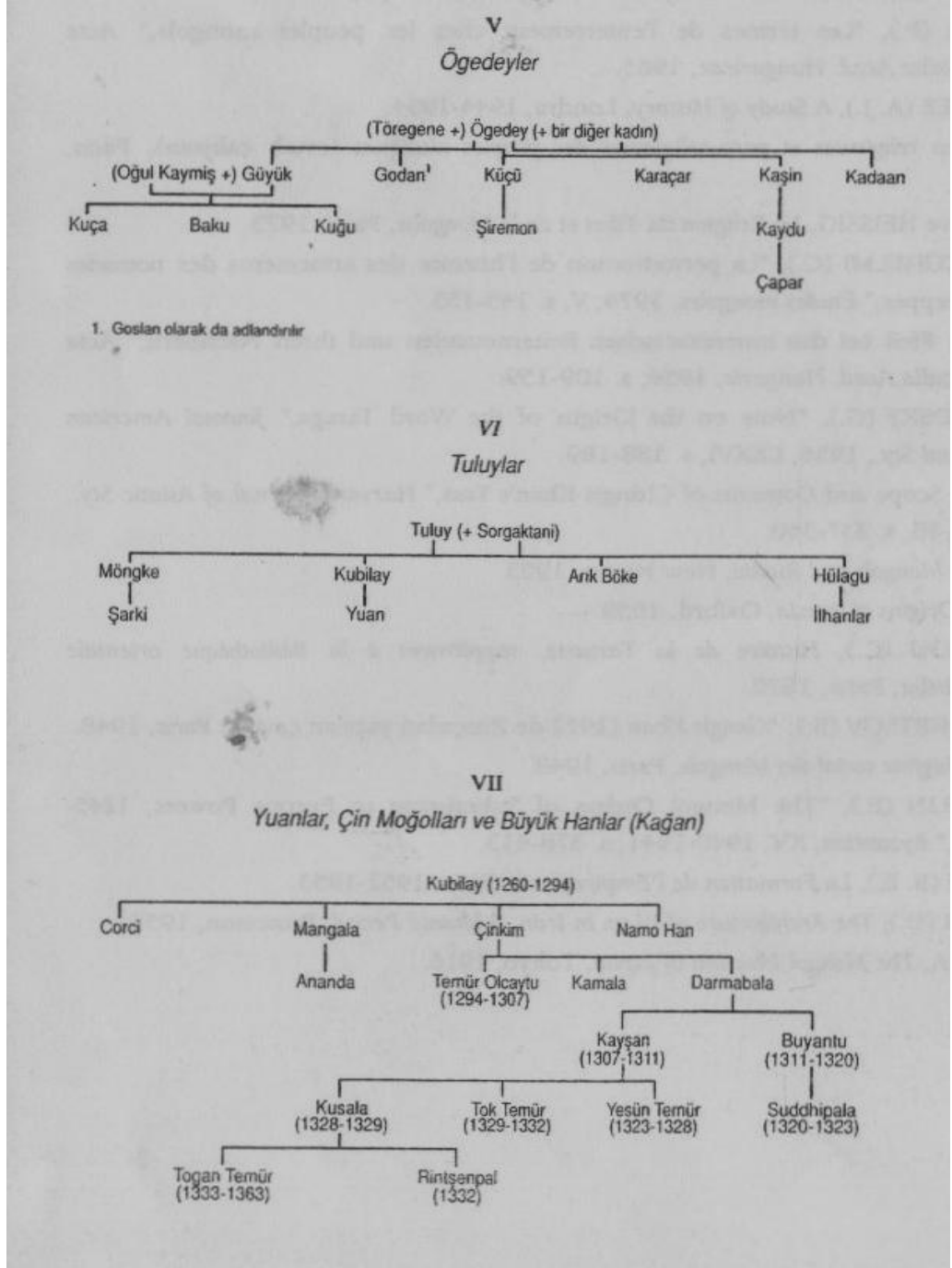
III Cengiz Han'ın çocukları ve torunları

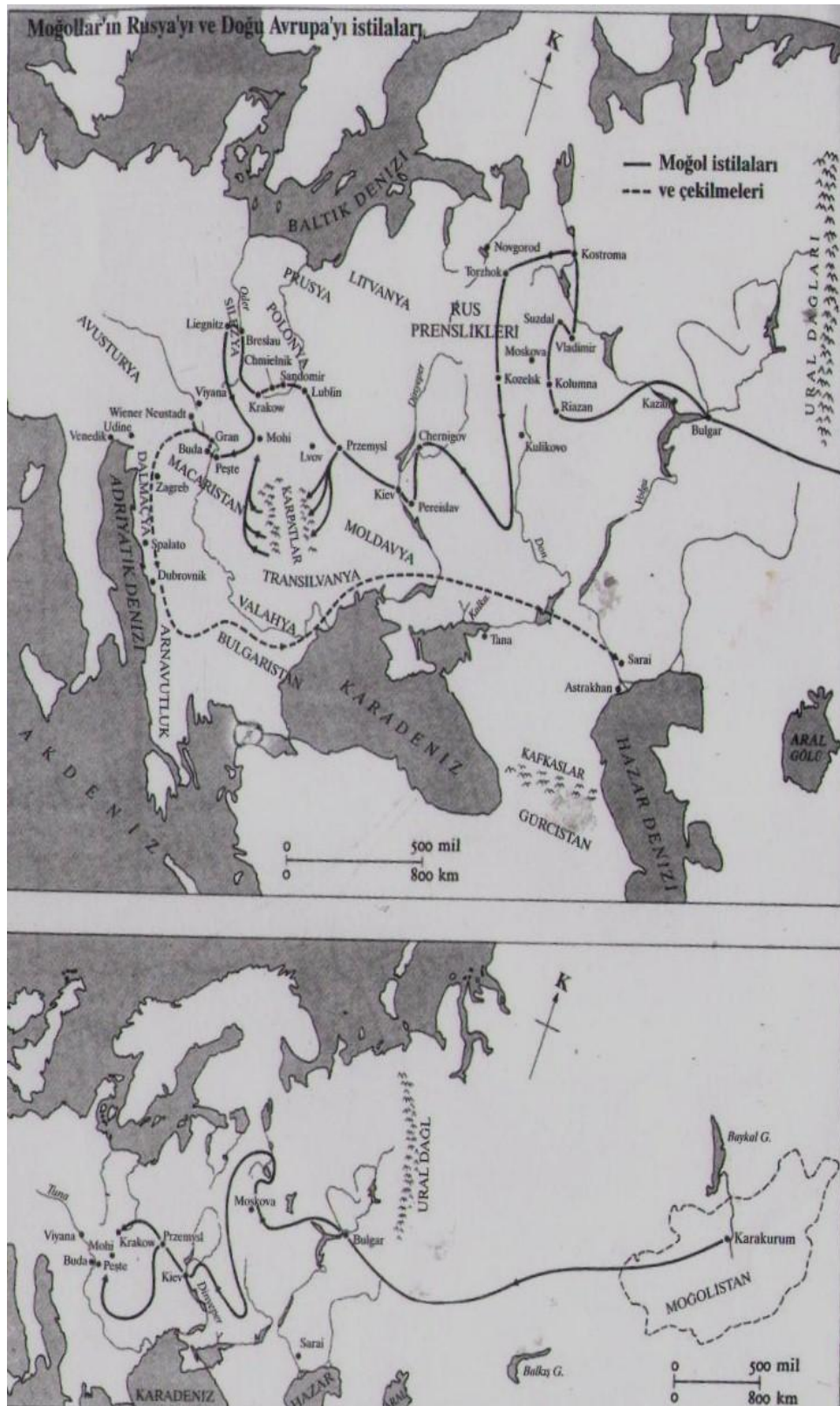
IV İlhanlar ya da İran Moğolları

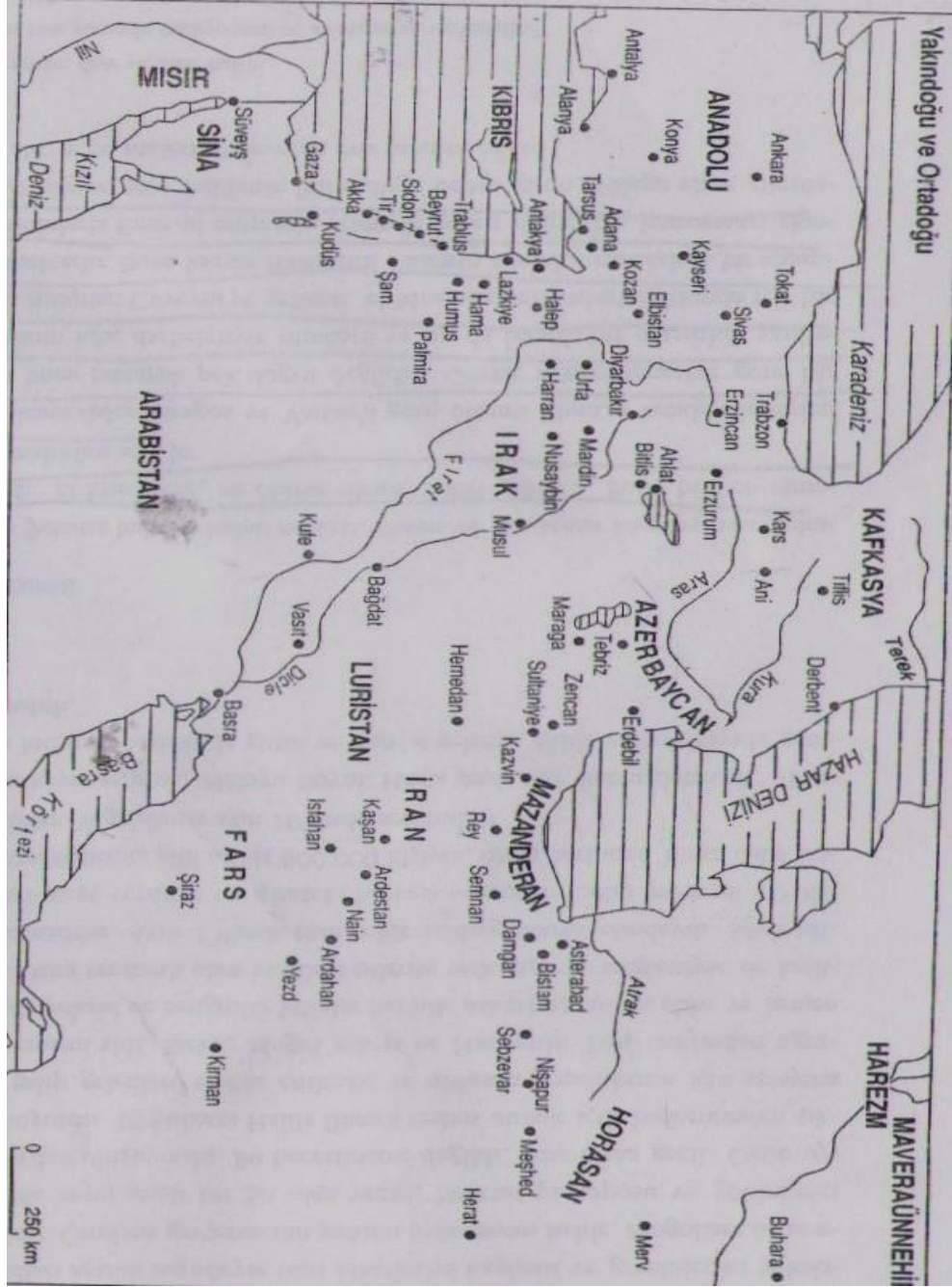
Bkz. Jean Paul Roux, Moğol mparatorluğu Tarihi, s. 556

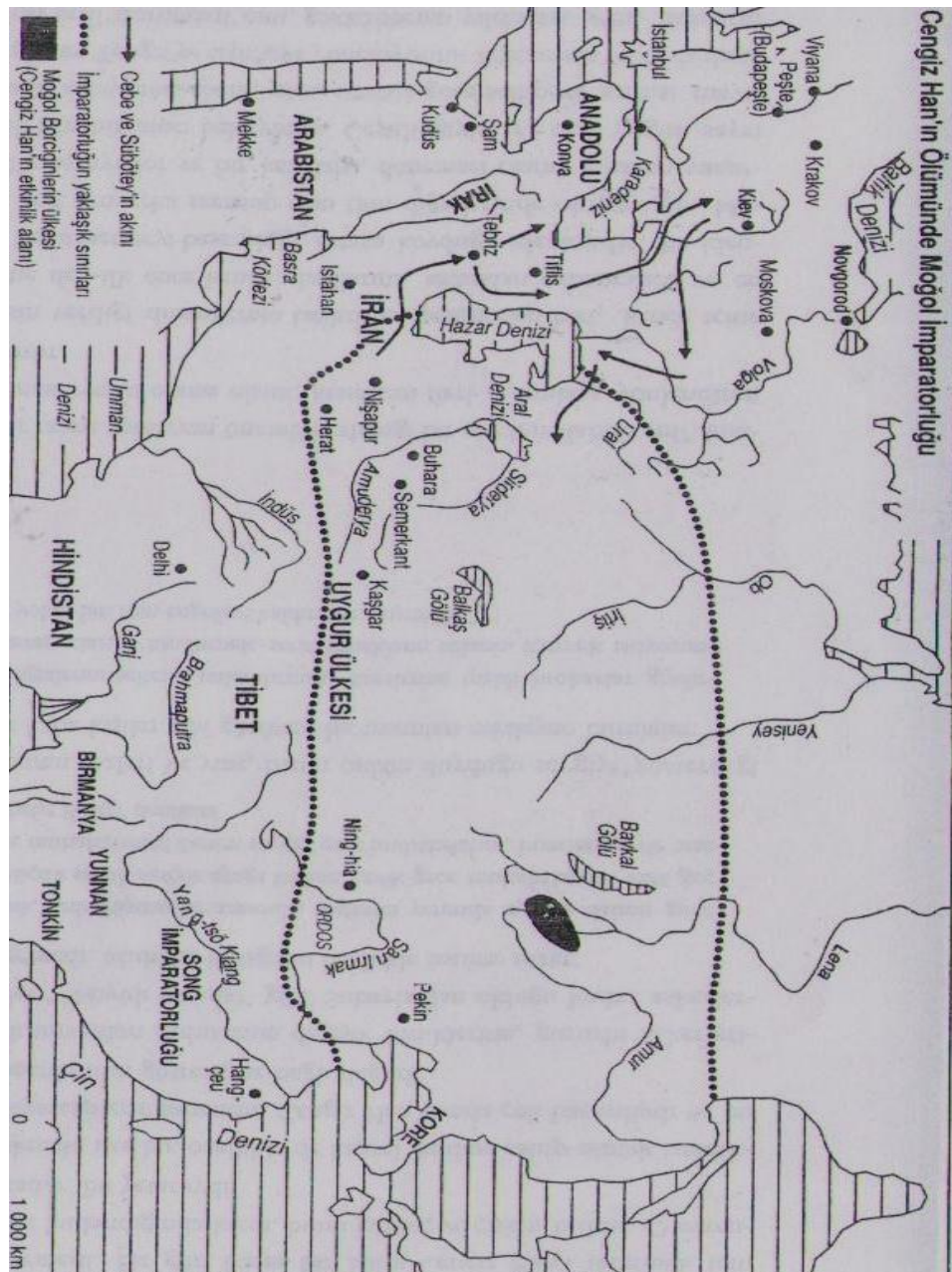
Bkz. Jean Paul Roux, Moğol mparatorluğu Tarihi, s. 557

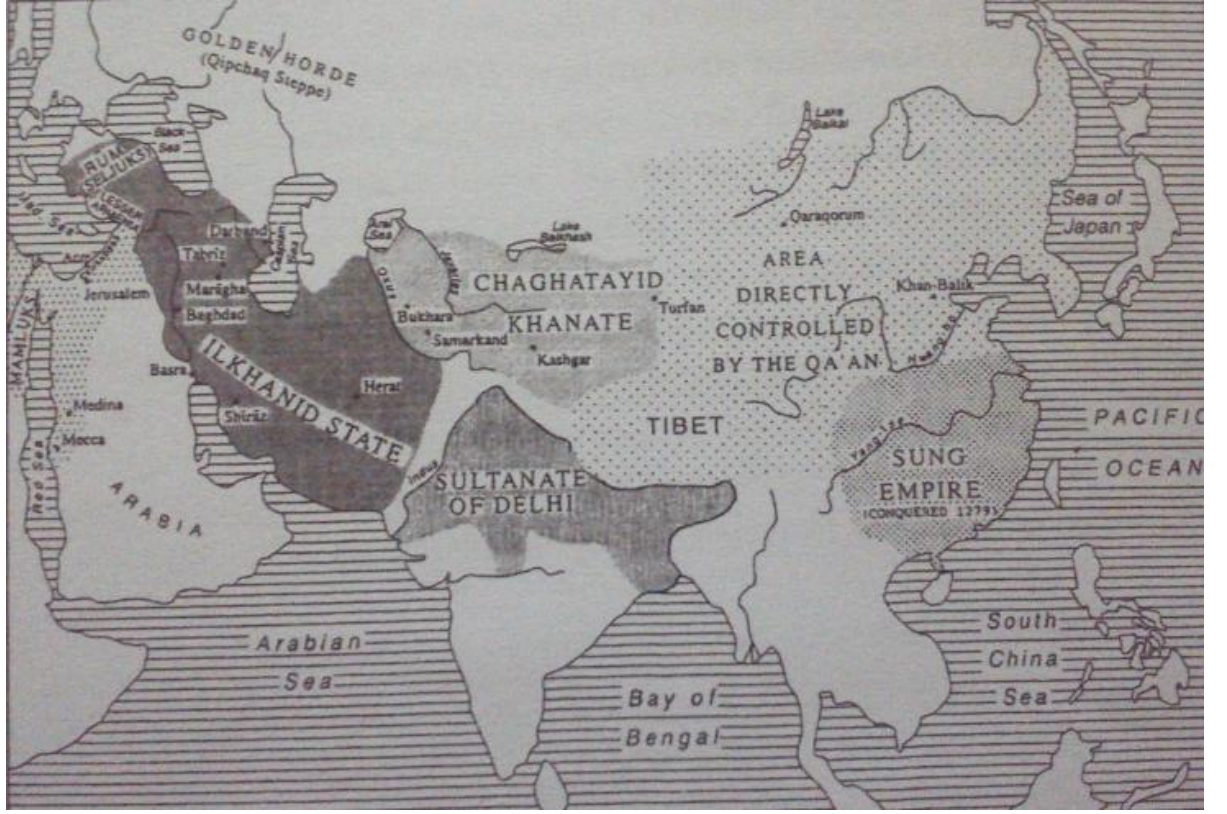
Bkz. Robert Marshall, Doğudan Yükselen Güç, s. 144

Bkz. Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 330

Bkz. Jean Paul Roux, Moğol mparatorluğu Tarihi, s. 236

Bkz. David Ayalon, Outsiders in the Lands of İslam, s.130

1260'tan sonra Asya: Moğolların ve Memluk sultanının hakimiyeti altındaki alanları gösteren harita

ÖZGEÇMİŞ

1983 Kilis Merkez de doğdu

1994 Yedi Aralık İlk Öğretim Okulu'nu bitirdi

1997 Hacı Mehmet ve Niğmet Erman Zeytçi Oğlu Orta Okulu'nu bitirdi.

2002 Kilis Lisesi'ni bitirdi.

2009 Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi.

2011 Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Kazandı.